1944

Държавно-политическата система на България

1948

ЛЮБОМИР ОГНЯНОВ

Б 5143

ИЗДАТЕЛСТВО
НА БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ
НА НАУКИТЕ

U 5173

Предговор

Политическата история на България през периода 1944—1948 г. е основна тема в българската историография. На нея са посветени десетки изследвания, в които се разглеждат проблемите за характера на политическата промяна на 9 септември 1944 г., измененията в държавната организация, развитието на политическите партии, политическите борби между управляващата формация и опозиционните сили, налагането на съветския модел на управление, ролята на външния фактор в политическото развитие на България, и др. Големият научен интерес към тези 4 години от най-новата българска история се дължи на причини от различно естество, например: наситеност на периода с изключително важни политически събития, решаване на проблема за историческата перспектива на страната, наличие на по-достъпен изворов материал, по-голяма отдалеченост на изследователя от разглежданите събития и оттук — по-голяма възможност за безпристрастност в изложението, и т. н.

В публикуваните досега разработки е даден отговор на редица въпроси на политическата структура на България в края на Втората световна война и през първите следвоенни години — особено що се отнася до идейно-политическото и организационното развитие на политическите партии, дейността на първите отечествено-фронтовски правителства, състоянието на профсъюзното и младежкото движение, мястото на Отечествения фронт в политическата система на обществото и др. Фактологическата осветленост засяга още много други аспекти на политическото развитие на страната. Повечето научни разработки до края на 1989 г. обаче са написани в съответствие с тогавашните изисквания за „класово-партийния подход“ и съобразно тогавашните разбирания за „жизнеността“ на социалистическия обществен строй и ръководната роля на комунистическата партия в обществото.

Настъпилите обществено-политически и икономически промени в България през последните години повишават интереса към най-новата българска история. Същевременно те обуславят необ-

ходимостта от основна преоценка на нашето най-близко минало. Историческата наука (в случая става дума главно за най-новата ни история) е призвана да се освободи от досегашните схеми и догми, да отхвърли зависимостта си от политическата конюнктура и да съблюдава твърдо принципа на обективност. В сегашната ситуация са неизбежни крайностите в мненията и оценките на основните политически събития и процеси, възникването на остри дискусии по много от разглежданите проблеми, отстояването на различни научни възгледи. Нужни са много нови изследвания от страна на философите, социолозите, икономистите, историците, правистите, политолозите и другите специалисти в областта на обществените науки, за да се стигне до доближаване на техните позиции, за да се намерят научнообосновани отговори на възникващите въпроси, за да се очертаят насоките на бъдещото ни политическо, икономическо и културно развитие. Историческата ни наука се нуждае и от нов фактологически материал, който е натрупан в българските архиви, но не бе достъпен за изследователите. В научно обръщение трябва да бъде въведена и излязлата досега на Запад литература по българската историческа проблематика. Половинвековната вече историческа дистанция от събитията в края на Втората световна война също е една благоприятна предпоставка за една по-обективна и по-точна оценка на историческото ни развитие в най-ново време.

Твърде много са въпросите, които чакат отговор от историците — като се започне от характера на промените в България след 9 септември 1944 г. и се стигне до актуалните проблеми на прехода на обществото към нова политическа и икономическа система в съвременните условия. Във връзка с това следва да се направи преоценка на такива основни събития и процеси като формирането и развитието на политическата система на т. нар. „социалистическо общество", индустриализацията на страната, кооперирането на селското стопанство, измененията в социално-класовата структура, промените в духовната сфера, насоките във външната ни политика. В търсенето на отговора на многобройните проблеми от най-новата история на България читателят не може да не стигне до изводите за историческата предопределеност на развитието на страната след войната, за тоталитарния характер на политическата власт, за разминаването между социалистическите идеи и практиката на изграждането на социализма като „нов обществен строй" в България, за краха на 45-годишния социален експеримент в страната. Разбира се, на много въпроси сега е трудно да се даде окончателен отговор. При това историческото развитие на т. нар. „страни с народна демокрация" е твърде сложно и противоречиво.

В него има не само насилие, безправие и разруха, но и икономически растеж, социална осигуреност и амбициозни културни програми. „Не бива да се отминава фактът, — пише известният американски политолог Збигнев Бжежински, — че в началния стадий на комунистическите преобразования обществото получава някои придобивки... През първото десетилетие на комунистическата власт в Източна Европа се отбелязва значително подобрение в положението на най-слабите в социално отношение хора. В най-голяма степен това важи за по-изостаналите страни като Румъния и България, но също така — макар и с не такава сила — и за Полша, и за Унгария. В тези държави е налице голям процент бедно селско население, както и радикално настроени работнически маси, които искат и дори страстно желаят да се идентифицират с новия режим. За тях комунистическата власт отваря вратите към бързия просперитет, като им осигурява по-добри възможности за образование; открива им се достъпът до новите институции на властта, особено полицията и армията.“[1]

В подобен дух са и разсъжденията на акад. Дмитрий Лихачов. Той подчертава, че „Източна Европа се е оказала в окупация на злото“, но предупреждава, че сме длъжни да помним „цялото си минало“ и „да извличаме поука в еднаква степен и от добрите, и от лошите му страни“[2]. И още нещо твърде съществено отбелязва големият руски учен: „Сега ние още не можем окончателно да преценим какво е било светло и какво тъмно в нашата действителност. Не ние можем да съдим за това. Нека нашите потомци от разстоянието на времето с хладен ум, с трезви мисли и чувства оценят събитията на нашата епоха.“[3]

Навярно много читатели няма да се съгласят с мнението, че сега все още не трябва да се прави преценка на нашето близко минало. Точно от такава преценка (или по-точно от преоценка) има нужда обществото в наши дни. То трябва да извлече съответните поуки от най-новата си история, за да не допуска нови фатални грешки. И колкото да е трудно да се прави една такава историческа равносметка, то трябва да бъдат положени известни усилия в тази насока и да се стимулират бъдещите научни проучвания.

Авторът на настоящия труд съзнава големите трудности, с които е свързан всеки опит да се прави научно обобщение на

[1] Бжежински, Зб. Големият провал. Раждането и смъртта на комунизма в XX век. С., 1991, 103—104.

[2] Историята все ни учи и все не може да ни научи... — Акад. Дмитрий Лихачов пред в. „Дума“, № 60, 11 март 1992.

[3] Пак там.

изминатия политически път през първите следвоенни години. Той разбира, че в условията на такава рязка обществена промяна, каквато изживява днешна България, всяка теза има контратеза, на всеки приведен аргумент може да се противопостави друг, всяко мнение може да бъде оспорено, и т. н. Това обаче може да има и положителен резултат — чрез дискусията (така малко позната в нашето обществознание), чрез съпоставката на различни мнения, чрез привеждането на нови доказателства да се търси обективната истина. От това историческата ни наука има само полза. Важното е в тези спорове и дискусии да не се влагат излишни емоции, да не се робува на политически пристрастия, да не се прехвърлят границите на научната толерантност.

В последно време бяха публикувани някои нови извори за политическата история на България след Втората световна война[4], разсекретени бяха редица архивни фондове[5], отпечатани бяха мемоарите на известни политически личности[6], издадени бяха някои кратки исторически справочници[7]. Появиха се и някои нови трудове, в които се разработват важни политически проблеми на най-новата българска история[8]. Всичко това улеснява нашата цел — да разкрием във възможно най-пълна степен политическото развитие на България в условията на прехода от авторитарна към тоталитарна държавно-политическа система. Постарали сме се да

---

[4] Български конституции и конституционни проекти. С., 1990; Христоматия по история на България 1944—1948. С., 1992. Публикации на документи и материали се правят и в периодичния печат.

[5] От особена важност е пълното разсекретяване на архивните фондове на Централния партиен архив на Българската социалистическа партия, които съдържат ценни документи за политическото развитие на България през периода 1944—1948 г.

[6] Мошанов, Ст. Моята мисия в Кайро. С., 1991; Муравиев, К. Събития и хора. Спомени. С., 1992; Мушанов, Н. Спомени. Дневник. С., 1992; Димитров, И. Миналото, което беше близко, а става все по-далечно. Срещи и разговори. С., 1992.

[7] Куманов, М. Политически партии, организации и движения в България и техните лидери 1879—1949. Кратък исторически справочник. С., 1991; Българската история в дати 681—1948. Хронологичен справочник. С., б. г.

[8] Исусов, М. Последната година на Трайчо Костов. С., 1990; Исусов, М. Сталин и България. С., 1991; Василева, Б. Миграционни процеси в България след Втората световна война. С., 1991; Мозер, Ч. Д-р Г. М. Димитров. Биография. С., б. г.; Стоянова, П., Е. Илиев. Политически опасни лица. Въдворявания, трудова мобилизация, изселвания след 1944 г. С., 1991; Цветков, Ж. Съдът над опозиционните лидери. С., 1991; Гунев, Г. Към брега на свободата или за Никола Петков и неговото време. С., 1992.

запълним някои „бели“ страници от нашата политическа история през този период, да възстановим истината по отношение на някои обществени формации и политически личности, да покажем налагането на тоталитарната система от съветски тип, да подчертаем решаващата роля на външния фактор при определяне и провеждане на политическата линия на комунистическата партия и на нейните съюзници от Отечествения фронт.

Хронологическите граници на проучването се определят от две важни политически събития: завземането на властта на 9 септември 1944 г. и окончателното налагане на съветския модел на управление, намерило теоретическа обосновка в материалите на Петия конгрес на БКП.

Написването на подобен обобщаващ труд е изключително трудна научна задача. Тя изисква натрупване на огромен документален материал, анализиране на всички проучвания по темата, преосмисляне на много от досегашните оценки и изводи в литературата. Освен това в разработка от такъв характер не е възможно да бъдат обхванати всички аспекти на поставените проблеми, отнасящи се до измененията в държавните структури, развитието на политическите партии, състоянието на обществените организации и т. н. Затова авторът съзнателно се е ограничил върху някои от основните въпроси на развитието на държавно-политическата система, и най-вече на тези, които са по-слабо разработени или по които съществуват противоположни мнения. На немалко читатели вероятно ще им се стори, че по редица събития „боите“ в изложението „са сгъстени“, че повече се набляга на негативните моменти в политиката на управляващите тогава партии и групи. Но ако се придържаме към сентенцията, че „историята е учителка на народите“, то именно на тези моменти трябва да се акцентува, за да се извлекат необходимите изводи от нашето близко минало и се намерят верните пътища за развитие на демокрацията и социалния прогрес в съвременното българско общество.

Работата по изясняване на характера и особеностите на държавно-политическата система в България след 9 септември 1944 г. е свързана с преосмисляне на редица постановки на самия автор, намерили място в някои негови предишни научнопопулярни и публицистични работи. Известно е, че в историята няма „вечни истини“ и няма (по думите на Виктор Шкловски) „една утвърдена, официална гледна точка за миналото“[9]. Затова историкът е длъжен

[9] Г е л л е р, М., А. Н е к р и ч. Утопия у власти. Лондон, 1989, с. 4.

да се съобразява с появата на нови факти и на нови гледни точки в науката. „Щастие за историческата наука е — отбелязва нашият колега Георги Марков, — че в нея никой няма последната дума.“[10] Водени от подобни мисли, смятаме, че всяка книга с историческа тематика внася нещо ново в общото историческо познание. Доколко сме успели в тази насока с настоящия труд, това нашите читатели най-добре ще преценят.

[10] М а р к о в, Г. Българската история вкратце. С., 1992, с. 10.

Първа глава

Преобразуване на политическата система

9 септември 1944 г. е преломна дата в най-новата българска история. На този ден е извършен военнополитически преврат — с въоръжена сила е свалено последното буржоазно правителство в България и на власт идва лявата политическа коалиция, известна под името Отечествен фронт. В нея влизат Българската работническа партия, Българският земеделски народен съюз („Александър Стамболийски"), Политическият кръг „Звено", Българската работническа социалдемократическа партия и групата независими интелектуалци. Ръководно положение в тази коалиция има комунистическата партия, която от края на септември 1944 г. до края на декември 1948 г. се нарича Българска работническа партия (комунисти). С установяването на властта на Отечествения фронт се полага началото на политическата система на „народната демокрация", която се оказва форма на „диктатурата на пролетариата", т. е. разновидност на тоталитарната политическа система.

Как се стига до този съдбоносен исторически поврат? Кои са факторите, които предопределят смяната на една обществено-политическа и икономическа система с друга? Кои са силите, които налагат новата стратегическа линия?

Нека най-напред се опитаме да дадем кратък отговор на тези основни въпроси, а след това да очертаем главните проблеми в политическия живот на страната.

Историческата съдба на България в края на Втората световна война изцяло зависи от хода на военните действия и от споразуменията между великите сили — победителки. През лятото на 1944 г. страната ни се оказва в изключително тежка ситуация — тя е в състояние на война с Великобритания, САЩ, Югославия, Гърция и с някои от техните съюзници. Преговорите за примирие със западните демокрации не дават резултати. На 5 септември

Съветският съюз обявява война на България и с това е открит пътят за навлизане на съветските войски и за налагане на съветското влияние в страната. На просъветските сили в лицето на Отечествения фронт е даден исторически шанс за пълен политически успех. Не е случаен фактът, че завземането на политическата власт е определено да стане на 8 срещу 9 септември, т. е. след навлизането на Съветската армия в България. По-сетнешните споразумения в Москва и в Ялта пък показват, че Англия и САЩ са предоставили на СССР пълна свобода на действие в този район на Балканите. При това стечение на обстоятелствата, каквато и политика да провежда правителството на К. Муравиев, тя е обречена на провал. И обратно, едно правителство на Отечествения фронт, подкрепяно активно от Съветския съюз, не може да не укрепи и заздрави своите позиции — още повече, че съгласно сключеното съглашение за примирие съветските войски остават 3 години на територията на България. Затова тезата за решаващата роля на Съветската армия в установяването и укрепването на отечественофронтовската власт в България има своите солидни аргументи и доказателства[1]. Сталин също смята, че властта в България преминава в ръцете на Отечествения фронт не чрез въстание, а чрез чужда (съветска) помощ[2].

Българската армия добре разбира, че е невъзможна каквато и да е съпротива срещу нахлуването на съветските войски в България и че националните интереси налагат да се търси покровителството и защитата на СССР на международната арена. Същевременно голяма част от офицерските кадри смятат, че армията трябва да се намеси в политическия живот на страната, за да я предпази от катастрофа и вътрешни сътресения. Успехите на Съветския съюз във войната засилват позициите на офицерите с отечественофронтовска ориентация. В навечерието на 9 септември в столицата те разчитат на следните войскови части:

1. Пионерно-щурмовата дружина от Първи инженерен полк.
2. Пионерно-щурмовата дружина при Главното командуване на армията.
3. Учебната рота при Военното училище.
4. Автомобилната дружина от Първи инженерен полк.

---

[1] М о ш а н о в, С т. Моята мисия в Кайро. С., 1991, 352—364; М у р а в и е в, К. Събития и хора. Спомени. С., 1992, 369—428; Г у н е в, Г. Към брега на свободата или за Никола Петков и неговото време. С., 1992, 53—56.

[2] И с у с о в, М. Сталин и България. С., 1991, с. 135.

5. Противовъздушната батарея към Главното командуване на армията.

6. Прожекторната група от противовъздушната отбрана на София[3].

В последниия момент е спечелен и Танковият полк от Брониранata бригада. Останалите военни части заемат неутрална позиция. Военният министър — ген. Иван Маринов, преминава на страната на Отечествения фронт. Изключително активна роля в свалянето на правителството на К. Муравиев имат офицерите (запасни и действуващи) П. Илиев, П. Врачев, Т. Тошев, Д. Томов, Ст. Трендафилов, Д. Попов, К. Станчев, Вл. Стойчев, М. Иванов, Б. Гергов и др. Завземането на Министерството на войната, Централната поща, Телефонната палата, Централната гара и на другите по-важни обекти в столицата става от военни части[4]. Смяната на властта в центъра има всички характерни черти на военно-политически преврат. Друг е въпросът, какви политически сили стоят зад този преврат и как се стига до него.

Трябва да се отчита и ролята на въоръжената съпротива за извършването на политическата промяна на 9 септември 1944 г. Независимо от съществените различия относно броя на участниците в това движение (партизани, членове на бойни групи, политзатворници, нелегални дейци и ятаци) това е една сила, която участвува дейно в завземането на властта в цялата страна. Ако приемем преобладаващото мнение, че техният общ брой е между 20 000 и 30 000 души[5], то не трябва да се забравя, че срещу себе си те имат противник, който разполага с половин милионна редовна и добре въоръжена армия, 30 000 души полиция, 15 000 души жандармерия и други спомагателни части[6]. Явно, че силите са неравностойни, но при стеклите се военнополитически условия след навлизането на съветските войски в България положението на правителството става неудържимо и основната част от армията и полицията вземат единственото реалистично решение — да се

---

[3] В р а н ч е в, П. Спомени. С., 1968, 622—623; И л и е в, П. В леговището на вълците. Спомени (II издание). С., 1983, 370—372; Д р а г о й ч е в а, Ц. Повеля на дълга. Книга 3. Победата (Спомени и размисли). С., 1979, 581—582, 613—614.

[4] Съвременен показател, 12 април 1990, 58—61; М у р а в и е в, К. Цит. съч., 415—419; П е т р о в а, Сл. Деветосептемврийската социалистическа революция 1944. С., 1981, 330—331; М а р к о в, Г. Българската история вкратце. С., 1992, с. 266.

[5] Едни автори сочат цифрата 30 000, втори — 20 000, трети — 10 000 души. Различни цифри се сочат и за броя на партизаните — от 2500 до 10 000 души (вж. Демокрация, № 258, 20 дек. 1990; № 71, 25 март 1991; № 72, 26 март 1991; № 28, 3 февр. 1992; Дума, № 89, 1 апр. 1991; № 141, 1 юни 1991; Г у н е в, Г. Цит. съч., с. 57).

[6] Д р а г о й ч е в а, Ц. Цит. съч., 579—580; П е т р о в а, Сл. Цит. съч., 199—200.

примирят с хода на развиващите се вътрешнополитически събития и да запазят неутралитет в тях. Ето защо смяната на политическата власт е осъществена така бързо и безкръвно в цялата страна — още в ранните часове на 9 септември 1944 г. (в отделни селища и малко по-рано).

Когато става дума за една такава радикална промяна в обществено-политическата система, то не може да не се вземе под внимание и отношението на масите към тази промяна. То се определя от резултатите от Втората световна война за България, от международния авторитет на Съветския съюз в края на войната, от симпатиите към комунистите заради активното им участие в съпротивителното движение. Нека се има предвид и фактът, че обикновените хора не знаят цялата истина за икономическата и политическата действителност в СССР. Затова надеждата у българския народ, че благодарение на подкрепата на СССР България ще може да сключи достоен мир и да предотврати националната катастрофа, е твърде голяма. Освен това в България идеите за социална справедливост и обновяване на обществото намират широк отзвук. Още повече, че програмата на Отечествения фронт не предвижда социалистическо развитие на страната, а възстановяване на Конституцията, закрила на гражданските права и свободи, широк достъп до образованието и културата, повдигане на жизненото равнище и т. н. Затова в първите дни след 9 септември 1944 г. българската общественост дава своята поддръжка на новия политически режим. Това обаче в никакъв случай не е основание да се поддържа тезата, че е извършено „масово народно въстание", чиито основни движещи сили са работническата класа и трудещите се селяни.

На 9 септември 1944 г. в 6 ч и 25 мин по Радио София българският народ е известен, че страната има ново правителство[7], съставено от по четирима представители на БРП, БЗНС, Политическия кръг „Звено", двама социалдемократи и двама „независими интелектуалци". В правителството са включени Кимон Георгиев („Звено") — председател на Министерския съвет и министър без портфейл; Добри Терпешев (БРП) — министър без портфейл[8], Никола Петков (БЗНС) — министър без портфейл; проф. Петко Стайнов („Звено") — министър на външните работи и на

[7] Отечествен фронт, № 1, 9 септ. 1944.

[8] Конституцията не предвижда длъжност „министър без портфейл". Назначаването на такива министри е нарушение на основния закон на страната, направено още при съставянето на правителството на К. Муравиев (2—8 септ. 1944).

изповеданията; Антон Югов (БРП) — министър на вътрешните работи; проф. Станчо Чолаков („Звено“) — министър на народното просвещение; д-р Минчо Нейчев (БРП) — министър на правосъдието, проф. Петко Стоянов (независим) — министър на финансите; полк. (от 10 септември — генерал) Дамян Велчев („Звено“) — министър на войната; Димитър Нейков (БРСДП) — министър на търговията, промишлеността и труда; Асен Павлов (БЗНС) — министър на земеделието и държавните имоти; Борис Бумбаров (БЗНС) — министър на обществените сгради, пътищата и благоустрояването; Ангел Държански (БЗНС) — министър на железниците, пощите и телеграфите; д-р Рачо Ангелов (БРП) — министър на народното здраве; Григор Чешмеджиев (БРСДП) — министър на социалната политика; Димо Казасов (независим) — министър на пропагандата[9].

Освен указите за назначаване на К. Георгиев за председател на Министерския съвет (указ № 10), приемане оставките на министрите от правителството на К. Муравиев (указ № 11) и назначаване на новото правителство (указ № 12) на 9 септември сутринта регентите княз Кирил и ген. Михов[10] подписват и указите за разпускане на XXV обикновено народно събрание (указ № 13), учредяване на трите нови министерства — Министерство на народното здраве, Министерство на социалната политика и Министерство на пропагандата (указ № 14), назначаване на техните титуляри (указ № 15) и назначаване на бившия министър на войната — ген. Маринов, за главнокомандуващ българските войски във войната срещу Германия (указ № 16)[11].

След това изненадващо (поради несъществуваща конституционна материя) правителството издава две „странни“ постановления — едното е за освобождаване от длъжност на регентите княз Кирил Преславски и ген.-лейтенант Никола Михов, а другото — за назначаване на нов Регентски съвет в състав: проф. Венелин Ганев (независим, бивш министър в кабинета на Теодор Теодоров), Цвятко Бобошевски (независим, бивш член на правителствата на Александър Цанков и Андрей Ляпчев) и Тодор Павлов (комунист, общественик)[12]. И в двата случая има грубо по-

---

[9] Държавен вестник, № 197, 9 септ. 1944.

[10] На 8 септември 1944 г. проф. Богдан Филов е принуден да подаде оставка от състава на Регентския съвет.

[11] Държавен вестник, № 197, 9 септ. 1944.

[12] ЦДА на РБ, ф. 136, оп. 1, а. е., л. 3—4.

газване на Търновската конституция[13], която на 9 септември 1944 г. и непосредствено след това формално не е отменена.

Със своя първи акт правителството на Отечествения фронт напълно произволно се позовава на чл. 47 от Конституцията, който се отнася до законодателната дейност в случай, че поради някаква външна или вътрешна опасност Народното събрание не може да се свика. Тогава царят (или Регентството) по предложение на Министерския съвет може да издава наредби и да прави разпореждания, които имат задължителна сила на закон [14]. Такива извънредни пълномощия обаче не са предвидени за самото правителство. Според чл. 27 и чл. 143 от Конституцията само Великото народно събрание има право да избира регентите или да прави промени в Регентския съвет[15].

Конституцията е нарушена и с втория акт на правителството, което отново произволно се позовава на чл. 47. Правителството няма конституционно право да „назначава" регенти на България (самото то се назначава от тях). Както вече бе подчертано, те се избират единствено от Великото народно събрание. При това Търновската конституция предвижда, че членове на Регентството могат да бъдат министри и членове на Върховния съд (включително и неговият председател) или лица, които са заемали тези длъжности[16]. Така че и включването на Тодор Павлов в Регентския съвет не е в съответствие с основния закон на страната.

На 17 септември 1944 г. на митинг в Съдебната палата в София министър-председателят Кимон Георгиев обявява програмата на правителството на Отечествения фронт или, както е прието още да се нарича — втората програма на ОФ. Тя представлява широка и разгърната платформа за действие на управляващите сили в страната и основа за по-нататъшното укрепване на техния съюз[17].

---

[13] Нарушение на Конституцията се прави и през септември 1943 г., когато регентите проф. Богдан Филов, княз Кирил и ген. Никола Михов са избрани от Обикновено, а не от Велико народно събрание. Освен това за такива могат да бъдат избрани само министри, председателят и членовете на Върховния съд или лица, които са заемали тези длъжности. В случая княз Кирил не отговаря на това изискване на основния закон.

Нарушение прави и правителството на Константин Муравиев, което заставя проф. Б. Филов да подаде оставка.

[14] Български конституции и конституционни проекти. С., 1990, с. 25.

[15] Пак там, с. 23, 33—34.

[16] Пак там.

[17] Отечествен фронт, № 8, 18 септ. 1944; М и н ч е в, М. Първото правителство на Отечествения фронт. С., 1985, 80—87.

• На преден план във вътрешнополитическата област са изведени задачите за възстановяването на Конституцията и на всички права и свободи на българския народ, отменяване на всички изключителни закони, разтуряне на Народното събрание и провеждане на свободни избори, „народен съд над виновниците за издевателствата над борците за народни свободи и над мирното население в България", конфискация на имотите и капиталите на „забогателите поради военната обстановка чрез спекула или подкупничество", пълно демократизиране на войската и полицията, прочистване на целия държавен апарат от „противонародни елементи", осигуряване на евтино и бързо правораздаване, възстановяване самоуправлението на общините, пълна свобода на вероизповеданията, отделяне на църквата от държавата, въвеждане на гражданския брак и др.[18]

• Стопанската политика включва исканията за премахване на „стопански и социалновредното посредничество", за ликвидиране на частните стопански монополи и привилегии, за обществена организация на вноса и износа на предметите от първа необходимост, за забрана на спекулативната търговия, за поощряване на производството на най-необходимите стоки за населението, за контролиране на кредитната политика, за „всенародно и действително" насърчаване на кооперативното дело, за създаване на облекчения за селскостопанските производители, за провеждане на аграрната реформа и др.[19]

• В социалната област правителството смята да насочи своите усилия към въвеждане на прогресивно-подоходен данък, контрол върху печалбите на капитала и определяне на максималните им размери, кодификация на трудовото законодателство и социалните застраховки, въвеждане на 40-часова работна седмица, определяне на минималните заплати и надници съобразно с нивото на живота, ефикасна помощ за бедните, своевременно и квалифицирано медицинско обслужване на населението, всестранна грижа за жената майка и др.[20]

• Просветно-културната програма предвижда да се осигури преустройството на цялата образователна система на демократични и „научни" начала, задължително прогимназиално образование, усилен строеж на училищни сгради, свободна и общо-

[18] Установяване и укрепване на народнодемократичната власт (септември 1944 — май 1945). Сборник от документи. С., 1969, 133—134, 136.

[19] Пак там, 134—135.

[20] Пак там, 135—136.

достъпна университетска наука, изкореняване на авторитарната идеология, създаване на „научен мироглед“ у младежта, подобряване условията за работа на дейците от духовната сфера и пр.[21]

Външнополитическите позиции на правителството са изразени само в четири пункта: „сърдечно приятелство“ със Съветския съюз, установяване на „приятелски отношения“ със западните държави и САЩ, най-тесни приятелски връзки с „нова“ Югославия и другите балкански народи, окончателно разрешение на македонския въпрос, като се даде право на македонското население „да се самоопредели“. Това означава преди всичко скъсване с прогерманската ориентация на България от навечерието и по време на Втората световна война и възприемане на курс на сближение със Съветския съюз, навлязъл с част от армията си в страната[22].

Няма съмнение, че програмата има демократичен, а не „антикапиталистически“ или „социалистически“ характер, макар че някои искания излизат извън рамките на Търновската конституция (провеждане на „народен съд“, конфискация на имотите на „незаконно“ забогателите, учредяване на нови министерства, въвеждане на граждански брак). Други пък, както отбелязва в спомените си Константин Муравиев, вече са изпълнени от неговото правителство — политическа амнистия, разтуряне на XXV ОНС, отмяна на изключителните закони[23].

Наличието на многопартийна система в първите години след установяването на отечественофронтовската власт е важна особеност в политическото развитие на България. Това много често се използува като аргумент, за да се покаже, че в страната е възстановена политическата демокрация. Включването на БЗНС, БРСДП и „Звено“ в Отечествения фронт обаче до голяма степен ограничава техните самостоятелни политически изяви и довежда до постепенното налагане на хегемонията на комунистическата партия във формираната от нея политическа коалиция.

Най-активна политическа партия след 9 септември 1944 г. става БРП(к). Това се дължи на много причини — управляваща политическа сила, съхранена организационна структура от нелегалните условия, доминиращ фактор в Отечествения фронт, разработена конкретна политическа програма, пълна подкрепа от съветското партийно и държавно ръководство (България е оставена

---

[21] Пак там, 133—134.

[22] Пак там, с. 133.

[23] М у р а в и е в, К. Цит. съч., с. 427.

в съветската зона на влияние) и т. н. Само за 40 дни нейните членове се увеличават 4 пъти (до 9 септември са около 13 700 души), а в края на 1944 г. надхвърлят 250 000 души. На 18 септември 1944 г. започва да излиза печатният й орган в. „Работническо дело" с редактор Крум Кюлявков (един месец по-късно — Д. Ганев). През септември е формирано Политбюро в състав: Трайчо Костов, Георги Чанков, Вълко Червенков, Добри Терпешев, Антон Югов, Цола Драгойчева, Димитър Ганев, Райко Дамянов, Георги Дамянов, Петко Кунин. Вън от България (в СССР) са Георги Димитров (до ноември 1945) и Васил Коларов (до септември с. г.). Политически (или първи) секретар на ЦК на БРП(к) става Тр. Костов, но чрез радиограми и писма той съгласува всички основни въпроси с Г. Димитров. През периода от 20 септември до 12 ноември 1944 г. са проведени околийските и областните конференции на БРП(к) и са избрани местните ръководни органи на партията. Чрез своите отдели (организационен, военен, стопански и агитационно-пропагандан) ЦК на БРП(к) се намесва в работата на основните структури на държавната власт и поддържа контакти с другите партии в Отечествения фронт и с масовите организации в страната. На местно равнище това се прави от областните и околийските комитети на БРП(к)[24].

За претенциите на комунистическата партия да бъде ръководна политическа сила говори издаденото още на 12 септември 1944 г. Окръжно № 5 на ЦК на БРП(к) до нейните организации в страната. В него се поставят следните по-важни политически задачи: да се работи с всички сили за укрепване на новата власт, да се мобилизира вниманието и силите на народа за участие във войната за окончателно разгромяване на Германия, да се съдействува за пълното и последователно осъществяване на програмата на Отечествения фронт. За тяхното решаване се препоръчва да се изградят и заздравят повсеместно по села и градове, по предприятия и квартали комитетите на Отечествения фронт, които да бъдат опора на властта по места. Съобразно с дадените указания в тях да бъдат привлечени представители на четирите отечественофронтовски партии (БРП, БЗНС, „Звено" и БРСДП), на различните масови организации и на всички обществени среди, които приемат програмата на Отечествения фронт и съдействуват за нейното изпълнение. От отечественофронтовските комитети се изисква да се извърши решително и бързо прочистване на целия държавен апарат от всички „реакционни елементи" и да се ликвидират

[24] И с у с о в, М. Политическите партии в България 1944—1948. С., 1978, 34—39.

всякакви опити за съпротива от страна на десните политически сили[25].

В това „прословуто“ Окръжно се поставят исканията за изграждане на „народна гвардия“ и „народна милиция“ като въоръжена сила на новото правителство, за отстраняване на „реакционните“ офицери от армията, за повишаване на нейната боева готовност, за укрепване на дисциплината в нея на основата на „пълно взаимно доверие“ между войниците и офицерите и „безрезервна подкрепа“ на политиката на Отечествения фронт. Същевременно чрез него се отправя предупреждение, че в дадения момент не трябва да се поставя въпросът за „установяване на съветска власт“ и за „експроприация на капиталистическите предприятия“, защото подобни „леви забягвания“ биха затруднили участието на българската армия във войната срещу Германия, възстановяването на народното стопанство и укрепването на международното положение на България. Заедно с това се поддържа твърдението, че „революционната активност на масите не само не представлява никаква опасност за реда и спокойствието в страната, но, напротив, е най-надеждна опора на новата власт“[26].

Възстановяването на Българския земеделски народен съюз се извършва в сравнително кратки срокове. Този процес се ускорява след завръщането на д-р Г. М. Димитров в България (23 септември 1944). На 14 и 15 октомври се провежда Национална конференция на съюза. В Постоянното присъствие (тесен състав) са включени д-р Г. М. Димитров (Гемето) — главен секретар, Никола Петков — главен редактор на в. „Земеделско знаме“ (първият му брой излиза на 14 септември), и Асен Павлов — член. В разширения му състав участвуват Борис Бумбаров, Ангел Държански и Минчо Драндаревски. Освен това са създадени Почетен постоянен съвет към ПП на БЗНС и Секретариат на БЗНС. За председател на Управителния съвет на БЗНС (от 48 души) е избран Александър Оббов. В ръководните органи преобладават привържениците на д-р Г. М. Димитров (от БЗНС „Александър Стамболийски“). Другото земеделско течение (БЗНС „Врабча-1“) поради предаването на Димитър Гичев, Константин Муравиев и Вергил Димов на „Народен съд“ е слабо застъпено в Управителния съвет, а в Постоянното присъствие изобщо няма представители. Само за няколко месеца броят на членовете на БЗНС надхвърля 100 000 души и съюзът се превръща отново в масова и влиятелна селска

[25] Установяване и укрепване..., 100—101.

[26] Пак там.

партия. Разнородният социален състав на БЗНС и различията в него по отношение на политическата линия и управленческото поведение на БРП(к) и на Отечествения фронт обаче водят до оформяне на 3 нови течения в него, които условно могат да бъдат разграничени като „левица", „десница" и „център". Съюзът организира масови земеделски митинги (събори) в Ловеч (29 октомври), Стара Загора (10 декември) и Пловдив (24 декември). В различни земеделски среди се издигат лозунги като: „Хляб и свобода", „Ред и законност", „Мир, хляб, свобода", „Мир, хляб, народовластие" и т. н. В края на 1944 г. кризата в съюза е очевидна и трудно разрешима[27].

Първото заседание на ЦК на БРСДП се провежда на 16 септември 1944 г. На него се приемат Окръжно № 1 и „Манифест към българските граждани". Постът главен секретар се поема от Коста Лулчев. От 4 октомври започва издаването на в. „Народ" с главен редактор Димитър Братанов. На проведените заседания на Висшия партиен съвет (1—3 ноември) се избира Централен комитет от 25 души, Изпълнителен комитет от 7 души (К. Лулчев, Д. Нейков, П. Търпанов, Д. Велев, Д. Лучевски, Д. Братанов и Здр. Митовски) и Секретариат от 3 души (Коста Лулчев — главен секретар, Цоню Рачев — организационен секретар, и Здравко Митовски — административен секретар). Кръстю Пастухов е включен в състава на Централния комитет. Партията има двама министри (Д. Нейков и Гр. Чешмеджиев) и четирима представители в НК на ОФ (К. Лулчев, Д. Бодуров, Д. Братанов и Здр. Митовски)[28].

На своята Национална конференция, проведена на 1 октомври 1944 г., Политическият кръг „Звено" се превръща в политическа партия под наименованието Народен съюз „Звено"[29]. За нейна платформа е приета програмата на Отечествения фронт. В централното ръководство на партията са избрани: Кимон Георгиев — председател на ЦК, Петър Тодоров, Петко Стайнов и Станчо Чолаков — подпредседатели на ЦК, Петър Попзлатев — политически секретар, Стефан Йонов — касиер, Васил Юруков — директор на в. „Изгрев" (неговият първи брой излиза на 9 октомври с. г.), и проф. Никола Долапчиев, Георги Стоименов, Адам Трънка, Христо Мархолев, Иван Харизанов, Константин Трендафилов и д-р Любен Тодоров — членове на Изпълнителния комитет. На 12 ноември е

[27] И с у с о в, М. Политическите партии..., 74—80; З а р ч е в, Й. БЗНС и изграждането на социализма в България 1944—1962. С., 1984, 25—54; М о з е р, Ч. Д-р Г. М. Димитров. Биография. С., б. г., 155—171.

[28] О с т о и ч, П. Българската работническа социалдемократическа партия — 9 септември 1944 — 11 август 1948 г. С., 1980, 39—54.

[29] Изгрев, № 915, 30 септ. 1947.

обявено и създаването на Младежки народен съюз „Звено". В началото на 1945 г. партията достига около 15 000 членове, което показва, че е със слабо влияние в обществото[30], но заема важно място в управлението.

Непосредствено след 9 септември 1944 г. в страната се разгръща активен процес и на създаване на Общ работнически професионален съюз. Още на 16 септември се провежда учредително съвещание, на което се избира временен Централен комитет на ОРПС (Райко Дамянов, Георги Цанков, Тодор Прахов, Драгой Коджейков и др.) със задача да разработи директива за изясняване целите, задачите, характера и организационното състояние на съюза. В началото на октомври подготвената директива е изпратена до отрасловите профсъюзи и местните профсъюзни организации[31]. На 21 октомври излиза и Окръжно № 7 на ЦК на БРП(к), посветено на изграждането на работническото профсъюзно движение. В него профсъюзите се определят като „най-важната трансмисия за връзките на партията с работническата класа" и се поставя задачата за формиране на синдикални организации във всички предприятия и учреждения, като вниманието на комунистическата партия се насочи най-вече към големите индустриални центрове[32].

Не остава вън от вниманието на БРП(к) и на другите отечественофронтовски партии и младежкото движение в страната. В него се обособяват четири отечественофронтовски младежки организации — Работнически младежки съюз (РМС), Земеделски младежки съюз (ЗМС), Съюз на социалистическата младеж (ССМ) и Младежки народен съюз „Звено" (МНС „Звено"). Най-голяма от тези организации е РМС (около 9 септември 1944 г. — 15 000 души, а в края на годината — около 225 000 души). Представители на четирите младежки съюза изграждат Централна младежка комисия (ЦМК) към НК на ОФ. Органи на ЦМК са в. „Народна младеж" и сп. „Младежка трибуна"[33].

Преобразуването на държавно-политическата система е неразривно свързано с дейността на НК на ОФ и на местните отечественофронтовски комитети. Известно е, че съставите на

---

[30] Димитров, И. България на Балканите и в Европа. С., 1983, 274—275; Исусов, М. Политическите партии..., 99—104.

[31] Георгиев, В. Общият работнически професионален съюз в България 1944—1947. С., 1967, 35—40.

[32] Работническо дело, № 35, 28 окт. 1944.

[33] Димитров, И., Н. Генчев. Изграждане на единен младежки съюз в България (1944—1947). С., 1964, 9—21.

първото отечественофронтовско правителство и на новия Регентски съвет са определени от НК на ОФ, че основните въпроси на обществено-политическото, икономическото и културното развитие на страната след 9 септември 1944 г. се обсъждат и решават от този върховен политически институт на новата власт, в който доминира БРП(к). Националният комитет на ОФ осъществява политически контрол над дейността на висшите държавни органи, дава препоръки относно решаването на един или друг въпрос от общонационално значение, насочва политическото развитие на страната и следи за извършването на главните икономически и културни преобразования в обществото. Подобни функции по отношение на местните органи на властта изпълняват отечественофронтовските комитети. Те не влизат в структурата на държавния апарат, но фактически властта по места се намира в техни ръце. Под ръководството на комитетите на Отечествения фронт се установява новият порядък в страната и се извършва персоналната промяна в областните дирекции, околийските управления и общинските управи. В редица случаи има преплитане (а на отделни места и сливане) на някои от техните функции с тези на държавните органи[34].

Ролята на комитетите на ОФ в общественото развитие на страната постепенно е изяснена и определена с Окръжно № 5 на ЦК на БРП(к) от 12 септември 1944 г., със заповед № 2808-II на министъра на вътрешните работи от 15 септември с. г., с Окръжно на НК на ОФ от 20 септември, с декларация на централните ръководства на отечественофронтовските партии от 12 октомври, с Наредба-закон от 2 ноември за назначаване, уволняване и класиране на служителите по ведомството на МВР и за временната общинска управа, с декларация на представители на политическите групи, участвуващи в Отечествения фронт, от 11 януари 1945 г. и други политически документи или нормативни актове. В крайна сметка надделява разбирането, че отечественофронтовските комитети са обществено-политическа опора и база на властта по места, че подбират и препоръчват кадрите в държавните органи, че участвуват в обсъждането на местните въпроси, че контролират и подтикват органите на властта към активна дейност по изпълнение на програмата на Отечествения фронт[35]. Чрез тези комитети се

[34] Радков, Ив. Комитетите на Отечествения фронт — фактически органи на местната власт след 9 септември 1944 г. — Исторически преглед, 1963, № 2; Шарланов, Д., П. Дамянова. Мястото и ролята на Отечествения фронт в системата на народната демокрация. С., 1968, 24—92.

[35] Установяване и укрепване..., с. 100, 141—143, 214, 432—433.

осъществява координацията в дейността на политическите партии, влизащи в Отечествения фронт.

Независимо че с декларацията от 12 октомври 1944 г. се дава указание за попълване на комитетите на ОФ с представители на всички отечественофронтовски партии, т. е. за увеличаване на представителството на некомунистическите партии, то БРП(к) запазва своите ръководни позиции в тях. За това говори фактът, че в началото на декември 1944 г. в съществуващите 7292 комитета са включени 14 120 представители на БРП(к), 8682 — на БЗНС, 854 — на БРСДП, 410 — на НС „Звено", и 2179 — безпартийни[36].

По отношение на исканията за разширяване на Отечествения фронт е заявено, че „в ОФ могат да бъдат приети само политическите организации, които преди и на 9 септември са взели активно участие в борбата с фашизма" и че „въобще вън от ОФ няма демократични политически организации"[37]. По този начин демократи, либерали, гичевисти, радикали и др. са лишени от правото да възстановят своите партии и да участвуват в политическия живот на страната[38]. При оценката на ролята на Отечествения фронт следва обаче да се отчита и отбелязаното вече обстоятелство, че в една или друга степен той стеснява дейността на съставляващите го партии и под прикрита форма укрепва ръководните позиции на комунистическата партия.

Въпреки постоянните декларации на БРП(к), че се бори последователно за осъществяване на програмата на Отечествения фронт, тя не може да прикрие своите стремежи да се наложи над останалите съуправляващи партии, включително и чрез налагане на своето мнение, кои техни представители да влизат в отечественофронтовските комитети. Нейните призиви за радикално прочистване на армията и държавния апарат, за чистота на Отечествения фронт, за „безпощадно смазване" на всяка „противонародна" и „противоотечественофронтовска" проява предизвикват открито противопоставяне от страна на десните и центристките крила в БЗНС, БРСДП и НС „Звено" и възникване на явни антикомунистически тенденции в техните среди[39].

На 10 януари 1945 г. ръководствата на БРП(к), БЗНС, НС „Звено" и БРСДП приемат обща декларация по положението в страната, която е публикувана на следващия ден. В нея те заявяват:

---

[36] И с у с о в, М. Политическите партии..., с. 24.

[37] Работническо дело, № 30, 21 окт. 1944.

[38] З а р ч е в, И. Цит. съч., с. 27.

[39] Работническо дело, № 35, 27 окт. 1944; № 67, 4 дек. 1944; № 71, 8 дек. 1944; № 72, 9 дек. 1944; Ц в е т к о в, Ж. Съдът над опозиционните лидери. С., 1991, с. 11.

„ОФ не е временна политическа комбинация. Той е един траен боеви съюз на народните сили, поел голямата задача да ликвидира тежкото наследство, оставено от миналите фашистки режими, и да изгради нова, свободна, демократична и силна България.

За постигане на тая задача ОФ трябва не само да бъде запазен, но и още по-здраво циментиран, като се затвърди единството и сцеплението между групите, които го съставляват, в духа на програмата на ОФ и съвместната декларация на четирите ОФ партии. Съзнавайки важността и големината на задачите, групите от ОФ декларират, че ще отдадат всичкото си внимание и всичките си сили за изпълнение на тая задача.“[40]

На това заседание на централното ръководство на четирите отечественофронтовски партии се решава НК на ОФ да се разшири на 16 души (по 4 от всяка партия). В тази квота могат да бъдат включени и министрите без портфейл. За текущата работа на НК на ОФ се определя Секретариат от 4 души (по един от четирите партии), които избират помежду си главен секретар. Създават се и комисии за проучване на основните въпроси. Стига се до общо съгласие, че предложенията, които прави НК на ОФ, не са задължителни за правителството (то може да ги видоизмени), но е „длъжно да се вслуша в тях“ и „да ги приеме в рамките на целесъобразното и възможното“. Когато обаче някое предложение не може да се вземе под внимание, правителството е длъжно „да каже защо“. Отново се предупреждава, че не е отминало желанието някои отечественофронтовски комитети „да заемат изцяло властта в ръцете си“ и „да се превърнат в административни органи“[41].

В този период (края на 1944 — началото на 1945 г.) БРП(к) изхожда от разбирането, че „преходът към социализма“ ще бъде по-безболезнен и по-всеобхватен, ако в неговото осъществяване бъдат включени по-широки социални и политически сили. Ето защо тя се стреми към „заздравяване“ на Отечествения фронт и не форсира изпълнението на своята максимална програма. От друга страна, е съвсем ясно, че БРП(к) ще има ръководни позиции в обществото, ако увеличи своите редици, ако разшири своето влияние в отечественофронтовските комитети и в масовите организации, ако завоюва ключовите позиции в органите на държавната власт.

---

[40] Установяване и укрепване..., с. 432.

[41] Протокол от заседание на централните ръководства на 4-те ОФ партии — БРП(к), БЗНС, БРСДП и НС „Звено“, София, 10 януари 1945 г. — Съвременен показател, № 5, 16—22 февр. 1990, 60—62.

Въпросът за овладяване на висшите държавни органи на властта в България е решен още през нощта на 8 срещу 9 септември 1944 г. Регентският съвет и правителството на К. Муравиев са свалени по въоръжен път и заменени с нови висши органи на отечественофронтовската власт. Международното положение на България налага временно да се запази монархическият институт в лицето на новия Регентски съвет, но той е съставен от политически дейци — привърженици на Отечествения фронт (вкл. и един представител на комунистическата партия), и са му предоставени твърде ограничени пълномощия. Като най-висш орган на изпълнителната и законодателната власт (XXV обикновено народно събрание е разпуснато, а парламентарните избори за ново Народно събрание не са насрочени) се налага Министерският съвет[42], който обаче не взема решения без предварителна консултация с НК на ОФ и фактически работи под негово непосредствено политическо ръководство. Двама от представителите на комунистическата партия възглавяват най-важните министерства, чрез които се решават основните задачи на прехода от една политическа система на обществото към друга — Министерството на вътрешните работи и Министерството на правосъдието. При това се властвува в условия на военно положение, обявено в „Държавен вестник" на 18 септември 1944 г., макар че решението за това е взето още на 8 септември от правителството на Константин Муравиев[43].

На 10 септември 1944 г. Министерският съвет издава постановление за изграждане на Народна милиция, „на която се поверява вътрешната сигурност на страната". Тя запазва структурата на бившата полиция, но се подменят всички кадри в нея (с изключение на някои служители от криминалната полиция). В милицията са привлечени бивши партизани, политзатворници, членове на „бойни групи", ятаци и др. — преди всичко дейци на БРП(к) и РМС. Комунистическата партия успява да установи пълен контрол при формирането и работата на нейните органи, които играят първостепенна роля за укрепването на новата власт[44].

---

[42] Стоянов, Л. Висшият държавен апарат в България (9.IX.1944—27.X.1946) (Дисертация). С., 1982, с. 209.

[43] Държавен вестник, № 203, 18 септ. 1944; Муравиев, К. Цит. съч., с. 405.

[44] Установяване и укрепване..., 50—51; Остоич, П. БКП и изграждане на народнодемократичната държава (9 септември 1944 — декември 1947). С., 1967, 70—73; Недев, Н. Десет дни. С., 1974, 173—195; Георгиев, К. Избрани произведения. С., 1982, 29—30.

Същия ден (10 септември) правителството взема решение за разформироване на всички жандармерийски части („като предварително се установяват отговорностите и провинените се задържат“) и за разпускане на всички областни поправителни дружини („като виновните началници се задържат“)[45].

На 16 септември 1944 г. за директор на Народната милиция е назначен Енчо Стайков[46]. След 10 дни (25 септември) поради преминаване на друга работа е освободен от тази длъжност и на негово място е назначен друг комунистически функционер — полк. Раденко Видински[47], но и това назначение се оказва за кратко време. От 17 ноември милицията има нов директор — подполк. Руси Христозов[48]. По това време (като главен инспектор към отдел „Униформена милиция“) в органите на МВР работи и подполк. Тодор Живков[49]. Държавна сигурност е отдел към Народната милиция. Неин първи началник е Димо Дичев[50]. За нови областни началници на милицията са назначени: Добри Джуров (София), Благой Пенев (Пловдив), Стефан Марков (Варна), Тодор Фотакиев (Бургас), Димитър Генчев (Русе), Васил Топалски (Плевен), Стефан Илиев (Враца), Драгомир Георгиев (Стара Загора) и Никола Рачев (Горна Джумая)[51]. Всички по-важни назначения в милицията стават с постановление на Министерския съвет.

Към края на ноември милицията е напълно изградена като държавен орган и е попълнен почти изцяло нейният щат, предвиден в бюджета[52]. Навлизането на много партизани и на активни дейци на БРП(к) обаче влошава дисциплината в нея. Голяма част от тези хора имат повишено самочувствие, не познават службата, не знаят докъде стигат техните права и задължения. За този период е характерен и друг специфичен момент от работата на органите на МВР — грубата намеса на комунистическата партия (чрез съответните партийни комитети и организации) в работата на милицията и използването ѝ като инструмент за оказване на

---

[45] ЦДА на РБ, ф. 136, оп. 1, а. е. 68, л. 3.
[46] Пак там, л. 12.
[47] Пак там, л. 34.
[48] Пак там, а. е. 69, л. 19.
[49] Пак там, а. е. 68, л. 57.
[50] Труд, № 66, 11 апр. 1991.
[51] Пак там.
[52] Работническо дело, № 65, 1 дек. 1944.

натиск или сплашване на дейци от съюзническите отечественофронтовски партии[53].

В редица селища в страната органите на МВР и местните органи на властта допускат многобройни нарушения на законността. Извършват се произволни обиски и арести, посяга се върху частни имоти и жилища, изземват се вещи и стоки от по-имотните граждани, произволно се събират парични средства и нарядни стоки. Не се изпълняват отделни разпоредби на отговорните законни власти и се пречи на дейността на некомунистическите партии в Отечествения фронт[54].

Една от причините за произволите по места е наличието на оръжие в селските организации на БРП(к), взето от полицейските и военните складове около 9 септември. Правителството на ОФ дълго и безуспешно се мъчи да реши въпроса с изземването на това оръжие, но постига само частични резултати[55].

Много проблеми за правителството създават и съществуващите в страната конспиративни организации и групи (военни и политически). Особено активна дейност те развиват в Русенска, Варненска, Бургаска, Плевенска, Пловдивска и Софийска област[56]. В тях участвуват представители на различни социални групи — военнослужащи, ученици, студенти, духовни лица, интелигенция и т. н. Под прикритието на тезата за „фашистката опасност“ всеки опит за съпротива срещу властта обаче е преследван и задушаван по най-жесток начин[57].

На 12 септември 1944 г. Министерският съвет издава постановление за задържане на:

— всички министри от кабинетите през периода от 1 януари 1941 г. до 9 септември 1944 г.;

— всички народни представители от XXV ОНС, които „с вота си са одобрявали и подкрепяли политиката на казаните кабинети“;

— всички военни лица, които „с поведението си станали причина за поставяне страната пред катастрофа и за излагане войскова част в опасност“;

---

[53] ЦПА на БСП, ф. 1, оп. 5, а. е. 5, л. 95—96; Пълен стенографски текст на изказванията на Осмия разширен пленум на ЦК на БРП(к). Изказване на Руси Христозов — директор на Народната милиция. — Вести на ВС на БСП, 1990, № 6, 61—63.

[54] Работническо дело, № 36, 28 окт. 1944.

[55] Осми разширен пленум на ЦК на БРП(к). Заключително слово на Трайчо Костов. — Вести на ВС на БСП, 990, № 6, с. 95.

[56] И с у с о в, М. Сталин и България, 173—175.

[57] Ц в е т к о в, Ж. Цит. съч., с. 10.

— всички други лица, които във връзка с политиката на казаните по-горе кабинети са „заповядвали, поощрявали или извършвали убийства, палежи, грабежи, тежки телесни повреди или изтезания“[58].

На това основание от вилата на турската легация в София са арестувани и тримата бивши регенти — проф. Богдан Филов, княз Кирил и ген. Михов, намерили там временно убежище[59].

Задържани са голям брой областни директори, околийски управители, кметове, държавни служители, участници в жандармерийски и полицейски части, преки извършители на убийства и изтезания, провокатори и т. н. Арестуваните са бити жестоко в милиционерските участъци. На всички задържани лица се слага запор върху техните движими и недвижими имоти и имущества.

Голяма част от задържаните (около 20 000 души)[60] е избита без съд и присъда. Това става предимно през септември и октомври 1944 г., и особено между 20 септември (когато са издадени Окръжно № 6 на ЦК на БРП(к) и Окръжно № 1 на НК на ОФ за „ликвидиране на опасността от фашизма“) и 6 октомври (когато влиза в сила Наредбата-закон за „Народния съд“). Убитите често са заравяни в общи гробове. Някои от жертвите са хвърляни в реки, кладенци, шахти и пр.[61]

Част от убийствата са извършени при самото завземане на политическата власт. Такава съдба сполетява командира на Трета армия ген. Христов, командира на Четвърта армия ген. Стефанов, командира на 12-а дивизия Каров, командира на 4-и артилерийски полк в с. Долни Лозен, командира на полк в Дедеагач и др.[62]

Има и случаи на самоубийства. Не дочакват „Народния съд“ директорът на полицията полк. Сава Куцаров, командирът на Пета армия Кочо Стоянов, началникът на Школата за запасни офицери

---

[58] Установяване и укрепване..., 103—104.

[59] М у р а в и е в, К. Цит. съч., с. 493.

[60] Според бившия министър на вътрешните работи Христо Данов броят на загиналите през периода 1944—1945 г. е между 20 000—25 000 души (вж. Демокрация, № 28, 2 февр. 1991), а според Георги Гунев — между 20 000—30 000 души (вж. Г у н е в, Г. Цит. съч., с. 57). Георги Марков определя, че избитите без съд и присъда са около 18 000 души (вж. М а р к о в, Г. Цит. съч., с. 267), а според Добри Желев — те са само 625 души (вж. Дума, № 286, 18 ноем. 1991).

[61] ЦДА на РБ, ф. 1, оп. 1, а. е. 21, л. 1—201; а. е. 46, л. 1—165; Демокрация, № 15, 18 ян. 1991; № 63, 15 март 1991; № 103, 1 май 1992; № 165, 13 юли 1992; № 167, 15 юли 1992; Свободен народ, № 26, 10—16 юли 1992.

[62] Установяване и укрепване..., 717—718; Дума, № 286, 18 ноем. 1991; № 31, 6 февр. 1992.

ген. Цанков, бившите министри Славейко Василев, Иван Попов и инж. Васил Радославов, и др.[63]

В чужбина успяват да избягат Александър Цанков, Асен Кантарджиев, Асен Цанков, Христо Статев, Иван Рогозаров, Любомир Владикин и др.[64]

Масовата терористична вълна в България е породена от различни причини. На първо място, това е „неизбежната спонтанност", породена от желанието да бъдат наказани полицаите, жандармеристите, офицерите, кметовете и други лица, извършили убийства на партизани, нелегални, ятаци и техни близки, опожарявали и ограбвали техните къщи, извършвали изтезания в затворите и полицейските участъци и т. н. На второ място, това е стремежът на новите управници да унищожат физически своите политически противници и да укрепят позициите си в държавното управление. На трето място, разбунтували се войници насочват оръжие срещу своите командири, оттеглящи се от новите земи, администратори отмъщават за неосъществения национален идеал, враждуващи групировки в македонското движение се изтребват взаимно. На четвърто място, не трябва да се пренебрегва и фактът, че към властимащите се присъединяват много лумпенизирани и криминални елементи без политическа ориентация, които използуват неуреденото положение в държавата за разчистване на лични сметки и за свои користни цели. Официалните власти обясняват този терор с екцесиите на бившия режим и с действията на неотговорни фактори[65]. Каквито и да са причините за тази „кървава вакханлия", тя внася дълбоко разединение в българското общество и показва, че „червеният терор" по нищо не отстъпва на престъпленията на предишните диктаторски режими.

В изпълнение на програмата на правителството на Отечествения фронт в системата на съдебните органи настъпват коренни промени. През първите няколко месеца след установяването на отечественофронтовската власт по ведомството на Министерството на правосъдието, което се оглавява от представител на БРП(к), от 603 души съдии за „фашистки прояви" са уволнени 134 души и в интерес на службата — 28 души, т. е. повече от 1/4 от съдийския състав. От назначените в министерството 152 служители са уволнени 121. Прочистени са и всички останали звена на съдебния апарат от проявили се в услуга на предишните режими

[63] П а у н о в с к и, Ив. Възмездието. С., 1988, с. 28, 589; Дума, № 286, 18 ноем. 1991; М у р а в и е в, К. Цит. съч., с. 414.

[64] Установяване и укрепване..., с. 721; М у р а в и е в, К. Цит. съч., 381—382.

[65] И с у с о в, М. Сталин и България, 171—173; Г у н е в, Г. Цит. съч., с. 57, 59.

представители на правосъдието[66]. Открити са нови околийски съдилища, намалени са съдебните мита и берии, опростени са съдебните формалности, чрез които се постига по-бързо и по-евтино правораздаване[67].

В същото време е обявено възстановяване на отнетите основни политически права и свободи на гражданите, премахването на цензурата и спирането на вестниците, обвързани със сваленте от власт политически сили. Отменени са редица закони на предишните режими и започва разработването на нови законодателни актове, съобразени с променените социалнополитически, икономически и културни условия. Във връзка с това могат да бъдат отбелязани:

1. Наредба-закон за амнистията (19 септември 1944 г.)[68].

2. Наредба-закон за допълнение на закона за устройството на съдилищата (3 октомври с. г.)[69].

3. Наредба-закон за разтуряне на организацията на българската младеж „Бранник" и ликвидацията на имуществото ѝ (10 октомври с. г.)[70].

4. Наредба-закон за изменение на закона за административното правосъдие (12 октомври с. г.)[71].

5. Наредба-закон за изравняване правата на лицата от двата пола (16 октомври с. г.)[72].

6. Наредба-закон за отмяна на някои закони (16 октомври с. г.)[73].

С чл. 1 на последната наредба се отменят следните 15 законодателни актове:

— Закон за защита на държавата;

— Закон за запазване моралната и материалната сила на войската;

— Наредба-закон за разтуряне на партийнополитическите организации;

— Наредба-закон за ликвидиране имуществата на партийнополитическите организации;

— Наредба-закон за отнемане в полза на държавата имотите на нелегалните организации;

---

[66] Установяване и укрепване..., с. 519.
[67] Пак там, с. 520.
[68] Държавен вестник, № 204, 19 септ. 1944.
[69] Пак там, № 216, 3 окт. 1944.
[70] Пак там, № 222, 10 окт. 1944.
[71] Пак там, № 224, 12 окт. 1944.
[72] Пак там, № 227, 16 окт. 1944.
[73] Пак там.

— Наредба-закон за избиране членове на общински съвети;

— Наредба-закон за избиране народни представители за Обикновено народно събрание;

— Наредба-закон за печата;

— Наредба-закон за временен надзор върху печата;

— Закон за гарантиране свободата на събранията;

— Закон за организиране българската младеж;

— Закон за Общия съюз на запасното войнство;

— Закон за държавната жандармерия;

— чл. 22, 23 и 40 от Закона за ограничение престъпленията против личната и обществена безопасност;

— Закон за допълнение на закона за ограничение престъпленията против личната и обществената безопасност.

С чл. 2 на същата наредба се отменят законите, издадени във връзка с еврейския въпрос, в т. ч. Законът за защита на нацията и Законът за еднократен данък върху имуществото на лица от еврейски произход.

7. Наредба-закон за отменяване ограниченията за лицата от небългарски произход (27 ноември с. г.)[74].

8. Наредба-закон за освобождаване от наказания за деяния, извършени до 9 септември 1944 г. (9 декември 1944 г.)[75].

9. Наредба-закон за брака (12 май 1945 г.)[76].

Твърде скоро новата власт се ориентира към издаване на наредби-закони, укази, наредби и постановления, с които се дават редица привилегии на отделни социални групи и категории и в същото време се ограничават правата на други. С такъв характер са:

— Наредба-закон за подпомагане пострадалите в борбата срещу фашизма и за народната свобода (12 октомври 1944 г., допълнена на 29 април 1945 г.)[77];

— Наредба-закон за временно отменяване служебния ценз по закона за длъжностите, цензовете, заплатите и възнагражденията на държавните служители (12 октомври 1944 г., допълнена на 11 декември с. г.)[78];

— Наредба-закон за признаване правата на висшисти при заемане на държавна, общинска или обществена служба на

---

[74] Пак там, № 263, 27 ноем. 1944.

[75] Пак там, № 279, 9 дек. 1944.

[76] Пак там, № 108, 12 май 1945.

[77] Пак там, № 224, 12 окт. 1944; № 99, 29 апр. 1945.

[78] Пак там, № 224, 12 окт. 1944; № 275, 11 дек. 1944.

писателите, членове на Писателския съюз, които нямат висше образование (24 октомври 1944 г.)[79];

— Наредба-закон за назначаване, уволняване и класиране на служителите по ведомството на МВР и за временната общинска управа (2 ноември 1944 г.)[80];

— Указ за изменения и допълнения в правилника за назначаване, преместване, съкращаване, уволнение и за състезателен изпит на учителите в гимназиите и в гимназиалните класове (6 ноември 1944 г.)[81];

— Наредба за изменение на наредбата за временно облекчение жилищната криза и за запазване общественото спокойствие и сигурност в София (14 март 1945 г.)[82].

Подмяната на голяма част от съдебния апарат и назначаването на бивши партизани, политзатворници, концлагеристи и т. н. за съдии и следователи, които нямат необходимата професионална практика, неминуемо води до непрецизност, пристрастност и несправедливост в решенията. Принципът за деполитизация в съдебната система е елиминиран и е наложена опасната за правосъдието зависимост на съдебните органи от партийните комитети и организации, а така също и от изпълнителната власт.

Специално внимание заслужава Наредбата-закон за съдене от Народен съд виновниците за въвличане на България в световната война срещу съюзените народи и за злодеянията, свързани с нея, приета от Министерския съвет на 30 септември 1944 г. Подписана е от всички министри, присъствували на заседанието: К. Георгиев, П. Стайнов, Д. Велчев и Ст. Чолаков („Звено"), А. Югов, М. Нейчев и Р. Ангелов (БРП(к)), Ас. Павлов и Б. Бумбаров (БЗНС), Д. Нейков и Гр. Чешмеджиев (БРСДП), П. Стоянов и Д. Казасов (независими)[83]. Обнародвана е на 6 октомври с. г. Частични изменения и допълнения в нея са направени на 17 ноември и 30 декември с. г. С последното изменение срокът за свършване на заведените дела е удължен от 1 януари 1945 г. на 31 март 1945 г.[84]

По силата на тази наредба на Народен съд подлежат регентите, министрите от правителствата през времето от 1 януари 1941 до 9 септември 1944 г., депутатите от XXV обикновено народно събрание, дворцовите съветници и висшите духовни и военни лица,

[79] Пак там, № 234, 24 окт. 1944.
[80] Пак там, № 242, 2 ноем. 1944.
[81] Пак там, № 245, 6 ноем. 1944.
[82] Пак там, № 59, 14 март 1945.
[83] ЦДА на РБ, ф. 136, оп. 1, а. е. 68, л. 63—64.
[84] Пак там, а. е. 69, л. 146.

които са отговорни за провеждането на общата правителствена политика през посочения период. Освен това пред Народния съд трябва да отговарят и лицата, които са „заповядали, поощрили или извършили убийства, тежки телесни повреди, палежи, грабежи, обири и изтезания"; лица, които са натрупали противозаконно богатства; участниците в гоненията срещу евреите; провокаторите и предателите на участниците в съпротивителното движение; следователите, прокурорите и съдиите, които са проявили „явно пристрастие и грубо престараване с цел да подкрепят политиката на „терор, безправие и насилие" над народа[85]. Преди това, както вече бе отбелязано, органите на Министерството на вътрешните работи вземат мерки за задържане на регентите, министрите и депутатите, на военни и други лица, обвинени в извършване на „престъпления спрямо народа", както и за слагане на запор върху техните имоти[86].

Приемането на Наредбата-закон за Народния съд трябва да сложи край на своеволията на местните власти, на органите на милицията и на отделни лица по отношение на обвинените в убийство, палежи, издевателства, провокаторство и други престъпни деяния по време на режимите до 9 септември 1944 г. В този смисъл на 5 октомври вечерта министър-председателят Кимон Георгиев отправя по радиото апел към гражданите на страната да се сложи край на произволите, арестите и злоупотребите с властта, като предупреждава, че нарушителите ще бъдат „най-строго преследвани и безмилостно наказвани"[87]. На другия ден директорът на Народната милиция — Раденко Видински, издава заповед, с която нарежда в бъдеще арести да се извършват само за лица, които са уличени в престъпления, попадащи под закона за Народния съд, и то само със съответната писмена заповед[88]. С тези апели и заповеди обаче не се слага край на своеволията на милицията и на местните органи на властта.

В периода декември 1944 г. — април 1945 г. Народният съд, който има 68 състава (4 върховни и 64 областни), образува 135 процеса (13 — в София, а останалите — в провинцията). Четирите върховни (тринадесетчленни) състава на Народния съд са формирани в София: първи — за съдене на бившите регенти, министри и царски съветници, втори — за съдене на депутатите от XXV ОНС, трети — за съдене на „провинените" по аферите „Катин" и „Виница", и четвърти — за съдене на военните „престъпници".

[85] Установяване и укрепване..., 161—163, 312.
[86] Пак там, 103—104.
[87] Работническо дело, № 17, 6 окт. 1944.
[88] Пак там, № 18, 7 окт. 1944.

Останалите 9 (петчленни) състава на Народния съд в София също разглеждат важни дела: пети и осми — срещу началници и служители от Дирекция на полицията, Държавна сигурност, жандармерията, Разузнавателното отделение при Министерството на войната и др.; шести състав — срещу „профашистки" журналисти, писатели, общественици и пр.; седми състав — за гоненията срещу евреите; девети състав — срещу „фашистките" съдии и прокурори; единадесети — за престъпленията в „новите земи"; дванадесети състав — срещу секретните сътрудници на Гестапо; тринадесети състав — срещу преследвачи на нелегални и партизани, и пр.[89]

Общият брой на подсъдимите по образуваните процеси в страната е 11 122 души. От тях са оправдани 1516 души, а на други 451 подсъдими са спрени или прекратени делата[90].

Произнесените 9155 присъди имат следния характер:

1) смъртни — 2730;

2) на доживотен затвор — 1305;

3) на затвор от 1 до 20 години — 4312 (на 20 години — 8, на 15 години — 981, на 12 години — 46, на 10 години — 747, на 8, 7 или 6 години — 171, на 5 години — 1058, на 3 години — 343, на 2 години — 327, на 1 година — 631);

4) условно — 808[91].

Между осъдените на смърт са тримата регенти, 22 министри (всички министри от кабинетите на Богдан Филов, Добри Божилов и четирима от министрите в правителството на Иван Багрянов), 8 царски съветници, 67 депутати, 47 генерали и полковници и т. н. Задочни смъртни присъди получават Асен Цанков, проф. Асен Кантарджиев, о. з. ген. Никола Жеков, проф. Любомир Владикин и др.[92]

На доживотен строг тъмничен затвор са осъдени 4 министри (проф. Михаил Арнаудов, Руси Ст. Русев, Константин Муравиев и Вергил Димов), 2 царски съветници (Петър Морфов и Станислав Балан), 23 депутати и т. н.

Освен осъждането на смърт или на различни срокове затвор съдът налага глоби до 5 000 000 лева, конфискации на движими и

[89] Работническо дело, № 72, 12 дек. 1944; № 110, 26 ян. 1945; № 117, 3 февр. 1945; № 127, 15 февр. 1945; № 131, 20 февр. 1945; № 139, 1 март 1945; № 152, 16 март 1945; № 157, 22 март 1945; № 159, 24 март 1945; № 169, 5 апр. 1945; П е й к о в, Ив. Разгром на сваленатa от власт монархо-фашистка буржоазия в България (9 септември 1944 — септември 1945). С., 1982, 90—99, 100—119; И л и е в, Б. Революционният народен съд. С., 1988, 6—7, 139—172.

[90] П а у н о в с к и, Ив. Цит. съч., с. 7, 20, 608.

[91] П е й к о в, Ив. Цит. съч., 128—129; Дума, № 10, 13 ян. 1992; № 79, 2 апр. 1992.

[92] Дума, № 43, 16 май 1992; П е й к о в, И в. Цит. съч., с. 113, 129.

недвижими имущества и лишаване от определени в наказателния закон права.

Някой от смъртните присъди не са изпълнени, без да са дадени каквито и да е обяснения за това — например на Андрей Праматаров (началник на отдел „Б“ в Дирекция на полицията), Христо Димитров (областен полицейски началник в Стара Загора) и др.

Има и случаи на замяна на смъртни с други наказания, което е извършено с укази на регентите.

С Наредбата-закон за Народния съд и с нейното приложение през 1944—1945 г. отново грубо е погазена Търновската конституция[93] и не са зачетени прокламираните от Националния комитет на Отечествения фронт искания за „възстановяване на всички политически и граждански права и свободи“ и за „премахване на всички изключителни, противонародни закони и наредби“[94].

Член 73 на Конституцията категорично забранява създаването на „изключителни съдилища или следствени комисии под никакъв предлог и под каквото и да е наименование“[95]. Министерският съвет няма право да създава подобен съд (или трибунал) със специален статут. Всякакъв род престъпления се разглеждат от общи (граждански) или военни съдилища.

Няма текст в Конституцията, който да позволява подвеждането под съдебна отговорност регентите на страната. Напротив, член 8 гласи: „Лицето на царя е свещено и неприкосновено.“[96] Това в същата степен важи и за регентите, които управляват от името на непълнолетния цар.

Министрите (макар и бивши) могат да се съдят само от особен Държавен съд (чл. 158), и то по решение на Народното събрание — за измяна на Отечеството, за нарушение на Конституцията, за предателство или някаква вреда, причинена на страната за лична полза (чл. 155). Предложението за даване под съд на министър се прави писмено и трябва да е подписано най-малко от 1/4 от депутатите. То се смята за прието, ако за него са гласували не по-малко от 2/3 от присъствуващите депутати (чл. 157)[97].

Народните представители също не могат да бъдат съдени по някакъв изключителен закон. В чл. 93 е ясно записано: „Всякой член на Събранието има право да изказва свободно своето мнение и да дава глас по свое убеждение и съвест. Никой не може да иска от

---

[93] Демокрация, № 28, 3 февр. 1992.

[94] Установяване и укрепване..., с. 20.

[95] Българската държавност в актове и документи. С., 1981, с. 237.

[96] Български конституции..., с. 21.

[97] Пак там, с. 35.

него за изказаното мнение сметка, или да подига за това срещу него гонения."[98]

Нарушени са и чл. 67 и чл. 75 на Конституцията, според които „правата на собствеността са неприкосновени"[99] и „конфискуване на имот се забранява"[100].

Наредбата-закон за Народния съд противоречи и на действуващия Наказателен кодекс, който не допуща прилагане на закони с обратна сила, т. е. да се налагат наказания за действия, които не са били престъпления по време на извършването им[101]. При това се организира съд за виновниците за въвличането на България във Втората световна война по време на самата война, т. е. в ненормални и неестествени условия за неговото провеждане.

Незаконосъобразна е и процедурата по определянето на съдебните състави — „народните" обвинители се назначават от Министерския съвет, т. е. зависими са от изпълнителната власт; основната част от „народните" съдии (много от тях не са юристи) се избират от областните комитети на Отечествения фронт (зависими са от политически органи); друга част от „народните" съдии (вече професионалисти) се назначават от министъра на правосъдието (също са зависими от изпълнителната власт)[102].

Допуснати са и други процесуални нарушения: сливане на правомощията на следствието и прокуратурата; изключителна краткотрайност на процесите (такива сложни дела се приключват за 2—3 месеца); съдене на едни и същи лица на няколко места (Никола Гешев, полк. Христо Димитров, кап. Иван Харлаков и др.); съдене на лица, които са вече починали, които са убити или са се самоубили около 9 септември (ген. Христов, ген. Стефанов, полк. Сава Куцаров, о. з. полк. Славейко Василев, Иван Попов, инж. Васил Радославов и др.); не се допуска обжалването на присъдите по съдебен ред; „неотложно" изпълнение на смъртните присъди, и т. н.[103]

По време на самите процеси много често не се прави разграничение между тези, които са инициатори за извършване на престъпленията, или са се „престаравали" при изпълнение на своите

---

[98] Пак там, с. 29.

[99] Пак там, с. 26.

[100] Пак там, с. 27.

[101] Демокрация, № 28, 3 февр. 1992.

[102] ЦДА на РБ, ф. 1, оп. 1, а. е. 46, л. 185—189; Държавен вестник, № 224, 12 окт. 1944; № 234, 24 окт. 1944; № 239, 30 окт. 1944; № 244, 4 ноем. 1944; № 254, 16 ноем. 1944; № 270, 5 дек. 1944; № 283, 20 дек. 1944.

[103] Дума, № 43, 16 май 1990; № 286, 19 ноем. 1991.

служебни задължения, от една страна, и онези, които са били заставени да изпълняват нарежданията, или са изпълнявали своя служебен и войнски дълг, от друга страна[104]. Затова в много случаи няма съизмеримост в произнесените присъди по някои сходни дела или пък са налагани твърде тежки наказания. Между осъдените лица има командири на войскови части без някакви особени деяния, мобилизирани войници в ловните роти и дружини, участници във военните акции срещу партизаните, бивши полицаи и легионери, свещеници, служители в държавни учреждения, просветни дейци и т. н.[105]

Има и печални случаи на ходатайства и подкупи на „народни" обвинители. Затова по-късно се провеждат процеси и срещу служителите на самата „Темида". За подкупи „народните" обвинители Стою Татаров и Първан Гърков получават доживотни присъди, следователят Исак Данон е осъден на 15 години строг тъмничен затвор, а обвинителят Богомил Касабов — на 5 години строг тъмничен затвор[106].

Много от процесите — особено в провинцията — се използуват за разчистване на лични сметки.

Твърде очебиен е и фактът, че значителна част от делата имат чисто политически характер. Процесите се използуват, за да се обезсили политическият противник, да се дискредитира и изолира, да се отнеме възможността за организиране на съпротива срещу новата власт. Иначе трудно могат да бъдат обяснени настървението и желанието да бъдат отстранени на всяка цена от политическата сцена бившите регенти, министрите от 5 последователни правителства, депутатите от разпуснатото XXV обикновено народно събрание, изтъкнати интелектуалци и други видни представители на управляващите среди в България до 9 септември 1944 г. Едни от тях са осъдени само заради политическите им идеи и идеологическите им възгледи, други — като привърженици на немската култура, а министрите от правителството на Муравиев — за да се нанесе политически удар върху три партии (и особено върху БЗНС „Врабча-1")[107], които не могат да бъдат обвинени в съпричастност към фашизма. В крайна сметка целта е да се постигне съдебна разправа с политически неудобните и ненокорните личности и да се

[104] ЦДА на РБ, ф. 1, оп. 1, а. е. 40, л. 7—192; а. е. 41, л. 6—9.

[105] Пак там, а. е. 42, л. 132, 185—186; а. е. 44, л. 7, 42—46; 52; а. е. 45, л. 11, 42—43, 149; а. е. 47, л. 7—160; а. е. 48, л. 2, 24, 121.

[106] Народно земеделско знаме, № 46, 4 окт. 1946; № 8, 13 ян. 1946.

[107] Д и м и т р о в, И. Навременна среща със спомените на Константин Муравиев. — В: М у р а в и е в, К. Цит. съч., с. 514.

внесе страх сред несъгласните с извършената политическа промяна.

Най-красноречив пример за политическия характер на процесите по т. нар. „Народен съд“ е намесата в работата на съда от страна на основната управляваща партия. Фактите в това отношение са много — като се започне от указанията на Георги Димитров до главния обвинител Георги Петров и нарежданията на Добри Терпешев по телефона до някои от съдиите и се завърши с внимателния подбор на съдии, следователи и съдебни заседатели. Тук ще обърнем внимание само на един случай — обсъждането в Политбюро на ЦК на БРП(к) на присъдите по процесите срещу регентите, съветниците на царя, министрите от правителствата от 1 януари 1941 г. до 9 септември 1944 г. и депутатите от XXV обикновено народно събрание.

Заседанието се провежда на 20 януари 1945 г. Присъствуват: членовете на Политбюро на ЦК на БРП(к) Тр. Костов, Г. Чанков, Д. Терпешев, Г. Дамянов, Р. Дамянов, А. Югов, Ц. Драгойчева и П. Кунин, министърът на правосъдието М. Нейчев, народните обвинители Г. Петров, Н. Гаврилов, В. Ангелов и Вл. Димчев и други партийни функционери. В дневния ред на заседанието е записано: „Размяна на мисли по присъдите в двата процеса.“[108]

Главният обвинител Г. Петров изказва мнение, че трябва да има известна градация в процесите, че не трябва всички подсъдими да бъдат поставени на една плоскост, че някои от тях даже нямат вина[109]. Н. Гаврилов обръща внимание, че на кабинета на Иван Багрянов неоснователно се приписват най-тежки провинения, а обвиненията към кабинета на Константин Муравиев не могат да се докажат[110]. Вл. Димчев и В. Ангелов също се изказват за „индивидуализация на подсъдимите“ и за налагане на различни наказания, а някои от обвиняемите — да бъдат оправдани[111].

На тези изявления на обвинителите министърът на правосъдието и членовете на Политбюро реагират много остро и неодобрително. М. Нейчев заявява, че „народните обвинители постъпват съвършено неправилно“[112]. Чанков се гневи, че линията на обвинителите „не е линия на хора, които са политически заинтересовани за нанасяне на удар на тази камарила“[113]. А Тр. Костов заключава: „С линията на другарите обвинители не

[108] ЦПА на БСП, ф. 1, оп. 6, а. е. 28, л. 1.
[109] Пак там, л. 1—2.
[110] Пак там, л. 2—3.
[111] Пак там, л. 4—5.
[112] Пак там, л. 3.
[113] Пак там.

можем да се съгласим.“ И прави конкретни „препоръки“ за степента на наказанията на регентите, съветниците на царя и министрите от правителствата на Б. Филов, Д. Божилов, Ив. Багрянов и К. Муравиев[114].

Политическа отговорност за съдебната разправа с толкова много хора носи не само БРП(к), но и останалите партии от Отечествения фронт — БЗНС, БРСДП и Народният съюз „Звено“, макар и да има нюанси в техните позиции по някои от провежданите процеси. Искането за „Народен съд над виновниците за досега водената катастрофална политика“ заляга още в Манифеста на НК на ОФ от края на август 1944 г., подписан от К. Георгиев, Д. Терпешев, Н. Петков, Гр. Чешмеджиев, Д. Велчев, проф. В. Ганев, Д. Нейков, проф. П. Стоянов, Д. Казасов и други политически фигури от Отечествения фронт[115]. Това искане (макар и в малко променена редакция) намира място и в програмата на първото отечественофронтовско правителство, обявена на 17 септември 1944 г.[116]

В подкрепа на обнародвания и влязъл в сила закон за Народния съд се обявяват Националният комитет на Отечествения фронт и ръководствата на БРП(к), БЗНС, „Звено“ и БРСДП, които призовават местните комитети и организации да окажат пълна подкрепа на правителството и неговите органи в приложението на закона[117].

Ако се разгърнат страниците на излизащите през 1944—1945 г. печатни органи на Отечествения фронт и на влизащите в него управляващи партии („Отечествен фронт“, „Работническо дело“, „Земеделско знаме“, „Изгрев“ и „Народ“), ще се види колко много одобрителни статии и отзиви са написани, включително и от д-р Г. М. Димитров[118] и Никола Д. Петков[119].

По време на процесите се издава и специален вестник „Народен съд“ с редактор Никола Ланков. В него могат да се прочетат такива „бисери“ като: „Политиката се погребва заедно с представителите си“[120]; „В Народния съд не са задължителни нормите на общата

---

[114] Пак там, л. 3—4.
[115] Установяване и укрепване..., 19—20.
[116] Пак там, с. 133.
[117] Отечествен фронт, № 28, 8 окт. 1944.
[118] Пак там, № 96, 24 дек. 1944.
[119] Земеделско знаме, № 29, 20 дек. 1944.
[120] Народен съд, № 3, 14 ян. 1945.

наказателна процедура“[121]; „Престъплението по печата по своята същност е квалифицирано престъпление“[122] и т. н.

Когато се търси обяснение на причините за организирането и провеждането на „Народния“ съд, много често някои автори се позовават на международните задължения на България по онова време[123], като посочват различни декларации на силите победителки. В тях се говори за „съдене на военните престъпници“, виновни за масовите и зверски убийства по време на войната. Колко от обвиняемите по Народния съд в България са „военни престъпници“, това все още не е уточнено от изследователите.

В текста на Съглашението за примирие, подписано на 28 октомври 1944 г. в Москва, има точка, която задължава България да сътрудничи за „задържането на лица, обвинени във военни престъпления, и за тяхното съдене“[124]. Не трябва да се забравя, че Наредбата-закон за Народния съд е одобрена един месец преди това и че отново става дума само за „военни престъпления“. В този смисъл са и решенията на по-сетнешните конференции на ръководителите на СССР, САЩ и Великобритания в Ялта (4—11 февруари 1945 г.) и Потсдам (17 юли — 1 август 1945 г.).

Засега все още не е изяснена позицията на Съюзната контролна комисия в България по отношение на процесите през 1944—1945 г., но при тогавашното положение на страната трудно може да се допусне, че няма съгласуваност между действията на българските власти и на съветското военно командуване. Също осветление чака и въпросът за изпращането в Съветския съюз на задържаните бивши български регенти, министър-председатели, няколко министри и двама генерали и тяхното връщане и предаване на българския Народен съд[125].

Ако се направи една най-обща съпоставка с проведените подобни процеси в други европейски страни, не може да не направи впечатление големият брой на осъдените в България и на произнесените смъртни присъди. При това не е излишно да се припомни общоизвестният факт, че на Нюрнбергския процес бяха осъдени само 12 души на смърт, а на Токийския — 7, макар че

---

[121] Пак там.

[122] Пак там, № 8, 3 апр. 1945.

[123] Дума, № 10, 13 ян. 1992; № 23, 28 ян. 1992; № 79, 2 апр. 1992; № 137, 9 юни 1992.

[124] Българската държавност..., с. 381.

[125] Става дума за Богдан Филов, княз Кирил, ген. Михов, Добри Божилов, Константин Муравиев, Димитър Василев, Петър Габровски, Павел Драганов, Димитър Шишманов, ген. Лукаш и ген. Хаджипетков (вж. М у р а в и е в, К. Цит. съч., 462—505).

именно в Германия и Япония се намираха главните „военни престъпници". Явно не без основание някои ръководни дейци на БРП(к) със задоволство заявяват, че „нашият Народен съд по онова време беше пръв в Европа"[126].

Що се отнася до „обективността" и „справедливостта" на Народния съд, то могат да се посочат още няколко конкретни примера. В процеса, воден от Трети върховен състав, са привлечени като обвиняеми лекарите и духовните лица, които са участвували в специалните международни анкетни комисии през 1943 г., установили зверствата на съветските органи в Катинската гора и край град Виница[127]. На една година затвор са осъдени лидерите на БЗНС „Врабча 1", Демократическата и Народната партия — Димитър Гичев, Никола Мушанов и Атанас Буров, само заради своето неколкодневно участие в правителството на К. Муравиев. Смъртни присъди получават интелектуалците проф. Борис Йоцов, проф. Александър Станишев, Димитър Шишманов, Иван Вазов и др.

Няма съмнение, че много от присъдите, произнесени заради масови убийства, зверства, издевателства над мирни граждани и пр., са справедливи и обосновани. Те не могат и не бива да бъдат оправдавани, отменяни или поставяни под съмнение. Въпросът е защо хиляди хора покрай тях незаслужено са пострадали, поставени под общия знаменател на „народните убийци" и „престъпници".

Не трябва да се изпуска и обстоятелството, че съдените от Народния съд и техните семейства дълги години след това са подлагани на въдворявания в трудови лагери, изселвания, унижения и най-различни ограничения.

Тежки удари в първите месеци след 9 септември 1944 г. понася и българската армия. Една част от офицерите, обявени за „фашисти", е отстранена и предадена на Народен съд. Втора част от тях е избита без съд и присъда непосредствено след 9 септември. Трета част от т. нар. „реакционно офицерство" е уволнена, а четвърта — преместена в други части.

Главният щаб на НОВА издава заповед за поставяне на партизанските части в разпореждане на комитетите на Отечествения фронт и новата власт, а след това с министъра на войната е договорено тяхното вливане в армията, като се създаде общо командуване на тези части и се запазят командните постове на партизанските командири. Преди това на офицерите отечест-

[126] Д р а м а л и е в, К. История на Отечествения фронт. С., 1947, с. 41.
[127] Демокрация, № 47, 25 февр. 1991.

венофронтовци са дадени високи военни чинове и са назначени на отговорни длъжности във войската. Много от партизанските командири получават офицерски звания и постъпват на служба в армията. За по-малко от два месеца е подменена близо 1/3 от кадровото офицерство. От 3000 офицери в армията 289 души са уволнени, 507 — преместени, и 151 — задържани. От състава на партизанските части е формирана Национална гвардия (с постановление на Министерския съвет още от 10 септември 1944 г.), която отначало има свои единици в почти всички части на армията, но след това се влива в общия състав на войската. Във Военното училище са приети 350 души — участници в съпротивителното движение. За новопроизведените офицери са организирани четиримесечни курсове за подготовка[128].

Укрепването на дисциплината и утвърждаването на принципа на единоначалието в условията на започналата война срещу Германия налагат преустановяването на дейността на войнишките комитети. На тяхно място обаче се въвежда помощник-командирският институт в армията. На 22 септември 1944 г. за помощник-командири са назначени: Щерю Атанасов (1-ва армия), полк. Боян Българанов (2-ра армия), Йонко Панов (3-а армия), ген. Борис Копчев (4-а армия), Кирил Драмалиев (5-а армия), Божидар Божинов (1-ви корпус), подп. Иван Радев (2-ри корпус), о. з. поручик Михаил Андреев (въздушни войски). За помощник-командири се назначават предимно членове на БРП(к) и РМС, които поемат ръководството на политическата и културно-възпитателната дейност в армейските поделения[129].

По доклад на министъра на войната генерал-лейтенант Дамян Велчев на 23 ноември 1944 г. Министерският съвет приема т. нар. „Четвърто постановление", което предвижда освобождаване от наказателно преследване (по преценка на военния министър) на всички военнослужащи, подсъдни на Народния съд, ако вземат непосредствено участие във войната срещу Германия[130]. Това е един опит на определени среди в Отечествения фронт (главно в БЗНС и Народния съюз „Звено") да спасят от Народния съд една значителна

---

[128] Пълен стенографски текст на изказванията на Осмия разширен пленум на БРП(к). — Вести на ВС на БСП, 1990, № 6, 57—59; Ф и л ч е в, Ив. БКП — организатор и ръководител на народната армия. С., 1963, с. 125; О с т о и ч, П. БКП..., 85—90; И с у с о в, М. Политическите партии..., с. 124; Н е д е в, Н. Цит. съч., 190—193.

[129] Установяване и укрепване..., 145—146, 384—386.

[130] Държавен вестник, № 267, 1 дек. 1944.

част от кадровото офицерство и да използуват неговото бойно умение в започналата война[131].

На 4 декември ЦК на БРП(к) заявява в печата, че не е съгласен и не одобрява 4-о постановление на Министерския съвет, тъй като противоречало на програмата на Отечествения фронт и на международните задължения на България и откривало възможност за част от „военните престъпници" да избегнат Народния съд и да избягат в чужбина. В съобщението на ЦК на БРП(к) се твърди, че то е взето в отсъствието и без съгласието на министрите комунисти и без да е искано мнението на Националния комитет на Отечествения фронт[132]. В научните публикации от по-късния период е отхвърлена версията, че на заседанието на правителството не са присъствували министри комунисти, и е обоснована тезата, че зад искането за отмяна на това постановление стоят по-дълбоки политически причини — да се нанесе удар на антикомунистическите сили в страната, да се покаже силата и влиянието на комунистическата партия и на тази основа да се постигне необходимото „сцепление" в Отечествения фронт[133].

Всъщност истината около „отсъствието" или „присъствието" на министрите комунисти е следната. На заседанието на Министерския съвет на 23 ноември не присъствуват министрите Минчо Нейчев и д-р Рачо Ангелов. Другите двама министри — Добри Терпешев и Антон Югов, се водят в списъка на присъствуващите, но не са подписали протокола от заседанието на правителството[134]. Това означава, че или са излезнали по-рано от заседанието, или че са отказали да подпишат протокола.

В своите спомени Кимон Георгиев (тогавашен министър-председател) и д-р Любен Тодоров (един от ръководителите на Народния младежки съюз „Звено") поддържат, че инициативата за това Четвърто постановление идва от Съветския съюз (единият я приписва на маршал Толбухин[135], а другият — на самия Сталин[136]). Тези твърдения обаче трудно се съчетават с позицията на БРП(к) и с по-нататъшния ход на събитията. По-вероятно е инициативата за

---

[131] Радков, Ив. Акцията за отменяване на Четвъртото постановление на Министерския съвет от 23.XI.1944 г. — Исторически преглед, 1964, № 2—3; Димитров, И. България на Балканите..., 255—257.

[132] Работническо дело, № 67, 4 дек. 1944.

[133] Димитров, И. България на Балканите..., с. 256, 260.

[134] ЦДА на РБ, ф. 136, оп. 1, а. е. 69, л. 31—32, 35.

[135] Димитров, И. Миналото, което беше близо, а става все по-далечно. Срещи и разговори. С., 1992, с. 21.

[136] Пак там, 57—58.

отмяната на Четвърто постановление да идва от Съюзната контролна комисия[137].

След публикуването на постановлението в брой 267 на „Държавен вестник“ от 1 декември 1944 г. министърът на правосъдието Минчо Нейчев (комунист) отправя телеграма до народните обвинители в страната, в която им заявява, че Четвърто постановление на Министерския съвет не е задължително за тях, понеже „по формата си то не може да отмени или измени постановленията на закона за Народния съд“[138]. На 8 декември правителството обявява Четвърто постановление на МС от 23 ноември 1944 г. за „несъществуващо“[139], но многохилядните митинги в страната продължават, за да демонстрират готовността на БРП(к) да се противопостави на всяко решение на правителството, ако то не се ползува с нейната подкрепа и одобрение. Политическата дейност по отмяната на постановлението и мобилизацията по места пряко се ръководи от Политбюро на ЦК на БРП(к).

Борбата за отмяната на това постановление е част от по-общия проблем за реорганизацията на армията и за овладяване на ръководните позиции в нея. Първоначално Дамян Велчев се ползува с доверието на БРП(к), но постепенно настъпва охлаждане в отношенията между военния министър и ръководството на комунистическата партия, и особено между него и офицерите комунисти, дошли от Съветския съюз или издигнати за военни командири от редиците на съпротивителното движение. Според Кимон Георгиев, един от първите конфликти в това отношение се дължи на арестуването на един армейски офицер от органите на МВР и заповедта на Д. Велчев една рота да нападне милиционерското управление и да освободи офицера[140]. Във връзка със зачестилите арести на офицери на 18 ноември той издава друга заповед, която засилва подозрителността на комунистите към него. А тя гласи: „Да не се допуска арестуване на военнослужащи на фронта по каквито и да е поводи. Командирите на частите са длъжни да вземат всички необходими мерки, за да не допуснат арестуване или отвличане на своите подчинени, като при нужда попречат на такива произволи с оръжие.“[141]

Вместо да се успокои обстановката в армията, след приемането на Четвърто постановление „чистката“ в нея продължава. Затова на

---

[137] З а р ч е в, И. Цит. съч., с. 51.

[138] Работническо дело, № 69, 6 дек. 1944.

[139] ЦДА на РБ, ф. 136, оп. 1, а. е. 69, л. 59—60.

[140] Д и м и т р о в, И. Миналото..., 21—22.

[141] Ц в е т к о в, Ж. Цит. съч., с. 13.

25 ноември военният министър е принуден да отдаде поредното си разпореждане: „Предвид на това, че в страната има случаи на отвличане на военнослужащи от неотговорни лица, всички офицери и подофицери да спят в казармите, като вземат мерки за лична охрана. Всички офицери и подофицери да се движат винаги запасани с колан и въоръжени с пистолети, вън от казармите да се движат на групи от двама, трима души... В гарнизоните да се формират комендантски взводове, а в селищата на дивизионните области — охранителни роти, съставени от добре подбрани офицери, подофицери и войници, въоръжени най-малко с 50 % автоматично оръжие.“[142]

Същевременно в армията продължава действието на назначените следствени комисии, чиято задача е да очистят окончателно войската от „престъпни елементи“[143]. В публикуваната на 14 декември 1944 г. декларация се заявява, че при обновяването и прочистването на армията правителството ще се ръководи от разбирането, че на уволнение подлежат само най-активните проводници и доказаните „агенти на фашизма“ и „военни престъпници“ сред офицерския и подофицерския кадър, а за малките провинения ще се прояви снизходителност към извършителите им — и най-вече към тия, които са извършени по заповед[144].

По-нататъшният ход на чистката показва, че тя нито се извършва в обещания най-кратък срок, нито пък се ограничава до посочената категория военни лица.

На ръководни постове в армията са назначени бивши политемигранти в Съветския съюз или офицери, взели активно участие във въоръжената съпротива през 1941—1944 г., например: ген. Иван Кинов — началник на Генералния щаб, ген. Благой Иванов — помощник-министър на войната, ген. Фердинанд Козовски — помощник-главнокомандуващ българската войска, ген. Петър Илиев — началник на Канцеларията при Министерството на войната, ген. Петър Врачев — началник на Разузнавателния отдел 2 — вътрешно разузнаване. Отговорни длъжности в армията получават и офицерите Петър Панчевски, Иван Винаров, Иван Михайлов и др. В същото време ген. Кирил Станчев е изолиран и изпратен за командир на 2-ра армия в Пловдив[145].

---

[142] Пак там.

[143] Работническо дело, № 4, 21 септ. 1944; № 67, 4 дек. 1944; № 71, 8 дек. 1944.

[144] Пак там, № 76, 14 дек. 1944.

[145] Демокрация, № 71, 17 май 1990; Димитров, И. Миналото..., с. 35, 57.

Особено важна роля започват да играят Военният отдел на ЦК на БРП(к), оглавен от члена на Политбюро на ЦК на БРП(к) Георги Дамянов — възпитаник на Военната академия „М. В. Фрунзе" в СССР, и Политическото управление на войската, начело на което през юни 1945 г. застава помощник-министърът на войната ген. Фердинанд Козовски — член на ЦК на БРП(к)[146]. По този начин комунистическата партия постепенно се превръща в основен фактор в обновяването и преобразуването на българската армия и започва да осъществява пряк политически контрол върху войската.

Коренните промени в държавния апарат обхващат и местните органи на властта — областните дирекции, околийските управления и общините. Под непосредственото ръководство на отечественофронтовските комитети е извършена смяната на цялата местна администрация. На мястото на старите областни директори, околийски управители и кметове са издигнати представители на отечественофронтовските партии или безпартийни дейци — участници в съпротивителното движение в страната. За нови областни директори са назначени: Георги Стоименов (София), Йордан Божилов (Пловдив), Георги Трайков (Варна), Димитър Димов (Бургас), Коста Шопов (Плевен), Петко Лалов (Враца), Момчо Илиев (Стара Загора), Борис Волев (Горна Джумая), Димитър Хаджиев (Русе). От тях трима са комунисти, трима — земеделци, двама — звенари, и един — социалдемократ[147].

С Наредбата-закон за назначаване, уволняване и класиране на служителите от Министерството на вътрешните работи и за временната общинска управа от 2 ноември 1944 г. са определени функциите и структурата на новите общински органи и е уточнен редът за подбора и подмяната на длъжностните лица в тях[148]. От тук нататък най-важният документ за постъпване на държавна служба стават бележките от отечественофронтовските комитети. Характерно за състава на местните органи на властта е, че в тях преобладават комунистите, което осигурява ръководната роля на БРП(к) в тези изключително важни звена в държавната организация. В края на 1944 г. партийната принадлежност на *градските кметове* (от сведения за 84 души) е следната: БРП(к) — 63, БЗНС — 11, БРСДП — 2, НС „Звено" — 2, и безпартийни — 6; на *селските кметове* (от сведения за 1165 души): БРП(к) — 879, БЗНС — 137, БРСДП — 8, НС „Звено" — 2, и безпартийни — 32; на *кметските*

[146] Работническо дело, № 232, 20 юни 1945; С т а н и л о в а, Кр. Съдбата си избрахме сами, или животът на Георги Дамянов. С., 1982, 156—163.

[147] ЦДА на РБ, ф. 136, оп. 1, а. е. 68, л. 12, 15; Труд, № 66, 11 апр. 1991.

[148] Държавен вестник, № 242, 2 ноем. 1944.

наместници (от сведения за 2591 души): БРП(к) — 1763, БЗНС — 540, НС „Звено" — 5, БРСДП — 3, и безпартийни — 280[149].

Във временните общински управи освен кметовете, помощник-кметовете и кметските наместници, които се назначават по препоръка на отечественофронтовските комитети, се включват и други лица, посочени от тези комитети. Това поставя местните органи на властта в пълна зависимост от комитетите на Отечествения фронт, т. е. от комунистическата партия, и залага тоталитарната тенденция на сливане на обществено-политически и държавни структури.

Завземането на властта от комунистическата партия и нейните съюзници е съпътствувано с прочистване на целия държавен апарат. Чистката в държавните структури обхваща всички министерства и ведомства, само че, докато в оглавяваните от комунистите министерства (Министерсто на вътрешните работи, Министерство на правосъдието и Министерство на народното здраве) това става в кратки срокове и в широки мащаби, то в останалите чистката се води в условията на остри политически борби, тъй като на нея се противодействува от много дейци на съюзническите партии, които по-късно излизат в опозиция. Независимо обаче от съпротивата и противодействието на тези дейци от БЗНС, НС „Звено", БРСДП и от някои „независими" интелектуалци отечественофронтовските комитети успяват да наложат уволняването на голям брой висши държавни служители и назначаването на тяхно място на „убедени и последователни отечественофронтовци". В тази насока твърде много спомага издаването на Наредба-закон за временно отменяване на служебния ценз по Закона за длъжностите, цензовете, заплатите и възнагражденията на държавните служители (12 октомври 1944 г.). Освен това в редица ведомства е отменен и образователният ценз, което осигурява широк достъп до управлението на страната[150]. Тези, на пръв поглед демократични стъпки стават за сметка на професионализма в работата и довеждат до редица неправилни решения, груб субективизъм, властогонство, ограждане със „свои хора" и т. н. и в резултат на това — до злоупотреби, провали или тъпчене на място.

Въпреки укрепналите позиции на новата власт (в резултат на терора, на „Народния съд", на чистката в държавните учреждения и пр.) и „солидния гръб", който тя има в лицето на Съветската армия, правителствените органи използуват отделните случаи на

[149] О с т о и ч, П. БКП..., 76—77.

[150] Пак там, 97—120; П е т к о в, Ив. Цит. съч., 17—39.

недоволство, за да се справят с всеки възможен опит за съпротива — и най-вече, за да изолират в лагери както явните политически противници на новия политически режим, така и онези, които не желаят да му сътрудничат или пък мислят другояче.

Идеята за организиране на т. нар. „трудови лагери" се обсъжда на съвместно заседание на ЦК на БРП(к) и ръководството на Дирекцията на милицията, проведено на 16 ноември 1944 г.[151] И министърът на вътрешните работи Антон Югов не закъснява с намерението си да реализира на практика тази идея, която впрочем не е нова за българската и международната политическа действителност. На 6 декември с. г. той внася доклад в Министерския съвет относно одобряването на Наредба-закон за трудововъзпитателните общежития. В доклада си министърът заявява: „Досегашните мерки за борба с някои категории антисоциални елементи, като престъпници-рецидивисти, проститутки, комарджии, безделници и др., както и с опасните за обществения ред и сигурност лица не са се оказали достатъчно ефикасни и резултатите са незадоволителни. Налага се да бъдат взети мерки за тяхното изолиране и същевременно за тяхното поправяне и превъзпитание."[152]

На 20 декември 1944 г. правителството обсъжда доклада на А. Югов и внесената проектонаредба-закон и решава да бъдат създадени два вида трудововъзпитателни лагери. За тази цел законодателната материя е обособена в два самостоятелни акта:

1. Наредба-закон за трудововъзпитателните общежития.

2. Наредба-закон за трудововъзпитателните общежития за политически опасни лица.

Първата наредба-закон има следното съдържание:

„Чл. 1. Създават се трудововъзпитателни общежития, в които се настаняват принудително следните лица:

а) осъждани за престъпления от общ характер (неполитически) повече от един път, ако са опасни за реда и сигурността в страната;

б) проститутки, сводници и сутеньори;

в) изнудвачи и комарджии;

г) просяци и безделници.

Чл. 2. Общежитията се обзавеждат при някои държавни стопанства или предприятия, определени със заповед от министъра на вътрешните работи в съгласие със съответния министър.

---

[151] Стоянова, П., Е. Илиев. Политически опасни лица. Въдворявания, трудова мобилизация, изселвания след 1944 г. С., 1991, с. 11.

[152] Пак там, с. 104.

Целта на общежитията е да се отклонят настанените в тях лица от неморалните им престъпни склонности и навици, да се приучат към почтен труд и да се издигнат в морално и интелектуално отношение.

Чл. 3. За постигане целите, упоменати в чл. 2, в общежитието се провеждат под ръководството на специалисти педагози:

а) трудови занятия с прилагане на принципите на трудовото сътрудничество, самоконтрол и съревнование, участие на работниците в печалбите и награждавания на проявилите се като добри питомци и работници;

б) учебно-възпитателни и спортни занимания, излети и други подобни;

в) устройват се библиотеки, читални, игрища, къпални и други.

Чл. 4. Управата на общежитието се грижи за настаняването на работа на освободените от общежитието лица.

Чл. 5. Настанените в общежитието могат да се поставят под надзор на органи на Народната милиция.

Чл. 6. Настаняване в общежитието се извършва с мотивирана заповед на директора на Народната милиция.

Освобождаването става по доклад на управителя на общежитието от директора на Народната милиция.

Чл. 7. За устройството и реда на общежитията и за настаняванията по чл. 1 ще се изработи специален правилник.

Срокът за престоя не надминава 6 месеца, освен ако бъде подновен с нова мотивирана заповед."[153]

Втората наредба-закон има само четири члена. Те са следните:

„Чл. 1. Лица, опасни за държавния ред и сигурност, могат да бъдат принудително настанявани в особени трудововъзпитателни общежития, обзаведени при някои държавни стопанства или предприятия, или в определени селища и поставени под надзора на Народната милиция.

Чл. 2. Настаняването става с мотивирана заповед на министъра на вътрешните работи по доклад на Директора на милицията след проведено дознание.

Чл. 3. Срокът за престояване в местата, указани в чл. 1 от настоящия закон, не надминава 6 месеца, освен ако бъде подновен с нова мотивирана заповед от министъра на вътрешните работи.

Чл. 4. Особен правилник ще се изработи за реда и устройството на тия трудововъзпитателни общежития, а също и за реда в

[153] Държавен вестник, № 15, 20 ян. 1945.

държавните стопанства, предприятия и в селищата, в които са настанени лицата по чл. 1 от настоящия закон."[154]

Тези наредби-закони са подписани от министрите от всички отечественофронтовски партии и групи — комунисти, социалисти, земеделци, звенари и независими (от заседанието на Министерския съвет отсъствува само проф. Станчо Чолаков)[155]. С укази № 8 и № 9 на 11 януари 1945 г. те са одобрени и от тримата регенти — Венелин Ганев, Цвятко Бобошевски и Тодор Павлов[156]. В „Държавен вестник" са публикувани на 20 януари с. г.

Наредбите-закони за трудововъзпитателните общежития са антиконституционни актове, тъй като противоречат на чл. 73 на Търновската конституция, който повелява, че „никой не може да бъде наказан без присъда от надлежний съд, която е вече добила законна сила"[157]. Те дават възможност на изпълнителната власт да преследва всеки български гражданин, който се окаже „неудобен" за нея. Затова по-късно опозицията с основание ги определя като „антидемократични" и „вредни за интересите на държавата" закони, които „се вписват" в средствата на диктаторските режими[158].

Първият трудов лагер е организиран в гр. Свети Врач (дн. Сандански) и въдворените в него 700—800 души (бивши офицери, полицаи и белогвардейци) работят по изграждането на жп линията Крупник — Кулата, за разширяване на теснолинейката и по изтеглянето на струпаните на границата вагони и локомотиви. По-късно лагерниците са преместени в гр. Дупница и ангажирани със строителството на линията Дупница — Бобов дол. Към 15 април 1945 г. тук работят 1622 души от Софийска, Пловдивска, Плевенска и Горноджумайска област[159].

Другият основен лагер, в който са настанени въдворените от Бургаска, Варненска, Врачанска, Русенска и Старозагорска област, е при язовир „Росица", Севлиевско. Броят на въдворените тук през пролетта на 1945 г. е 893 души (за „фашистка" дейност — 305, бранници, ратници и легионери — 210, цанковисти — 105, униформени полицаи — 94, за антисемитска дейност — 91, разузнавачи — 76, сътрудници на полицията — 52, противници на отечественофронтовската власт — 26, белогвардейци — 20)[160].

---

[154] Пак там.
[155] ЦДА на РБ, ф. 136, оп. 1, а. е. 69, л. 107.
[156] Държавен вестник, № 15, 20 ян. 1945.
[157] Български конституции..., с. 27.
[158] Народно земеделско знаме, № 85, 18 ноем. 1945.
[159] Стоянова, П., Е. Илиев. Цит. съч., 13—14.
[160] Пак там, с. 14.

По нареждане на Съюзната контролна комисия в България в концентрационен лагер, наречен „трудовоизправително селище“, са въдворени и около 240 поданици на Германия и Унгария. Лагерът е създаден в с. Зелен дол (или „Зелени дол“), Горноджумайско (дн. Благоевградско) и съществува до края на 1945 г. [161]

За стабилизиране на новия държавен апарат, пресичане на опитите за създаване на нелегални групи и организации и осъществяване на набелязаната политическа линия голяма роля изиграва и приетата на 26 януари 1945 г. Наредба-закон за защита на народната власт. Член 1 от нея гласи: „Който в страната или в чужбина образува или ръководи организация с фашистка идеология, която си поставя за цел събарянето, подравянето или отслабването на властта на Отечествения фронт, се наказва със строг тъмничен затвор или смърт. Членовете на подобни организации се наказват със строг тъмничен затвор не по-малко от 5 години“. А в чл. 3 е записано: „Който извърши опит за преврат или извърши бунт, метеж, терористически актове и други подобни общоопасни престъпления с посочената в чл. 1 цел, се наказва със строг тъмничен затвор или смърт, а ръководителите и организаторите — със смърт.“ Тежки наказания се предвиждат и за други опити за „подриване“ устоите на отечественофронтовската власт — участие в нелегални въоръжени организации, саботажни действия, увреждане или разграбване на държавно имущество, пропаганда на „фашистки“ идеи и разбирания, расова ненавист, неподчинение в армията и милицията, разпространяване на „неверни“ слухове и съобщения, посегателство срещу живота на служещи в армията и милицията, неизпълнение на стопански наряди и задачи и т. н.[162]

Рядко явление в световната правна теория и практика (дори от тоталитарен тип) е да се предвиждат и налагат наказания заради идеология, за разпространяване на слухове и за несъгласие с политиката на управляващата формация.

Наредбата-закон за защита на народната власт, одобрена от регентите на 7 март и влязла в сила на 17 март 1945 г.[163], е в основата на репресивното законодателство в България в първите години след

---

[161] Пак там, 10—11.

[162] Държавен вестник, № 62, 17 март 1945.

[163] На 20 декември 1990 г. Седмото Велико народно събрание приема „Закон за амнистия и връщане на отнети имущества“, по силата на който се амнистират деянията по чл. 2 и 3, чл. 10 — ал. 1 и чл. 9 — ал. 1, 2, 3 и 5 на Закона за защита на народната власт, ако са извършени през времето от 17 март 1945 до 31 декември 1989 г. (вж. Държавен вестник, № 1, 4 ян. 1991).

установяването на новия режим. Тя изиграва огромна роля за стабилизиране на тоталитарната система от „народнодемократичен“ тип и пресичане на всякакви опити за противодействие по отношение на отечественофронтовската власт. Усилията на БРП(к) за изолиране и смазване на политическите противници отново намират поддръжка от всички партии, влизащи в управляващата коалиция. Наредбата-закон е приета единодушно от Министерския съвет, в т. ч. и от министрите Н. Петков, Гр. Чешмеджиев, П. Стоянов, Ас. Павлов, Б. Бумбаров и А. Държански[164], които по-късно излизат в опозиция.

Задълбочаването на обществените промени в страната и засилването на позициите на комунистическата партия внася силни центробежни тенденции в останалите отечественофронтовски партии — БЗНС, НС „Звено“ и БРСДП. В тях се разгарят остри вътрешнопартийни борби, породени именно от отношението към БРП(к) като към ръководен политически фактор в страната и към социалистическите перспективи в развитието на България[165]. Особено ярко тези полюси се очертават в БЗНС и БРСДП, където през януари 1945 г. под натиска на комунистическата партия от техните ръководства са отстранени най-непримиримите противници на политическата линия на БРП(к) — Г. М. Димитров (Гемето) и Кръстю Пастухов.

В края на 1944 г. и началото на 1945 г. БРП(к) започва открита кампания срещу политическата дейност на главния секретар на БЗНС — д-р Г. М. Димитров. На заседание на ПБ на ЦК на БРП(к) се решава да се предприемат действия за изолиране на групата на земеделския лидер. С декларация срещу „разколническата политика“ на главния секретар на Земеделския съюз излиза и НК на ОФ. На заседанията на Върховния съюзен съвет, проведени от 18 до 20 януари 1945 г., се обсъжда политическата ситуация в страната, влошените отношения между БЗНС и БРП(к) и очертаващата се криза в Отечествения фронт. ВСС на БЗНС изразява пълно одобрение на политическия курс на Г. М. Димитров, но поради неудържим натиск отвън — от заместник-председателя на Съюзната контролна комисия ген. Бирюзов, от съветския политически представител в България А. А. Лаврищчев и от БРП(к), той е принуден за подаде оставка. В тесния състав на новото ПП на БЗНС са избрани Н. Петков, Ал. Оббов, М. Драндаревски, Тр. Кунев,

[164] ЦДА на РБ, ф. 136, оп. 1, а. е. 85, л. 56—57.

[165] И с у с о в, М. Политическите партии..., 58—115; О с т о и ч, П. БРСДП..., 37—66; Д и м и т р о в, И. България на Балканите..., 272—286; З а р ч е в, И. Цит. съч., 35—59.

Ас. Стамболийски и М. Панов. В разширения състав са включени: Ас. Павлов, А. Държански, Б. Бумбаров, Г. Йорданов, Хр. Стоянов, Н. Атанасов, Н. Р. Даскалова, Хр. Стратев и Б. Пашев. Главен секретар става Никола Петков, главен редактор на в. „Земеделско знаме" — Александър Оббов, а председател на Управителния съвет — Димитър Стоянов. В ръководните органи са представени и трите идейно-политически течения в съюза. Групата около Н. Петков се обявява за разбирателство и сътрудничество с БРП(к) и за единство в Отечествения фронт, но смята, че не трябва да се води идейна борба срещу бившия лидер на БЗНС, за да не се стигне до сътресения в земеделската организация. През април 1945 г. кризата в БЗНС се задълбочава и довежда до разцепление в редица областни организации (Старозагорска, Варненска, Шуменска и др.). ЦК на БРП(к) възприема тактика на засилване на борбата си срещу „геметовщината" (без да се атакува Н. Петков), а НК на ОФ отстранява от своя състав Христо Стратев, обвинен в провеждане на „противоотечественофронтовска" дейност[166].

БРСДП изважда групата на Кръстю Пастухов от Централния комитет и извършва изменения в състава на Изпълнителния комитет, Секретариата и редакцията на в. „Народ". Определени са и представителите на тази партия в НК на ОФ. Тези промени стават обаче по един странен и безпрецедентен начин — без да се свиква конгрес или заседание на Висшия партиен съвет. Под натиска на левицата и чрез преговори с отделни ръководни дейци на 22 януари в. „Народ" известява за измененията в ръководните органи, които частично са коригирани с Окръжно № 7 на ЦК на БРСДП от 1 февруари 1945 г. Главен секретар на партията става Коста Лулчев, а за директор на в. „Народ" е определен Григор Чешмеджиев[167]. И тук промените са продиктувани от необходимостта от установяване на по-тясно сътрудничество между социалисти и комунисти.

Осмият разширен пленум на ЦК на БРП(к), проведен от 27 февруари до 1 март 1945 г. в София, одобрява политическата линия на партията и очертава главните задачи през този период — успешно завършване на войната срещу Германия, по-нататъшно укрепване на Отечествения фронт, икономическо съживяване на страната, развитие на профсъюзното, младежкото и женското движение,

[166] Работническо дело, № 113, 30 ян. 1945; № 114, 31 ян. 1945; № 115, 1 февр. 1945; Съвременен показател, № 5, 16—22 февр. 1990, с. 60; З а р ч е в, И. Цит. съч., 57—72; М о з е р, Ч. Цит. съч., 173—176; Д и м и т р о в, И. Миналото..., 102—103, 112—113.

[167] И с у с о в, М. Политическите партии..., 62—63; О с т о и ч, П. БРСДП..., 59—63.

укрепване на международното положение на България, подобряване на организационното състояние на партията (в този момент тя има над 250 000 членове)[168].

В заключителното си слово пред пленума Трайчо Костов отбелязва, че отечественофронтовският период ще бъде продължителен и трябва да се решават демократически, а не социалистически задачи. Във връзка с това той подчертава, че властта, която е установена на 9 септември, е „власт на демократичната част от буржоазията в съюз с работниците и селяните", а не революционна диктатура на работническата класа и селяните. Според него международните и вътрешните условия не позволяват да се премине към установяване на социалистическа власт[169]. Първият секретар на ЦК на БРП(к) пояснява, че в условията на бъдещата парламентарна система отечественофронтовските комитети трябва да се заемат с политическото мобилизиране на масите и осъществяването на обществен контрол върху правителството на ОФ и неговите органи по места, а комунистическата партия да се научи да управлява съвместно и коректно със съюзническите партии[170]. Тези теоретически постановки обаче не намират практическа реализация.

Пленумът приема нов устав на БРП(к) и избира Централен комитет (39 членове и 15 кандидат-членове) и Централна контролна комисия (5 членове). В Политбюро са включени 13 души (Г. Димитров, В. Коларов, Тр. Костов, Г. Чанков, В. Червенков, Д. Терпешев, А. Югов, Ц. Драгойчева, Д. Ганев, Р. Дамянов, Г. Дамянов, П. Кунин и Вл. Поптомов) и трима кандидат-членове (Д. Димов, Г. Грозев и Т. Черноколев). За председател на ЦК на БРП(к) е избран Г. Димитров. Утвърден е и Секретариат на ЦК на БРП(к) от трима души: Тр. Костов — първи секретар, Г. Чанков — втори секретар и завеждащ Организационния отдел, и В. Червенков — трети секретар и завеждащ отдел „Агитация и пропаганда"[171].

От 9 до 12 март 1945 г. се провежда Първият конгрес на комитетите на Отечествения фронт. На него отчетен доклад изнася секретарят на НК на ОФ Ц. Драгойчева, а доклад за дейността на

[168] ЦПА на БСП, ф. 1, оп. 5, а. е. 2, л. 13—310; Работническо дело, № 143, 6 март 1945; Българската комунистическа партия в резолюции и решения на конгресите, конференциите, пленумите и Политбюро на ЦК. Т. 4. (1944—1955). С., 1955, 3—16; К о с т о в, Тр. Публицистика. Кореспонденция. Т. 1. С., 1987, 101—141.

[169] Осми разширен пленум на ЦК на БРП(к). Заключително слово на Трайчо Костов. — Вести на ВС на БСП, 1990, № 6, 90—91.

[170] Пак там, 92—93.

[171] ЦПА на БСП, ф. 1, оп. 5, а. е. 2, л. 311—312; Работническо дело, № 147, 7 март 1945; БКП в резолюции и решения..., т. 4, с. 3.

правителството — министър-председателят К. Георгиев[172]. Конгресът одобрява външната и вътрешната политика на отечественофронтовското правителство, като отправя редица препоръки за разрешаване на най-належащите задачи на страната[173]. В приетата резолюция се препоръчва комитетите на Отечествения фронт да се преустроят в духа на декларацията на четирите партии от 11 януари, като се премахнат различията между комитетите, образувани преди и след 9 септември. Конгресът смята за целесъобразна постепенната замяна на отечественофронтовските комитети по предприятия и учреждения с фабрични и учрежденски комитети (комисии) на професионалните съюзи[174]. На Националния комитет на Отечествения фронт продължава да се гледа като на „най-близък помощник на правителството", което говори за поддържане на елементите на казионност в неговата работа.

В новия състав на НК на ОФ влизат: от БРП(к) — Г. Димитров, В. Коларов, Тр. Костов и Ц. Драгойчева; от БЗНС — Н. Петков, Ал. Оббов, Хр. Стратев и Ст. Тончев; от НС „Звено" — К. Георгиев, Ив. Харизанов, В. Юруков и Адам Тръпка; от БРСДП — К. Лулчев, Д. Бодуров, Д. Братанов и Здр. Митовски[175].

От масовите организации най-голямо значение за укрепване на отечественофронтовската власт имат Общият работнически професионален съюз (ОРПС) с около 300 000 членове в началото на 1945 г. и Работническият младежки съюз (РМС), наброяващ по същото време около 420 000 души. Затова БРП(к) активно се намесва за разрастване на профсъюзното и младежкото движение, за решаване на въпросите за тяхното организационно и идейно развитие и поставянето им под неин пряк контрол.

Няколко дни след завършването на Първия конгрес на Отечествения фронт се свиква и Първият конгрес на ОРПС (16—20 март 1945 г.). Конгресът призовава работническата класа в България да окаже „пълна подкрепа" на политиката на отечественофронтовското правителство за заздравяване на стопанския и политическия живот в страната[176]. За председател на ЦК на ОРПС е избран Р. Дамянов, а за главен секретар — Г. Цанков[177].

Следващият обществен форум е Петата национална конференция на РМС (25—28 март с. г.). На нея са разисквани главно

---

[172] Работническо дело, № 147, 10 март 1945; Г е о р г и е в, К. Цит. съч., 69—105.

[173] Окръжни, възвания и манифести на Националния комитет на ОФ 1945—1946 г. С., 1947, с. 93, 96.

[174] Пак там, 98—99.

[175] Работническо дело, № 150, 14 март 1945.

[176] Г е о р г и е в, В. Цит. съч., 47—49.

[177] Работническо дело, № 150, 14 март 1945.

въпросите за изграждането на младежки комисии към всички отечественофронтовски комитети и за „задълбочаването на сътрудничеството и единодействието“ между РМС, ЗМС, ССМ и МНС „Звено“ като предварително условие за изграждането на единна младежка организация[178].

На 16 април 1945 г. Централната младежка комисия при НК на ОФ взема решение да се създаде единна детска и юношеска отечественофронтовска организация, която да обедини съществуващите тогава организации „Септемврийче“, „Стамболийче“ и „Червени лястовички“. Общата организация е наречена „Септемврийче“ и е поставена под ръководството на ЦМК при НК на ОФ и на младежките комитети по места. През май е изграден Единен младежки общоученически съюз (ЕМОС), а през юни — Общостудентски народен съюз (ОСНС)[179].

През април 1945 г. ЦК на БРП(к) отхвърля искането на проф. Венелин Ганев и проф. Петко Стоянов, отправено до НК на ОФ, за обособяване на групата на независимите интелектуалци в самостоятелна политическа партия, която да бъде представена и в НК на ОФ[180].

Главната опасност за единството на Отечествения фронт БРП(к) вижда в политическата линия на привържениците на Г. М. Димитров, които през пролетта на 1945 г. открито се обявяват против незаконните действия на милицията, недоволстват от характера на някои предавания на Радио София, искат промяна в съотношението на политическите сили в комитетите на ОФ и в масовите организации, настояват за засилване на тежестта на БЗНС в управлението на страната и т. н. С тези свои действия те целят да се ограничи влиянието на комунистическата партия и да се направи преоценка по отношение на цялостната политика на ОФ[181].

Вместо към разговори и взаимни отстъпки БРП(к) тръгва на открита борба срещу ръководството на БЗНС. Нейните усилия са подкрепени от малобройната левица в съюза. Тази борба е силно затруднена от факта, че главен секретар на БЗНС след отстраняването на Г. М. Димитров от този пост става Никола Петков (видна политическа фигура, министър без портфейл), представител на центъра в Земеделския съюз, който последователно се придържа към програмата на ОФ от 17 септември 1944 г., към политическите принципи на демокрацията. Левите сили

[178] Димитров, И., Н. Генчев. Цит. съч., 47—48.
[179] Пак там, 40—42; Исусов, М. Политическите партии..., с. 140.
[180] ЦПА на БСП, ф. 1, оп. 6, а. е. 45, л. 1—6, 11.
[181] Установяване и укрепване..., 611—616.

в БЗНС решават да предизвикат преориентация на съюза и с подкрепата на комунистическата партия на 8 и 9 май 1945 г. свикват Национална конференция на БЗНС.

Инициатори за нейното провеждане са Ал. Оббов, Г. Драгнев, Ал. Ботев, Ст. Тончев, Сл. Пушкаров и М. Геновски. На 5 май е публикуван техният „Позив към сдружените земеделци". Н. Петков не е съгласен със свикването на конференцията и не присъствува на нея. Въпреки противодействието на главния секретар и на ПП на БЗНС на призива се отзовават около 2000 делегати — привърженици главно на лявото течение в съюза. Конференцията-конгрес се произнася за продължаване на следваната от правителството политика. За главен секретар е избран Н. Петков, за помощник-секретар — Ст. Тончев, за главен редактор на в. „Земеделско знаме" — Ал. Оббов. Членове на ПП на БЗНС стават и Г. Драгнев, М. Геновски, Ст. Симов, Сл. Пушкаров, Г. Славчев, Ст. Кереков, Ат. Циганчев и Л. Коларов. За председател на Управителния съвет на БЗНС е издигнат Г. Трайков[182].

Два дни след конференцията Политбюро на ЦК на БРП(к) и Постоянното присъствие на БЗНС се споразумяват по насоките на бъдещата си дейност и приемат „Съвместно обръщение към комунистите и сдружените земеделци". Решено е по места да бъдат изградени контактни комисии, съставени от равен брой представители на двете партии, които своевременно да обсъждат и решават всички въпроси относно сътрудничеството между организациите на БРП(к) и БЗНС[183].

Същия ден Политбюро на ЦК на БРП(к) приема нови решения за изолиране на привържениците на бившия лидер на БЗНС д-р Г. М. Димитров, за подемане на борба срещу групата на Никола Петков и за засилване на позициите на Ал. Оббов в съюза[184]. Тези решения потвърждават тезата, че БРП(к) се намесва открито в организационния живот и в политическата дейност на БЗНС и другите отечественофронтовски партии.

По препоръка на Националната конференция на БЗНС кадрови промени настъпват и в ръководството на ЗМС. Вместо Петър Сърбински политически секретар на ЗМС става Лалю Ганчев, привърженик на линията за разбирателство с РМС[185].

По отношение на самия Г. М. Димитров са взети административни мерки да бъде изолиран от съмишлениците си. На

[182] З а р ч е в, И. Цит. съч., 72—76.
[183] Пак там, с. 78.
[184] ЦПА на БСП, ф. 1, оп. 6, а. е. 50, л. 1—6.
[185] Д и м и т р о в, И., Н. Г е н ч е в. Цит. съч., 49—54.

23 април 1945 г. от органите на МВР е постановено да бъде изпратен в трудовоизправително общежитие. По здравословни причини обаче мярката за надзор и изолиране е заменена с домашен арест. Това го подтиква да потърси политическо убежище в представителството на САЩ в България. На 23 май той избягва от жилището си, преспива в апартамента на един английски дипломат, а на следващия ден се установява в резиденцията (вилата) на американския политически представител в Съюзната контролна комисия М. Барис. (Междувременно на 25 май Г. М. Димитров е изключен от БЗНС.) Въпреки опитите на българските власти да бъде изведен оттам на 5 септември 1945 г. на Г. М. Димитров и съпругата му е разрешено да напуснат страната и да заминат за Италия, а оттам — за САЩ[186].

С взетите решения на Националната конференция на БЗНС (8—9 май 1945 г.) и политическата линия на новото Постоянно присъствие не се съгласява главният секретар на съюза Никола Петков, който отказва да работи с новото (в основата си левичарско) ръководство на Земеделския съюз. Той е потресен от жестокото убийство на своята лична секретарка Мара Рачева, помогнала за укриването на д-р Г. М. Димитров[187].

На 12 юни 1945 г. Н. Петков е освободен от заеманата от него длъжност в БЗНС и за политически секретар на съюза е избран Ал. Оббов. Малко преди това, на 2 юни, от редовете на БЗНС е изключен и Б. Бумбаров. Поискана е оставката на министрите Б. Бумбаров и Ас. Павлов. На 29 юни Постоянното присъствие на БЗНС снема своето доверие и от Никола Петков като министър в отечественофронтовското правителство и представител на БЗНС в НК на ОФ. От своя страна десницата и центърът в БЗНС се обособяват в самостоятелна политическа групировка, наречена покъсно БЗНС — Н. Петков[188].

По отношение на настъпилото разцепление следва да се приеме като напълно обосновано твърдението на М. Исусов, че важна причина за този процес е „перманентната политическа интервенция на комунистическата партия върху живота на Земеделския съюз“ и че появата на опозиционното течение е една „реакция на самосъхранение“, на „запазване самостоятелността на Съюза като независима политическа партия“, докато левите сили в него „до голяма степен се адаптират“ към политическата линия на БРП(к)[189].

[186] Работническо дело, № 225, 12 юни 1945; М о з е р, Ч. Цит. съч., 177—201.

[187] М о з е р, Ч. Цит. съч., 178—182, 189—192; Г у н е в, Г. Цит. съч., 75—79.

[188] И с у с о в, М. Политическите партии..., 96—99; З а р ч е в, И. Цит. съч., 83—88.

[189] Никола Петков. След 42 години — опит за портрет. Проект на БЗНС за конституция. С., 1990, 8—9 (Изказване на М. Исусов).

В същото време разцепление настъпва и в БРСДП. На 10 юни 1945 г. главният секретар Коста Лулчев прави опит да проведе конгрес на партията, за да отстрани левите сили от ръководството на БРСДП. Това довежда обаче до изолирането му от основната членска маса на партията, тъй като успява да привлече към себе си само част от социалдемократите. Привържениците на ОФ, които съставляват мнозинството на партията, провеждат XXXVII конгрес на БРСДП на 5—7 август 1945 г. Конгресът отчита дейността на партията след 9 септември 1944 г. и утвърждава нейната политическа линия, приема нов устав и нова програма на партията и избира нейните ръководни органи. Главен секретар на партията става Димитър Нейков. Групата около К. Лулчев — Гр. Чешмеджиев се обособява в самостоятелна партия под името БРСДП (обединена)[190].

Националният комитет на ОФ вижда започващото разцепление на отечественофронтовските сили, но не е в състояние да предотврати политическия разкол в БЗНС и БРСДП — още повече, че дава неправилна оценка на развиващите се политически процеси. В публикувания на 25 юни 1945 г. „Манифест към българския народ" се заявява, че разединението в тези партии се дължи на „организираната атака на реакционните сили у нас" и се предупреждава, че „отечественофронтовското движение има всички възможности и разполага с необходимата сила, за да смаже надигащата се реакция и всеки опит за реставрация"[191]. Тези закани не могат да спрат създаването на опозиционни групировки в страната, но сочат, че НК на ОФ и правителството вземат твърда ориентация към изграждане на тоталитарна политическа система и че са решени да не допуснат отклонение от този път.

В края на 1944 г. и началото на 1945 г. настъпват нови моменти и в отношенията между правителството и Св. синод на Българската православна църква. В молба на Св. синод от 20 декември 1944 г. до министъра на външните работи и на изповеданията се изтъква, че след смъртта на екзарх Йосиф през 1915 г. в България се създава нередно каноническо положение, което продължава близо три десетилетия. Правителствата до 9 септември 1944 г. не дават съгласие да се избере предстоятел на Българската църква и „местоблюстител на епархийския трон". През този период управлението на църквата се възглавява от наместник-председател

[190] О с т о и ч, П. БРСДП..., 72—106.

[191] Окръжни, възвания и манифести на НК на ОФ 1945—1946 г. С., 1947, 101—110.

на Св. синод. Св. синод смята, че е крайно време да се уреди каноническото устройство на Българската църква, като се избере екзарх. Във връзка с това то моли правителството да даде съгласието си за такъв избор, като предлага на 14 януари да се изберат епархийските представители, а на 21 януари 1945 г. да стане и изборът на екзарх[192].

На свое заседание, проведено на 29 декември 1944 г., Министерският съвет обсъжда предложението на Св. синод и дава съгласие да се измени екзархийският устав и се проведе избор за екзарх, като решава вместо трима народни представители в избора да участвуват трима членове на НК на ОФ[193].

На 21 януари 1945 г. Народно-църковният събор провъзгласява Стефан за предстоятел на Българската православна църква в свещеното за нея звание екзарх Български[194]. Същевременно екзарх Стефан I остава и на дотогавашната си длъжност — митрополит Софийски.

За да се добие по-цялостна представа за политическата обстановка в България в края на 1944 и началото на 1945 г., трябва да се посочат и някои страни от културната и просветната политика на БРП(к) и ОФ, както и да се очертаят някои от най-съществените изменения в духовната сфера.

На първо място, в своята дейност Министерството на народната просвета и Министерството на пропагандата се придържат към програмата на правителството на Отечествения фронт от 17 септември 1944 г. Премахнати са старите органи за пропаганда и са спрени изданията с „реакционна" насоченост, в т. ч. всички периодични издания на частни лица и на политическите групи, останали извън ОФ. След това МНП отменя наказанията на учителите, наложени по силата на отменените вече закони. По съставен от МНП и МП списък от книжарниците, библиотеките и складовете са конфискувани книгите, обявени, че са с „фашистко" или антисъветско съдържание. Забранени са и част от учебниците, написани в духа на господствуващата до 9 септември идеология[195].

На второ място, културно-просветните и пропагандните институти и ведомства, както и творческите съюзи основно са прочистени от т. нар. „профашистки" или „антинародни" елементи. Най-масови размери тази чистка взема в системата на МНП. На 20 октомври 1944 г. е одобрена от Министерския съвет, а на

[192] ЦДА на РБ, ф. 1, оп. 1, а. е. 20, л. 81—82.
[193] Пак там, л. 82; ф. 136, оп. 1, а. е. 69, л. 131.
[194] Пак там, а. е. 20, л. 82.
[195] Пак там, ф. 136, оп. 1, а. е. 68, л. 77; Държавен вестник, № 225, 13 окт. 1944.

3 ноември с. г. е публикувана в „Държавен вестник“ специална Наредба-закон за прочистване на учителския и преподавателския персонал в народните основни и средни училища, учителските институти и в Университета и висшите училища и академии[196]. Подписана е от всички министри, участвували в заседанието на правителството — К. Георгиев, А. Югов, Ст. Чолаков, М. Нейчев, Д. Велчев, Д. Нейков, Ас. Павлов, Б. Бумбаров, А. Държански, Р. Ангелов, Гр. Чешмеджиев и Д. Казасов[197].

Съгласно чл. 1 на тази наредба „за провинения срещу свободата на обучението“ са наказуеми следните прояви: а) проповядване и разпространяване на фашистки разбирания и идеи; б) преследване на ученици, на курсисти от учителските институти, на стажант-учители и студенти, на родители и настойници, на учители от всички степени училища и преподаватели от учителските институти и от Университета и другите висши училища и академии — заради „профашистки прояви.“ За посочените провинения се налагат 6 степенни наказания: писмено предупреждение; преместване в друго селище на същата околия; преместване в друга околия на учебната област; преместване в друга учебна област; уволняване за срок до 2 години; уволняване завинаги.

Наказанието „уволнение“ по отношение на детските, началните и прогимназиалните учители се налага от областните училищни инспектори, по отношение на гимназиалните учители и на преподавателите в учителските институти — от МНП, и по отношение на преподавателите в Университета и другите висши училища и академии — от Министерския съвет, по доклад на министъра на народната просвета.

През учебната 1944—1945 г. за „фашистка“ дейност са уволнени или преместени 1970 основни и 414 гимназиални учители и 35 училищни инспектори. Сменени са директорите на всичките 135 гимназии в страната. Освободени са и всички ръководители на дирекции, отделения и служби в Министерството на народната просвета. Прочистването се извършва по предложение на отечественофронтовските комитети и създадените анкетни комисии. По този въпрос често възникват сериозни разногласия между органите на МНП и организациите на Съюза на работниците по просветата[198].

На 22 ноември 1944 г. по доклад на министъра на народната

[196] Държавен вестник, № 243, 3 ноем. 1944; Установяване и укрепване..., 226—228.
[197] ЦДА на РБ, ф. 136, оп. 1, а. е. 68, л. 116.
[198] Работническо дело, № 23, 13 окт. 1944.

просвета проф. Станчо Чолаков (Народен съюз „Звено") Министерският съвет решава да бъдат уволнени 25 преподаватели от Софийския университет „Св. Климент Охридски" (16 професори, 6 доценти и 3 асистенти). В списъка на уволнените професори са включени: Б. Филов, Б. Йоцов, М. Арнаудов, В. Бешевлиев, Д. Яранов, Ал. Цанков, Сл. Загоров, Л. Владикин, Б. М. Бончев, Л. Диков, Г. П. Генов, Ст. Консулов, Н. Хр. Николов, Ас. Кантарджиев, Н. Платиканов и Ал. Станишев. С отделен указ от длъжност са освободени и професорите А. Моллов, Д. Мишайков и Ив. Москов. За четири семестъра са отстранени 6 преподаватели (между тях участвувалите в анкетните комисии по аферите „Катин" и „Виница" доц. д-р М. Марков и проф. д-р Г. Михайлов), за два семестъра — 5, и за един семестър — 6 души. От изключените 9 души са от Медицинския факултет, което, според министър Чолаков, се дължи на „групови борби", „лични настроения" и намесата на Лекарския съюз[199].

На 30 декември 1944 г. Министерският съвет отново разглежда предложение на министъра на народната просвета за налагане на наказания на преподаватели от Софийския университет и други висши училища и академии. Този път са уволнени 20 преподаватели (12 професори, 7 доценти и 1 лектор) и са отстранени 10 души (2 — за 4 семестъра, 4 — за 2 семестъра, и 4 — за 1 семестър). Начело в списъка на уволнените преподаватели стои името на Иван Дуйчев — тогава доцент по българска история. Уволнените професори са: Г. Манев, Ив. Странски, Г. Нейков, Д. Василев, Н. П. Николаев, Я. Сираков, Ст. Спасичев, Г. Караиванов, Н. Кожухаров, В. Захариев, Ст. Брашованов и В. Спасов. Уволнен е и наказаният вече веднъж доц. д-р М. Марков[200].

Отстранени са и много студенти за „фашистки прояви".

Чистката в БАН се осъществява от т. нар. „вътрешен инициативен комитет", който прави своите предложения пред министъра на народната просвета[201].

В творческите съюзи разследванията са възложени на създадените към тях отечественофронтовски комитети. Гласуването на наказанията става по списък на общи събрания на тези съюзи. На 23 ноември 1944 г. от Съюза на българските писатели са изключени 29 души — Б. Филов, Й. Бадев, Б. Йоцов, Ф. Попова-

[199] ЦДА на РБ, ф. 136, оп. 1, а. е. 45, л. 13—30; История на Софийския университет „Климент Охридски". С., 1988, с. 246.

[200] ЦДА на РБ, ф. 136, оп. 1, а. е. 69, л. 148—149.

[201] Ч и ч о в с к а, В. Държавни културни институции в България (1944—1948). — В: България 1300. Институции и държавна традиция. Т. 1. С., 1981, с. 463.

Мутафова, Ч. Мутафов, Л. Владикин, М. Арнаудов, Д. Шишманов, Д. Гаврийски, Зв. Цонев, Н. Т. Балабанов, Д. Симидов, Я. Янев, Б. Маковски, Змей Горянин, П. Спасов, Д. Талев, К. Кръстев, Г. Константинов, Й. Стубел, Сл. Красински, Хр. Капитанов, В. Узунов, Ж. Николова, Н. Дончев, Я. х. Янев, П. Горянски, Н. Илиев и Вл. Василев[202].

От Съюза на българските художници са отстранени 22 души (13 — завинаги и 9 — за една година), а от Съюза на артистите — 29 души, повечето от които са директори, драматурзи и режисьори. Значителен е броят на наказанията, наложени от Съюза на журналистите. В различните творчески съюзи се прилагат различни критерии. Допущат се крайности в стремежа да се нанесе удар върху т. нар. „великобългарски шовинизъм". В редица спорни случаи се намесват Националният комитет на Отечествения фронт и ЦК на БРП(к)[203].

На трето място, за да се определи характерът на преобразованията в духовната сфера, трябва да се има предвид отношението на българската интелигенция към извършващите се процеси в областта на културата. Изясняването на този въпрос е обаче изключително трудна задача, тъй като досега не са правени конкретни изследвания по него. В досегашната историческа и културоложка литература е наложено схващането, че мнозинството от българската интелигенция стои на демократични и „антифашистки" позиции и „подкрепя мероприятията на отечественофронтовската власт". Доколко обаче тази подкрепа се дължи на вътрешна убеденост или доколко е резултат на своеобразни принудителни прийоми, е трудно да се каже. Не трябва да се забравя, че пред „Народния съд" са изправени и много представители на българската интелигенция и това не може да не се отрази върху нейното цялостно по-нататъшно поведение. Има и друг съществен момент — в първите 2—3 години след 9 септември намесата на комунистическата партия в културния живот на страната не е така явна и всеобхватна, както това става по-късно.

Не може обаче да се подмине и такъв факт от нашата нова и най-нова българска история — бързото приспособяване на интелигенцията към новите политически реалности (разбира се, с известни изключения). Известно е, че съществуващите творчески организации в страната не са разпуснати, а само „преустроени" и

[202] Век 21, № 11, 13—19 май 1991.

[203] Ч и ч о в с к а, В. Цит. съч., 463—464; Я н е в, Й. БРП(к) и културните институции 1944—1948 г. (Автореферат). С., б. г., с. 12.

„укрепени“, а в ръководствата им са направени частични промени. Чистката засяга само определена категория от дейците на културния фронт. Формираните отечественофронтовски комитети установяват и поддържат връзките на творческите организации както със съответните министерства и ведомства, така и с НК на ОФ. Широки среди от българската интелигенция вземат активно участие в обществено-политическия живот на страната. Изтъкнати писатели, артисти, художници, лекари, инженери, техници, учени и други изразяват одобрение на политиката на Отечествения фронт, на решенията на „Народния съд“, по свое желание вземат непосредствено участие в заключителния етап на войната срещу Германия (1944—1945), организират трудово-културни бригади в помощ на селата и т. н. По-късно подкрепата на политическата линия на управляващата коалиция е още по-ярко изразена.

И на четвърто място, не може да се направи обективна характеристика на промените в духовната сфера, ако не се посочи реалното присъствие на БРП(к) в тези процеси и нейната роля за развоя на просветата, науката и културата в онзи критичен период от историята на българското общество.

Вярно е, че в началото министерствата на народната просвета и на пропагандата, както и по-голямата част от творческите съюзи не се оглавяват от комунисти, но това не е пречка за реализиране културно-просветната политика на БРП(к). Начело на дирекциите на печата и радиоразпръскването в Министерството на пропагандата са назначени членове на тази партия — К. Луканов и Вл. Топенчаров. Ръководител на Камарата на народната култура също става представител на БРП(к) — Ал. Обретенов. След чистката в МНП 14 от ръководните длъжности се заемат от комунисти, 7 — от земеделци, и няколко — от другите отечественофронтовски партии. Председател на Висшия учебен съвет (съвещателен орган към МНП) е педагогът комунист Т. Самодумов. От 112 околийски училищни инспектори само 12 не са комунисти. Около 95 % от директорите на основните училища и около 80 на сто от директорите на гимназии са членове на БРП(к). И още един пример от областта на просветата — в София от 100 начални учители 70 са комунисти. Съюзът на работниците от просветата се ръководи от дейци на БРП(к) и именно той (а не МНП) поставя въпроса за реформиране на образователната система на марксистко-ленински принципи[204].

На 28 октомври 1944 г. е прието разпореждане на Министерския

[204] Чичовска, В. Цит. съч., 469—470; Янев, И. Цит. съч., 10—11, 18—20.

съвет, с което се признава за завършена съответната учебна година през периода 1941—1944 г. на всички учащи се, които са прекъснали образованието си поради участие в съпротивителното движение (партизани, политзатворници, концлагеристи, ятаци, изключени за леви убеждения или деца на загинали и пострадали в това движение)[205]. Това разпореждане се отнася и до студентите, стажант-учителите и децата на евреи, отстранени от българските училища. На учениците от последния клас на гимназията (тогава VIII клас), прекъснали обучението си по горните причини, се признава за завършено средното им образование[206].

Учебниците са прегледани от специални комисии при МНП. Едни от тях са бракувани, други са частично коригирани, като са съкратени отделни пасажи или цели уроци, а трети са оставени за ползуване, но с изрични указания, какво може да бъде използувано от тях и какво не трябва да се преподава. Освен това по всички учебни дисциплини на основното и средното училище са издадени директиви и помагала за ориентиране на учители и ученици по отношение на новите изисквания, съобразени с просветната политика на Отечествения фронт. Формирани са и комисии за написване на нови учебници. Закрити са колежите за чужди езици в Симеоново и Ловеч[207]. На 12 февруари 1945 г. правителството одобрява Наредба-закон за правописна реформа в българския език[208].

По пътя на отделяне на църквата от държавата е премахнато задължителното изучаване на вероучение в средните училища и учителските институти[209].

Изменена е и инструкцията за назначаване на учителите, като е дадено предимство на активните участници в съпротивителното движение и на техните съпрузи, а така също и на уволнените от предишните режими[210].

Проблемите в духовната сфера обхващат и другите нейни компоненти — литература, кино, театър, музика, изобразително изкуство, издателска дейност и т. н. Тяхното преустройство и развитие обаче има твърде специфичен характер и не е предмет на настоящото изследване. Заслужава да се отбележи още веднъж само

---

[205] Държавен вестник, № 254, 16 ноем. 1944.

[206] Пак там.

[207] Пак там, № 287, 25 дек. 1944; № 288, 26 дек. 1944; Работническо дело, № 122, 9 февр. 1945.

[208] ЦДА на РБ, ф. 136, оп. 1, а. е. 257, л. 93; Държавен вестник, № 47, 27 февр. 1945.

[209] Държавен вестник, № 7, 10 ян. 1945.

[210] Пак там, № 245, 6 ноем. 1944.

голямото внимание, което държавата и комунистическата партия отделят на Радиото, тъй като то играе изключително важна роля както за задоволяване на информационните и културните потребности на хората, така и за масово политическо въздействие върху тях[211].

През пролетта и лятото на 1945 г. политическата обстановка в България става изключително напрегната. Атаките срещу земеделските министри (Н. Петков, Б. Бумбаров, Ас. Павлов и А. Държански) създават объркване и несигурност сред съюзниците на БРП(к) в Отечествения фронт. Комунистическата партия се увлича в сектантство и самонадеяност, в открити опити за разцепване на другите политически партии, в масови гонения и преследвания на своите политически противници[212]. Това ускорява задълбочаването на кризата в управляващата коалиция и формирането на опозиционни политически групи.

[211] Енциклопедия „България". Т. 1 (А—В). С., 1978, 557—558.

[212] Писмо от П. Стайнов до Г. Димитров — 13 юни 1945 г. — Съвременен показател, № 20—21, 25—31 май 1990.

Втора глава

Изменения в партийната и държавната структура

Със завършването на участието на България в последната фаза на войната срещу Германия настъпва процес на рязка поляризация на силите вътре и вън от Отечествения фронт. Отклоняването от програмата на правителството на ОФ, обявена на 17 септември 1944 г., заобикалянето на Търновската конституция, намесата на комунистическата партия във вътрешнопартийния живот на нейните политически съюзници, обсебването на основните лостове на властта от БРП (к) и т. н. довеждат до изостряне на взаимоотношенията между отделните партньори в Отечествения фронт, до сложна идейно-политическа еволюция в БЗНС, БРСДП и НС „Звено", до обособяване на различни групи и течения в тях. Всичко това, преплетено с разгорялата се политическа борба във връзка с изборите за XXVI ОНС, създава онази напрегната обстановка, в която се осъществяват по-нататъшното развитие на многопартийната структура и възстановяването на парламентарната система.

Появата на опозиционни политически сили е тясно свързана с подготовката за провеждане на първите след 9 септември 1944 г. парламентарни избори. Наредбата-закон за избиране на народни представители за XXVI ОНС е публикувана на 15 юни 1945 г. Тя дава избирателни права на всички български граждани от двата пола, навършили 19 години (по Търновската конституция — 21 години), включително на милиционерите и военнослужещите, които по предишния избирателен закон са лишени от тези права. Възрастовата граница на кандидатите за депутати е намалена от 30 на 23 години (второ нарушаване на Конституцията). Определя се, че изборите ще се проведат по пропорционалната система, и се дава възможност за излизане и с обща отечественофронтовска листа. Предвидено е и право за отзоваване на депутати (трето

нарушаване на Конституцията). В чл. 105 на избирателния закон е записано: „Народното събрание може да отнеме мандата на всеки народен представител в случай, че той измени грубо на идеите и програмата, в името на които се е кандидатирал и е бил избран, или при очебийно нарушение на основните положения за дисциплината на своята партия."[1] Представянето на кандидатската листа става от областните комитети на Отечествения фронт, от политическите партии, които са придобили право на юридически лица и нямат „фашистки прояви", и от отделни групи избиратели (най-малко 10 души), които са грамотни и чиито саморъчни подписи са заверени нотариално. Партиите, които участвуват в листата на Отечествения фронт, не могат да представят отделно листи в същата колегия. Нямат право да участвуват в изборите осъдените на лишаване от граждански и политически права и поставените под запрещение. Чл. 38, ал. III гласи: „Не могат да бъдат избирани лица с фашистки прояви" (четвърто нарушаване на Конституцията, което дава възможност да бъде отстранен от кандидатските листи всеки опозиционен деец). За лицата, кандидати за народни представители и заемащи държавна или общинска служба, се изисква 10 дена след насрочване на изборите да напуснат заеманата служба[2].

Указът за насрочване на изборите за 26 август излиза на 10 юни 1945 г.[3]

На 30 юни е приета платформата на Отечествения фронт за законодателните избори[4]. Тя е подкрепена и от основните обществено-политически, професионални, творчески и други организации, включително и от Съюза на българските писатели, Съюза на журналистите, Съюза на театралните служители, Съюза на българските инженери и архитекти, Съюза на работниците по просветата и др. Между отечественофронтовските партии е постигната предварителна договореност за разпределянето на депутатските места.

На 6 юли е приета оставката на Борис Бумбаров и за министър на обществените сгради, пътищата и благоустройството е назначен Георги Драгнев (също от БЗНС)[5].

С Никола Петков започват преговори по листите и по изборната тактика, но до взаимно съгласие не се стига. Във връзка с това

[1] Държавен вестник, № 136, 15 юни 1945.
[2] Пак там.
[3] Пак там, № 140, 20 юни 1945.
[4] Работническо дело, № 252, 13 юли 1945.
[5] Държавен вестник, № 154, 6 юли 1945.

на 19 юли Политбюро на ЦК на БРП (к) взема следните по-важни решения:

„1. Преговорите с Никола Петков се смятат приключени.

2. Да се направи опит за откъсване 10—15 петковисти, като се включат в общата листа. Вестник на Петков не се разрешава.

...5. Особено внимание да се обърне на подбора на хората, които ще бъдат кандидатирани от съюзниците, като се настоява твърдо да не се допускат антикомунисти, а така също на подреждането на кандидатите, което трябва да се направи по такъв начин, че нашите 95 места да бъдат осигурени.

6. Ако Никола Петков излезе с отделна листа, да бъде разобличен като разколник..."[6]

На 24 юли са внесени няколко много съществени поправки в избирателния закон — никой не може да участвува в повече от една кандидатска листа, оповестяването на кандидатските листи става чрез „Държавен вестник", всяко зачертаване на имена в бюлетината се смята за недействително, но самата бюлетина се смята за действителна[7]. Това означава, че е изключено някой от общата листа да не бъде избран, ако тя получи мнозинството от гласовете.

Опозиционните групи излизат със самостоятелни избирателни листи и заедно с това подемат кампания за отлагане на изборите и провеждането им под международен контрол. В този дух на 26 юли 1945 г. Никола Петков, Асен Стамболийски и Георги Йорданов изпращат писмо до министър-председателя (с копие до регентите и до председателя на Съюзната контролна комисия) със следното съдържание:

„Господин министър-председател,

Подготвяните избори имат огромно историческо значение предвид вътрешното и международното положение на България. За да оправдаят обаче това свое предназначение, тези избори следва да бъдат напълно свободни, демократични и проведени в унисон с нашата конституция и прокламираните в Ялта принципи, така че да предоставят на българския народ възможността да определи своята политическа съдба... Ние смятаме обаче, че в настоящата вътрешна и международна позиция на страната ни проблемът не се изчерпва с осъзнаване от страна на правителството на необходимостта от свободни избори. В допълнение към това, от много по-голямо значение е избирателите сами да са убедени, че

---

[6] ЦПА на БСП, ф. 1, оп. 6, а. е. 65, л. 1—4.

[7] Държавен вестник, № 169, 24 юли 1945.

изборите ще бъдат действително свободни и че те няма да си имат никакви неприятности, ако упражнят своето право на глас. Не по-малко важно е и общественото мнение в чужбина да бъде убедено в същото.

Не е тайна за никого обаче, че въпреки всички декларации и добри намерения на правителството българските гласоподаватели и общественото мнение в чужбина далеч не са убедени, че изборните свободи, толкова тържествено обявени от правителството, ще бъдат съблюдавани от всички. Българският избирател все още се намира под въздействието на някои пресни спомени за революционните безпорядки и твърде скорошни незаконни действия от страна на недостатъчно дисциплинирани членове на милицията. Той също е под влияние на впечатленията от статута на своята страна, която въпреки известни смекчения все още е третирана като победена страна.

Като се има предвид всичко това, ние се осмеляваме да се обърнем към Вас със следното изискване: ние настояваме да се обърнете към Съюзническата контролна комисия с молба да се съгласи провеждането на изборите в България да протече под неин контрол. Подобен контрол по наше мнение е логично следствие от международното ни положение. Той също следва и от обявените в Ялта принципи, които представляват ангажимент не само по отношение на нас, но и към великите демокрации също. Те следва да бъдат убедени в не по-малка степен от нас, че предстоящите избори действително ще бъдат свободни и ще отразят истинското желание на народа. Подобен контрол ще укрепи надеждата на българския избирател, че независимо от вътрешната и международната ситуация на нашата страна изборната свобода ще бъде напълно гарантирана.

Възможно е организацията на такъв контрол да наложи отлагането на изборите. Ние не виждаме в това никакво неудобство. Точно обратното — едно отлагане ще допринесе за по-свободната и по-пълна демонстрация на народната воля. То ще направи възможно изборите да бъдат проведени по време, когато българските избиратели, които в своето огромно мнозинство са земеделци и са твърде заети до средата на октомври, да вземат по-активно участие в предизборните митинги, както и в самите избори. Едно отлагане също ще направи възможно по-добрата организация на изборите, осигуряване на хартия и разпращането на избирателни позиви, плакати и т. н. То ще предостави на правителството една възможност да укрепи абсолютната дис-

циплина на цялата администрация и на нейните отделни представители и да я превърне в един действително отговорен орган, подчинен единствено на закона. Това би направило възможно пълното и окончателно възстановяване на конституционните свободи и на правото на слово, преса и събрания, без които не е възможно провеждането на свободни избори."[8]

Писмото предизвиква рязка реакция от страна на правителството и отечественофронтовските партии[9]. На следващия ден (27 юли) след доклада на министър-председателя във връзка с отправеното му от Никола Петков писмо относно условията, при които би трябвало да се проведат изборите, и след станалите разисквания в правителството Н. Петков си подава оставката, която е приета на 31 юли[10]. Опозицията храни надежди, че едно отсрочване на изборите ще ѝ даде възможност да се подготви по-добре за тях и да ги спечели. Тя разчита на своята предизборна програма, включваща исканията за мир, ред и законност, възстановяване на конституцията и на политическите права и свободи на българския народ (свобода на личността, на печата, словото, събранията, свободни избори и режим на демокрация), зачитане принципа на частната собственост, превръщане на милицията от партиен в държавен орган, установяване на независима съдебна власт, пълно демократизиране на войската и т. н. В нея също присъствуват идеите за сътрудничество между земеделци и работници и за отечественофронтовско единство, но на основата на пълната независимост, пълното равенство и пълната свобода на политическите организации, съставляващи ОФ. Във външнополитическата си част тази програма не се различава съществено от платформата на ОФ[11].

Предизборната дейност на опозиционните сили намира подкрепата на политическите представители на САЩ и Великобритания в България. Те изхождат от Ялтенското споразумение между Сталин, Рузвелт и Чърчил (11 февруари 1945 г.), което открива възможност за народите на бившите сателитни държави на Оста (в т. ч. и България) да решат своите политически и икономически проблеми с демократични средства. За тази цел

---

[8] Г у н е в, Г. Към брега на свободата или за Никола Петков и неговото време. С., 1992, 81—82.

[9] И с у с о в, М. Политическите партии в България 1944—1948. С., 1978, 142—145; З а р ч е в, И. БЗНС и изграждането на социализма в България 1944—1962. С., 1984, 90—94.

[10] ЦДА на РБ, ф. 136, оп. 1, а. е. 259, л. 85; Държавен вестник, № 176, 1 авг. 1945.

[11] Съвременен показател, 1990, № 6, 49—50.

държавните ръководители на трите велики сили се договарят да осигурят условия за вътрешен мир в тези страни, да съдействуват за формиране на широко представителни правителства и да улеснят провеждането на свободни парламентарни избори в тях[12].

На Потсдамската конференция на ръководителите на СССР, САЩ и Великобритания (17 юли — 2 август 1945 г.) също е обсъден въпросът за следвоенното устройство в Европа, в т. ч. и подготовката на мирните договори с Италия, Румъния, България, Унгария и Финландия. Взето е решение за учредяване на Съвет на министрите на външните работи (СМВнР), който да се заеме с изработване на проектите. Между страните победителки е съгласувано споразумение относно сключването на мирните договори с признати демократически правителства на държавите — бивши съюзници на Германия, възстановяване на дипломатическите отношения с тях във възможно най-кратък срок и поддържане на молбите им за приемане в Организацията на обединените нации. Съветският съюз успява да отклони предложенията за провеждане на парламентарните избори в България под международен контрол, за обезоръжаване на страната и за обезщетяване на Гърция не само заради щетите, нанесени в Беломорска Тракия от българските войски, но и от немските части. Подготовката на проекта за мирен договор с България е възложена на министрите на външните работи на СССР, САЩ и Великобритания[13].

На 13 август 1945 г. политическият представител на САЩ в България Мейнард Барнс отправя нота до регентите, министър-председателя К. Георгиев и някои други членове на българското правителство, в която се изразяват опасенията на американското правителство относно условията за провеждане на парламентарни избори в страната[14]. Съветското правителство се противопоставя на тези внушения и в знак на съгласие с политиката на правителството на Отечествения фронт на 14 август 1945 г. известява своето решение за възстановяване на дипломатическите отношения на СССР с България[15]. Съветският съюз се придържа към

---

[12] П у н е в, М. Ялта: мит и действителност. — Демокрация, № 134, 7 юни 1991.

[13] ЦДА на РБ, ф. 1, оп. 1, а. е. 1, л. 68—73; Работническо дело, № 270, 3 авг. 1945; № 274, 8 авг. 1945; История на дипломацията. Т. 4. С., 1977, 701—702, 714—716; И с у с о в, М. Сталин и България. С., 1991, с. 32.

[14] ЦДА на РБ, ф. 1, оп.1, а. е. 1, л. 74—83, 89—94; Работническо дело, № 283, авг. 1945.

[15] Българо-съветски отношения и връзки. Документи и материали. Т.2. (септември 1944 — декември 1958). С., 1981, с. 131.

постигнатата договореност между английския премиер Уинстън Чърчил и съветския министър-председател Йосиф Сталин на срещата им в Москва на 9 октомври 1944 г. На тази среща „се урежда" и въпросът за сферите на влияние на двете страни на Балканите. Чърчил предлага Великобритания (заедно със САЩ) да разполага с 90% влияние в Гърция, с 50% — в Югославия, с 25%— в България и с 10% — в Румъния. Сталин иска съветското влияние в България да бъде 90%. При уточняването на тези предложения външните министри на двете страни Вячеслав Молотов и Антъни Идън постигат съгласие съветското влияние в България да бъде 80%, а английското — 20%[16].

На 16 август българското правителство оттоваря официално, че приема със задоволство направеното съветско предложение за възстановяване на дипломатическите отношения, следва назначаването на проф. Димитър Михалчев за пълномощен министър на България в Москва и на Степан Кирсанов — за извънреден посланик на СССР в София[17]. На този етап всички политически партии и групи в страната (отечественофронтовски и опозиционни) изразяват пълно съгласие с насоките на развитие на българо-съветските отношения и връзки[18].

На 16 август Н. Петков, Гр. Чешмеджиев, П. Стоянов и други опозиционни дейци известяват, че оттеглят кандидатурите си в предстоящите избори, защото са „опорочени", а министрите Асен Павлов, Ангел Държански, Григор Чешмеджиев и Петко Стоянов връчват писмо на министър-председателя, с което го уведомяват, че ако изборите не бъдат отложени, те ще се оттеглят от Министерския съвет. Правителството все още държи на своето решение, поради което на 16 август те си подават оставките, а на 17 август на тяхно място са назначени нови министри: Ал. Оббов (БЗНС) — министър без портфейл и временно управляващ Министерството на земеделието и държавните имоти, Ст. Тончев (БЗНС) — министър на железниците, пощите и телеграфите, и Г. Попов (БРСДП) — министър на социалната политика. Министърът на народната просвета проф. Станчо Чолаков става временно управляващ Министерството на финансите. С тези

[16] Политика, № 9, 7 юли 1990; Демокрация, № 134, 7 юни 1991; С. форум, № 7, 18—25 февр. 1992; Г у н е в, Г., Ив. И л ч е в. Уинстън Чърчил и Балканите. С., 1989, 230—240.

[17] Работническо дело, № 284, 20 авг. 1945; № 311, 20 септ. 1945; № 328, 10 окт. 1945; Външна политика на Народна република България. Сборник от документи и материали. Т.1. (1944—1962). С., 1970, 34—35.

[18] Заря, № 2, 10 окт. 1991.

министерски промени обаче отлагането на изборите не е предотвратено[19].

На 20 август 1945 г. М. Барнс предава втора нота на министър-председателя К. Георгиев, Регентския съвет и външния министър П. Стайнов, в която отново се заявява, че „правителството на Северноамериканските съединени щати би желало да признае и да установи дипломатически връзки с едновременно българско правителство, което би представлявало всички съществени елементи на демократичното обществено мнение и което би взело мерки за едни свободни избори, произведени безпрепятствено, при условия, които биха осигурили свободния израз на политическите възгледи и свободното упражнение на политическите права."[20]

Подобна нота на 21 август е получена и от правителството на Великобритания[21].

В отговор на тези ноти на 22 август министърът на външните работи и комисар по изпълнение на съглашението за примирие Петко Стайнов прави изненадващо (и за правителството, и за ЦК на БРП (к), и за съветското ръководство) изявление пред чужди журналисти, че българските власти не биха се противопоставили на едно официално искане от страна на Съюзната контролна комисия за отлагане на изборите[22]. А на 24 август той изпраща и съответна нота до заместник-председателя на СКК ген.-полк. Бирюзов, в която се заявява, че ако в Съюзната контролна комисия смятат, че отлагането на изборите ще бъде принос за по-скорошното сключване на мира, то българското правителство е готово да се съобрази с една подобна препоръка[23]. На следващия ден (25 август) се получава и краткият отговор от зам.-председателя на СКК: „В отговор на нотата Ви от 24 август т. г. за желанието на българското правителство да отложи изборите за парламента имам чест да Ви уведомя, че Съюзната контролна комисия в България счита за възможно да препоръча на българското правителство да отложи изборите за парламента за по-късен срок."[24] На правителството вече не остава нищо друго, освен да оповести отлагането на парламентарните избори.

---

[19] Притурка към „Държавен вестник", № 190, 17 авг. 1945; И с у с о в, М. Политическите партии..., 146—148.

[20] ЦДА на РБ, ф. 1, оп. 1, а. е. 1, л. 89—94.

[21] Пак там, л. 3—4.

[22] И с у с о в, М. Сталин и България, 29—32; Д и м и т р о в, И. Миналото, което беше близко, а става все по-далечно. Срещи и разговори. С., 1992, 114—115.

[23] Работническо дело, № 289, 25 авг. 1945.

[24] Пак там.

Решението на Министерския съвет е прието с голямо задоволство от правителствата на САЩ и Англия. Като израз на добра воля американското правителство изразява готовност да приеме незабавното акредитиране на ген. Владимир Стойчев за политически представител на България в САЩ[25].

НК на ОФ прави последен опит да предотврати разкола в Отечествения фронт. Той настоява за провеждане на среща с напусналите управляващата коалиция през последните месеци политически групи или отделни лица, за да се намери приемлива база за преодоляване на разногласията. Представителите на отцепилите се групи отказват да преговарят с НК на ОФ[26].

В края на август ПБ на ЦК на БРП (к) обсъжда развитието на политическата обстановка в страната след отлагането на изборите и преценява, че е целесъобразно образуването на опозиционни партии, но само на „антифашистка" основа. Препоръчва се „гичевистите да останат в крилото на Оббов", а Д. Гичев, Ат. Буров и Н. Мушанов да бъдат помилвани. Подкрепя се идеята за провеждане на изборите с обща отечественофронтовска листа[27].

Становището на ПБ на ЦК на БРП (к) по образуването на нови партии и по подготовката на предстоящите избори се приема и от НК на ОФ и ръководствата на останалите отечественофронтовски партии. На 6 септември 1945 г. те препоръчват на правителството:

„1. Да се предостави и гарантира в интереса на демократическото развитие на нашата страна на всички нефашистки среди и групи правото и възможностите да се оформят като легални политически партии със свои печатни органи.

2. Да се осигури свободно състезание в изборите на всички узаконени политически партии, като за целта се внесат, ако е необходимо, съответните изменения и допълнения в избирателния закон.

3. Да се предприемат по законодателен и административен ред и други мерки, които да засилят още повече гаранциите за свободното произвеждане на изборите.

4. За да се осигури и обществен контрол при подготовката и провеждането на изборите, Националният комитет реши да се учреди една централна комисия със съответни поделения по комитетите от представители на Националния комитет и на всички участвуващи в изборите партии и видни безпартийни лица.

---

[25] Пак там, № 290, 27 авг. 1945.

[26] Окръжни , възвания и манифести на НК на ОФ 1945—1946 г. С., 1947, с. 123.

[27] ЦПА на БСП, ф. 1, оп. 6, а. е. 72, л. 1, 6.

5. Изборите да бъдат произведени във възможно най-близко време. Изборите да бъдат произведени от отечественофронтовското правителство начело с г. Кимон Георгиев, в състава на което да не стават промени, освен в случай, че в Отечествения фронт бъде приета допълнителна една или друга политическа група."[28]

Със същия документ Националният комитет на Отечествения фронт заявява, че „вратите на Отечествения фронт са отворени за всеки, който на дело признава неговата програма и е готов да се бори за нея, както и с всички сили да отстоява националната независимост и суверенитета на България"[29]. По този начин централните ръководства на отечественофронтовските партии отстъпват от отстояваната една година позиция, че „в ОФ могат да бъдат приети само политическите организации, които преди и на 9 септември са взели активно участие в борбата против фашизма"[30]. Тази твърда позиция има за цел да не допусне възстановяването на „демократи, либерали, гичевисти и радикали като партии" въпреки декларациите на някои от тях, че „сега, след 9 септември, са съгласни с програмата на Отечествения фронт и подкрепят политиката на ОФ правителство"[31]. Явно, че през септември 1945 г. се търси противодействие на тактиката за създаване на политически формирования вън от Отечествения фронт.

Изпълнявайки препоръките на Националния комитет на Отечествения фронт, на 7 септември 1945 г. Министерският съвет взема решение за легализиране на опозиционните партии. Едновременно с това се възлага на министъра на пропагандата да разрешава излизането на вестници, „които са органи на съществуващи или на оформящи се политически организации, като не се допуща излизането на два вестника с едно и също име"[32] (имат се предвид в. „Земеделско знаме" и в. „Народ").

В резултат на правителственото решение като самостоятелни политически партии се обособяват БЗНС — Н. Петков, БРСДП (обединена) със секретар Коста Лулчев и Демократическа партия начело с Н. Мушанов и Ал. Гиргинов. Започва и издаването на съответни печатни органи — вестниците „Народно земеделско знаме", „Свободен народ" и „Знаме". В опозиция излиза и част от

[28] Окръжни, възвания и манифести..., 123—124.

[29] Пак там, с. 125.

[30] Установяване и укрепване на народнодемократичната власт (септември 1944 — май 1945). Сборник документи. С., 1969, с. 214.

[31] Пак там.

[32] ЦДА на РБ, ф. 136, оп. 1, а. е. 259, л. 168.

групата на независимите интелектуалци начело с проф. Петко Стоянов. На 10 ноември към БЗНС — Н. Петков се присъединява и групата на Д. Гичев („Врабча 1"). Формира се и „лява" опозиция в лицето на Анархо-комунистическата федерация (с печатен орган „Работническа мисъл"). Възникват и няколко нелегални военни и политически организации: „Цар Крум", „Неутрален офицер", „Военен съюз", „Легионерски център" и др.[33]

Излизането на Никола Петков в опозиция още не означава пълно скъсване на връзките му с Отечествения фронт. На среща с Васил Коларов, Георги Чанков и други дейци на БРП (к) в средата на септември 1945 г. Н.Петков, Г. Йорданов, Ас. Стамболийски, Ас. Павлов и Тр. Кунев поставят 10 условия за участие на БЗНС — Н. Петков и БРСДП (о) в ново отечественофронтовско правителство:

1. Да се даде министър-председателското място на БЗНС като „най-голяма политическа сила" в ОФ.

2. Министерството на вътрешните работи да се оглави от представител на друга политическа организация от ОФ или от неутрално лице. Всички длъжностни лица в милицията и администрацията да се разпределят пропорционално между силите на ОФ.

3. Отечественият фронт да бъде възстановен „в състава и съдържанието от времето на 9 септември 1944 г."

4. Отстраняване от правителството на групите на Ал. Оббов и Д. Нейков.

5. Възстановяване на Конституцията — особено на свободата на човека, печата, словото и сдруженията, и гарантиране на личната и имотната неприкосновеност.

6. Амнистия на кабинета на Муравиев и на противоправните деяния непосредствено след 9 септември 1944 г

7. Отричане на всяка диктатура — военна, дясна или лява.

8. Солидарна отговорност на министрите и автономно ръководство на министерствата.

9. Признаване на БЗНС — Н. Петков и БРСДП (о) и осигуряване издаването на техните печатни органи.

10. Съобразяване на избирателния закон с Конституцията[34].

Представителите на БРП (к) отказват да водят преговори по такива категорични условия. Натискът от страна на САЩ и

---

[33] И с у с о в, М. Политическите партии..., 149—209.

[34] Народно земеделско знаме, № 41, 28 септ. 1945.

Великобритания за промени в българското правителство обаче продължава.

На лондонската сесия на СМВнР (11 септември — 2 октомври 1945 г.) делегациите на САЩ и Великобритания заявяват, че няма да обсъждат проектите за мирни договори с България и Румъния, докато в тези страни не бъдат създадени демократични режими и представителни правителства. Тези претенции и искането за привличането и на Франция в СМВнР обричат сесията на неуспех[35].

Същевременно на 19 септември 1945 г. се провежда съвместно заседание на ПБ на ЦК на БРП (к) (участвуват Тр. Костов, Г. Чанков, В. Червенков, В. Коларов, Ц. Драгойчева, Д. Ганев, Г. Дамянов) и ПП на БЗНС (участвуват Ал. Оббов, Ст. Тончев, М. Геновски, Г. Драгнев, Ст. Симов и Ст. Кереков). В дневния ред са включени два главни въпроса: 1) приложението на съвместното обръщение на ръководствата на двете партии от 11 май; 2) попълването на състава на Министерския съвет. Не е отминато и отношението на ръководните дейци на БРП (к) и БЗНС към политическите действия на Никола Петков. По този повод В. Червенков заявява: „Петков не е обикновено второ крило в БЗНС, а байрактар на реакцията, на тези, които искат реставрация." А Ал. Оббов добавя: „Никола Петков се готви да вземе министър-председателското място и на тая основа той иска да мине за герой. На думи той е за дружба със СССР и за сътрудничество с комунистите, но в действителност той е сторонник на геметовската политика."[36]

Между двата земеделски съюза (БЗНС — Н. Петков и БЗНС — ОФ) започват борби и спорове за името на организациите и на печатните им органи, а така също и за съюзното имущество. Николапетковистите обвиняват отечественофронтовския Земеделски съюз в нелегитимност, тъй като цялото Постоянно присъствие на БЗНС (с изключение на Александър Оббов), избрано през януари 1945 г., продължава функциите си като Постоянно присъствие на БЗНС — Н. Петков[37].

В опозиционните среди усилено започва да се разпространява схващането за тоталитарния характер на политическия режим в

---

[35] Пак там, № 54, 13 окт. 1945; История на дипломацията. Т. 5. Кн. 1. С., 1978, 33—36.

[36] ЦПА на БСП, ф.1, оп. 6, а. е. 75, л. 1; Цветков, Ж. Съдът над опозиционните лидери. С., 1991, 14—15.

[37] ЦДА на РБ, ф. 1, оп. 1, а. е. 59, л. 39; Народно земеделско знаме, № 43, 29 септ. 1945.

България, развивано най-вече от чуждестранните журналисти по отношение на някои източноевропейски страни. Набляга се на изолацията на България от западните демокрации, на характера на отечественофронтовския режим, на отсъствието на парламентарен живот, на нарушаването на конституцията, на съществуването на трудововъзпитателни общежития (наричани „концентрационни лагери"), на произволите на местната власт, заплахите и посегателствата срещу членове на БЗНС — Н. Петков и др. Прави се констатацията, че по същество в България е установена „диктатура на комунистическата партия" и се оценяват като краен тоталитаризъм заявленията на много от местните дейци на БРП (к): „С кръв взехме властта, с кръв ще я дадем."[38] Въпреки опитите да се отрече съществуването на тоталитаризъм в България развитието на страната дава многобройни примери за постепенното налагане на такъв политически режим в страната.

Като пети член на Отечествения фронт на 21 септември 1945 г. е приета Българската радикална партия (БРП) начело със Стоян Костурков, който е включен в състава на правителството като министър на народната просвета (проф. Ст. Чолаков заема вакантния пост министър на финансите). С указ от 2 октомври за министър на земеделието и държавните имоти е назначен Михаил Геновски (БЗНС), а Александър Оббов остава министър без портфейл. За представители на БРП в НК на ОФ са утвърдени Сл. Стоилов, Ст. Габровски, д-р Пенчо Костурков и Вл. Арнаудов. Печатен орган на партията е в. „Радикал". Една част от тази партия се отцепва и се обособява като Радикална партия (обединена), която издава в. „Народен глас"[39].

Така партийно-политическата структура на България придобива в истинския смисъл на думата многопартиен характер. Оформянето на опозицията не е резултат на промяна във възгледите на БРП (к) и на ОФ за демокрация, а е наложено от западните сили и е съобразено с международното положение на страната. Някои от ръководителите на БРП (к) също признават че създаването на опозицията става „под чужда диктовка"[40]. Други обаче поддържат тезата, че това решение е продиктувано от вътрешнополитически

[38] ЦДА на РБ, ф. 1, оп. 1, а. е. 59, л. 30; а. е. 60, л. 74; Народно земеделско знаме, № 309, 18 септ. 1945; № 310, 19 септ. 1945; № 328, 10 окт. 1945; № 329, 11 окт. 1945; № 336, 19 окт. 1945.

[39] Държавен вестник, № 229, 2 окт. 1945; С т е ф а н о в, Хр. Българската радикална партия 1906—1949. С., 1984, 332—338.

[40] Д р а м а л и е в, К. История на Отечествения фронт. С., 1947, с. 50.

съображения. „Това ние направихме по своя инициатива — твърди Вълко Червенков — ... По-добре е да легализираме тези течения, за да не конспирират против ОФ зад гърба на народа.“[41] Георги Димитров е също на мнение, че „съществуването на опозиция, но опозиция нефашистка, и нейното участие в изборите и в бъдещия парламент е нещо напълно нормално в условията на демократична, ОФ България“[42]. Не трябва да сѐ забравя и позицията на Сталин, който, няколко дни преди да бъдат направени тези изявления, на среща в Москва съветва ръководителите на БРП (к) Г. Димитров, Тр. Костов, В. Коларов и В. Червенков: „По-добре би било да се легализира опозицията, за да я държите вие в своите ръце и да я заставите да бъде лоялна, отколкото да премине в нелегалност. Вие сте заинтересовани да имате опозиция. Ако работите добре, вие можете да вземете в свои ръце опозицията на Петков и да я използувате в най-различни случаи. За вас даже е изгодно опозиция от 50—60 човека — ще се хвалите пред Бевин (външен министър на Великобритания — б. а.), че у вас има опозиция.“[43]

Първата половина на септември 1945 г. е твърде богата на политически събития, които заслужават да бъдат отбелязани:

— за първи път 9 септември се чествува като „ден на свободата“ — официален празник и неприсъствен ден „за всички служби, учреждения, заведения и лица“[44];

— по случай този празник са помилвани и освободени от затвора около 900 души, осъдени от Народния съд (в т. ч. Н. Мушанов, Ат. Буров и Д. Гичев), освободени и поставени под домашен арест са Константин Муравиев и Вергил Димов (осъдени на доживотен затвор), от трудовите лагери са пуснати над 1000 души[45];

— на този ден в България се завръща Васил Коларов[46] — член на Политбюро на ЦК на БРП (к), заемал след това редица най-отговорни постове във висшите органи на държавната власт;

— на 14 септември е публикувана Наредба-закон за изменение и допълнение на Наредбата-закон за избиране на народни представители за Обикновено народно събрание, която дава възможност на всички официално регистрирани партии да издигат свои кандидати в изборите (отпада ограничението да нямат

---

[41] ЦПА на БСП, ф. 1, оп. 6, а. е. 71, л. 1.

[42] Съвременен показател, № 20—21, 25—31 май 1990, с. 31.

[43] И с у с о в, М. Сталин и България, с. 33.

[44] Държавен вестник, № 208, 7 септ. 1945.

[45] И с у с о в, М. Политическите партии..., 159—160.

[46] Работническо дело, № 302, 10 септ. 1945.

„фашистки прояви“, но остава ограничението „проявени като фашисти“ за кандидатите за народни представители)[47];

— на 16 септември умира видният деец на опозицията и директор на в. „Свободен народ“ Григор Чешмеджиев от БРСДП (о)[48];

— на 17 септември е публикуван указ за регентите, с който изборите за XXVI ОНС са насрочени за 18 ноември 1945 г. (решението на правителството е взето на 14 септември с. г.)[49].

В предизборната борба опозицията е поставена в неравностойно положение. Наложени са ѝ такива ограничения, които спъват провеждането на нормална предизборна дейност. В опозиционния печат и в протестните писма на опозиционните лидери до регентите и правителството се изнасят стотици подобни случаи — нападения и разтуряния на опозиционни събори, събрания и вечеринки; демонстрации на въоръжени лица от БРП (к) и РМС; арести, побоища и други насилия; издигане на лозунги: „Смърт на опозицията!“; закани, че „глави ще се търкалят“ и „дажби няма да се дават“; създаване на психоза на страх чрез припомняне на убийства, изтезания и пр.; предупреждения за уволнения, наказания и разплата след изборите; ползуване на държавните и обществените превозни, съобщителни и други средства само от кандидатите на Отечествения фронт; недопущане на опозицията до Радиото; ограничения върху опозиционния печат и др.[50]

Показателен е случаят с т. нар. „конспиративна акция на ЦК на РМС“, която се провежда със знанието и съгласието на отговорни деятели на БРП (к) и РМС. Целта на тази младежка акция е да се парализира „фашисткото надигане“ в страната (което главно се изразява в разлепване на позиви) чрез организиране на побоища „над фашистки елементи“ от малки групички от подбрани ремсисти и „по тоя начин да ги заставят да се свият“. На много места това е проведено секретно — без знанието даже на партийните комитети, но в Плевенско опитът е несполучлив и нареждането на ЦК на РМС е разкрито[51]. При това положение Политбюро на ЦК на БРП (к) провежда анкета и налага партийни наказания[52].

---

[47] Държавен вестник, № 214, 14 септ. 1945.

[48] Литературен фронт, № 25, 21 юни 1990.

[49] ЦДА на РБ, ф. 136, оп. 1, а. е. 260, л. 17; Държавен вестник, № 216, 17 септ. 1945.

[50] ЦДА на РБ, ф. 1, оп. 1, а. е. 1 л. 109—110; а. е. 25, л. 4; а. е. 26, л. 6—37; а. е. 27, л. 13, 21; а. е. 59, л. 111—135; Народно земеделско знаме, № 41, 28 септ. 1945; № 92, 27 ноем. 1945.

[51] ЦПА на БСП, ф. 1, оп. 6, а. е. 78, л. 2, 20—21.

[52] Пак там, а. е. 82, л. 1.

За истинското отношение на комунистическата партия към опозицията и нейната предизборна коалиция може да се съди и от специалното решение на Политбюро на ЦК на БРП (к) във връзка с „безогледното и провокационно държание на опозицията", взето на 5 октомври 1945 г. С него на партийните организации се препоръчва:

1) да се предприемат мерки срещу „провокациите" и „клеветите";

2) да се провалят предизборните събрания, организирани от опозицията, чрез искане на думата, репликиране, освиркване и т. н.;

3) да се пречи на работата в опозиционните вестници (със „стачка" да спрат за 2—3 дни „тия вестници");

4) своевременно и енергично да се реагира в отечественофронтовския печат срещу „клеветническите писания";

5) да се проведе бойкот на опозиционните вестници;

6) да се приложи в действие законът за печата против „клеветниците" и „провокаторите";

7) да се засилят разяснителната и организаторската работа по селата[53].

Липсата на условия за свободни избори принуждава опозиционните партии в средата на октомври да вземат решение за тяхното бойкотиране. Заедно с това те издигат искането за ново отлагане на изборите[54]. Тази позиция обаче не се споделя от официалните кръгове на Запад и от техните политически представители в София. Британският външен министър Бевин подчертава, че „би било грешка за опозицията да се въздържа от изборите" и препоръчва на политическия представител на Великобритания в София Бозуел „да им изясни" това[55]. В телеграма-отговор от 17 октомври Бозуел съобщава в Английското външно министерство, че е късно за промяна в тактиката на опозицията, тъй като 18 октомври е последният ден за оформяне на кандидатурите[56].

В средата на октомври 1945 г. като личен представител на държавния секретар на САЩ Джеймс Бърнс в България е изпратен журналистът Марк Етридж. Тук той престоява около един месец. Неговите заключения са, че в страната липсват условия за

---

[53] Пак там, а. е. 79, л. 1—2.

[54] ЦДА на РБ, ф. 1, оп. 1, а. е. 59, л. 119; Съвременен показател, № 5, 16—22 февр. 1990; с. 59; И с у с о в, М. Политическите партии..., 222—230.

[55] Съвременен показател, № 20—21, 25—31 май 1990, с. 31.

[56] Пак там.

провеждане на демократични парламентарни избори и че правителството е „авторитарно и напълно доминирано от единствена партия“ и няма представителен характер[57].

На 4 ноември 1945 г. в България се завръща от емиграция в СССР ръководителят на БРП (к) Георги Димитров[58]. Неговите предизборни речи, произнесени на 6 и 15 ноември[59], изиграват определена мобилизираща роля и допринасят съществено за успеха на Отечествения фронт в изборите за XXVI ОНС. В този период комунистическата партия вече надхвърля 416 000 души, членуващи в 6293 първични партийни организации[60]. Няма съмнение, че този бърз организационен ръст се дължи на факта, че БРП (к) е основна управляваща сила в страната.

Характерен момент от предизборната борба е политическото поведение на армията. Безпартийният министър на войната ген.-полк. Дамян Велчев (официално минаващ за симпатизант на НС „Звено“) произнася реч по Радио София, с която призовава войската да подкрепи „безрезервно“ листите на Отечествения фронт[61]. Подобна предизборна реч той произнася и в Народния театър 3 дни преди провеждането на изборите[62]. Тази линия на политизация на армията довежда до създаване на Политотдел към Министерството на войната и на политически отделения по армии и дивизии[63].

На 8 ноември 1945 г. правителството взема решение за отмяна на Наредбата-закон за обявяване на Царство България във военно положение (в сила от 18 септември 1944 г.)[64].

В навечерието на изборите е спряно излизането на в. „Знаме“. Официалното обяснение е, че работниците словослагатели от стопанисваните от държавата „Съединени печатници“ отказват да пуснат този вестник, тъй като в брой 42 е включена статия, която по техните думи е „пълна с гнусни измислици и лъжи“ срещу Георги Димитров. По този повод в. „Народно земеделско знаме“ отбелязва, че отказът на работниците се дължи на „заповед от ОРПС“, т. е. от ЦК на БРП (к), и добавя, че „спирането на в. „Зна-

[57] ЦДА на РБ, ф. 1, оп. 1, а. е. 1, л. 110—111; М о з е р, Ч. Д-р Г. М. Димитров. Биография. С., б. г., с. 202; Г у н е в, Г. Цит. съч., 85—86.

[58] Работническо дело, № 351, 6 ноем. 1945; № 261, 5 ноем. 1948.

[59] Д и м и т р о в, Г. Съч. Т. 12. С., 1954, 286—325.

[60] ЦПА на БСП, ф. 1, оп. 5, а. е. 5, л. 21, 24.

[61] В е л ч е в, Д. Статии, речи, заповеди. С., 1946, 17—19.

[62] Пак там, 24—36.

[63] Държавен вестник, № 274, 23 ноем. 1945.

[64] ЦДА на РБ, ф. 136, оп. 1, а. е. 260, л. 98.

ме“ е ограничение на свободата на печата“ и че със сила ЦК на БРП (к) „не ще запуши устата на българския народ“. След един месец редакцията на в. „Знаме“ успява да намери печатница и печатари и подновява излизането на вестника[65]. Тогава пък е спрян органът на Съюза на демократичната младеж в България (младежка организация към Демократическата партия) — в. „Пряпорец“[66].

На 16 ноември 1945 г. опозиционните лидери отправят последно искане до министър-председателя за отлагане на изборите за XXVI ОНС. Те припомнят условията за провеждане на изборите в страната и заявяват: „Като предвиждаме тежките последици за българския народ — вътрешни и международни — в случай, че изборите се проведат, ние, водени от върховните интереси на народа, отправяме последно предупреждение към Вас, че изборите трябва да бъдат отложени, за да се даде възможност на българския народ в едни действително свободни избори да изрази своята воля. Не сторите ли това, историческата отговорност пред народ и държава остава да тежи само върху Вас.

Ние изпълнихме своя дълг.“[67]

Следват подписите на Никола Д. Петков (за БЗНС), Коста Лулчев (за БРСДП (о)) и проф. Петко Стоянов (за независимите интелектуалци).

Правителството на САЩ отново изразява солидарност с опозицията. В писмо на М. Барнс от 16 ноември до министър-председателя се повтаря предупреждението, че САЩ ще установят дипломатически отношения и ще сключат мирен договор с едно представително българско правителство, ако то отговаря на демократичните схващания. Отправят се обвинения, че настоящото правителство на България не иска да се реорганизира чрез включване на представители и от опозицията, че не взема мерки за провеждане на свободни избори, че си служи със закани и заплашвания[68].

На 17 ноември на американския политически представител е връчен отговорът на българското правителство. В него се отхвърлят горните обвинения и се припомнят стъпките към демократизация, които то е предприело през последните 3 месеца — свободна изява на опозиционните партии, свобода на печата, подобрения в избирателния закон, разширяване базата на Отече-

[65] Пак там, а. е. 61, л. 84—85; Работническо дело, № 357, 13 ноем. 1945; № 387, 18 дек. 1945.

[66] ЦДА на РБ, ф. 1, оп. 1, а. е. 61, л. 72.

[67] Народно земеделско знаме, № 84, 17 ноем. 1945.

[68] Работническо дело, № 363, 20 ноем. 1945.

ствения фронт чрез привличане на нови демократични сили, преговори с отцепилите се от ОФ групи за връщане в него и др. Заявява се, че опозицията е проявила упоритост и неотстъпчивост в преговорите и че неоснователно е предпочела бойкота пред споразуменията[69].

На 18 ноември пред избирателните урни се явяват 84,8% от записаните в избирателните списъци (при положение, че гласоподаването не е задължително), от които 88,14% гласуват за Отечествения фронт. Изборите преминават при добър ред и спазване на изискванията на избирателния закон. Затова във „Възванието към българския народ" от 23 ноември НК на ОФ тържествено отбелязва: „Създадените по инициатива на Националния комитет комисии за обществено наблюдение не са отбелязали нито един инцидент, способен да хвърли сянка върху изборите или да накърни свободата на избирателите. Стеклите се в България многобройни кореспонденти на чуждестранни вестници от най-различни политически направления единогласно потвърдиха не само образцовия ред и отсъствието на каквото и да е насилие, но и ентусиазма, с който избирателите се явиха да гласуват."[70] Трудно е обаче да бъдат отхвърлени обвиненията на опозиционния печат, че Отечественият фронт е своего рода „държавен институт" и в изборите е разполагал „с държавния апарат". Изнесени са и многобройни случаи на заплахи в деня на изборите, двойни гласувания, отбелязване номерата на избирателните карти върху пликовете, съставяне на „черни списъци" на негласувалите и пр.[71]

По различен начин се оценяват резултатите от изборите и от политическите представители на СССР, САЩ и Англия в Съюзната контролна комисия (а съответно и правителствата на тези 3 страни) — за Съветския съюз те са законни и демократични, но за Съединените американски щати и Великобритания — не са свободни избори[72].

XXVI ОНС се превръща в най-висшия орган на държавата, стоящ и над Регентския съвет. Неговото положение в управлението на страната се определя както от нормите на Търновската конституция, така и от специфичната държавнополитическа структура, установена в края на войната. С изборите на 18 ноември е възстановена парламентарната система в страната и са осигурени

[69] Пак там.

[70] Окръжни, възвания и манифести..., 139—140.

[71] Народно земеделско знаме, № 92, 27 ноем. 1945.

[72] И с у с о в, М. Сталин и България, с. 40.

условия за „озаконяване“ на промените след 9 септември 1944 г.

В XXVI ОНС са избрани 94 комунисти, 94 сдружени земеделци, 45 звенари, 31 социалдемократи, 11 радикали и един независим, или всичко 276 депутати. По занятие се разпределят така: адвокати — 60, общественици — 19, журналисти и публицисти — 19, учители — 12, лекари — 9, селски стопани — 51, работници — 18, чиновници — 21, търговци — 27, индустриалци и занаятчии — 10, пенсионери — 14, домакини и временно безработни — 6 души. Сред тях има 15 жени и 12 младежи под 30 години. С висше образование са 120, с непълно висше — 46, а със средно — 57 души[73].

Първата редовна сесия на XXVI ОНС се открива на 15 декември 1945 г. На нея проф. Венелин Ганев прочита Тронното слово на регентите и е избрано ръководство на парламента. За председател на Народното събрание е утвърден Васил Коларов (БРП (к)), а за заместник-председатели — Георги Трайков (БЗНС) и Петър Попзлатев (НС „Звено“)[74].

През време на своя кратък мандат (15 декември 1945 — 28 септември 1946 г.) парламентът извършва огромна законодателна дейност, приемайки 253 различни закони и решения и 19 бюджета[75]. От тях с дълбоки икономически, социални и политически последици са Законът за конфискуване на придобитите чрез спекула и по незаконен начин имоти (8 март 1946 г.), Законът за трудовата поземлена собственост (12 март 1946 г.), Законът за признаване на комитетите на ОФ като юридическа личност, Законът допълнение на закона за печата, Законът за изменение и допълнение на Наредбата-закон за защита на народната власт, Законът за създаване на Държавен застрахователен институт, Законът за трудовите норми, Законът за цените и борбата против спекулата, Законът за военно-временните печалби, Законът за изменение и допълнение на Наредбата-закон за данъка върху приходите, Законът за прогресивно-подоходното облагане, Законът за ръководство и контрол над войската (2 юли 1946 г.), Законът за допитване до народа за премахване на монархията и провъз-

---

[73] Статистически годишник на Народна република България 1943—1946. С., 1947, 434—437; Изгрев, № 636, 30 окт. 1946; С т о я н о в, Л. 26 ОНС и държавно-политическото развитие на България (18.XI.1945—6.XI.1946). — Исторически преглед, 1982, № 3, 44—48.

[74] ЦДА на РБ, ф.1, оп. 1, а. е. 16, л. 1—46; Държавен вестник, № 295, 18 дек. 1945.

[75] Изгрев, № 636, 30 окт. 1946.

гласяване на народна република и за свикване на Велико народно събрание (26 юли 1946 г.) и др.[76]

На 28 декември 1945 г. XXVI ОНС приема решение за одобрение на наредбите-закони, решенията и постановленията, издадени въз основа на чл. 47 от Конституцията за времето от 8 септември 1944 до 15 декември 1945 г.[77]

На ролята на Народното събрание в политическия живот на страната обаче се гледа по различен начин. Председателят на НС В. Коларов на пленум на ЦК на БРП (к) твърди: „Народът, групиран в ОФ, е готов да подкрепи всички мероприятия на Народното събрание по изграждането на новия демократичен режим. Разполага ли Народното събрание за тази цел с необходимата власт? Да, разполага. То разполага с въоръжената сила на милицията и армията. Днес армията е народна и Народното събрание може да разчита на нея напълно.“[78] На по-други позиции по този въпрос е председателят на ЦК на БРП (к) Г. Димитров, който заявява: „Народното събрание, което е принудено да действува в буржоазно-капиталистически условия, не е достатъчна гаранция, че може да даде необходимите резултати. Ние ще се основаваме не на Народното събрание, а на силите в народа, в Отечествения фронт, най-напред в себе си като партия на трудещите се... Парламентът е представителен законодателен институт. Отечественият фронт е ръководител на съдбините на народа.“[79]

И след изборите главното внимание на комунистическата партия във вътрешнополитическата власт е насочено към „разобличаване“ и „разгромяване“ на опозицията. Ето становището на Политбюро на ЦК на БРП от 27 ноември 1945 г. по този въпрос: „Пред петковско-лулчевската опозиция има два пътя: или да се възползува от тези възможности, които ѝ бяха посочени в решението на Националния комитет (на Отечествения фронт) и в речта на др. Георги Димитров, и да потърси пътища за връщане в ОФ, или да продължава да стои на сегашните си позиции и на позициите на чуждо оръдие, на враг на ОФ, което неминуемо, по логиката на нещата, ще я доведе до... стопански саботаж, теро-

---

[76] Държавен вестник, № 78, 5 апр. 1946; № 81, 9 апр. 1946; № 134, 17 юни 1946; № 140, 24 юни 1946; № 143, 27 юни 1946; № 153, 9 юли 1946; № 174, 2 авг. 1946; И с у с о в, М. Политическите партии..., 274—284.

[77] Държавен вестник, № 7, 11 ян. 1946.

[78] Ц в е т к о в, Ж. Цит. съч., с. 16.

[79] Пак там.

ристични и диверсионни актове, разпалване на въоръжени междуособици. В такъв случай тя ще бъде безжалостно разобличена и разгромена като реакционна вражеска сила."[80]

След две седмици Секретариатът на ЦК на БРП (к) дава и някои конкретни указания: „Да се снемат ограниченията на печатарите, работещи по отпечатването на опозиционните вестници, и им се даде свобода на действие. Печатарите да отказват набирането на статиите на Кръстьо Пастухов и въобще клеветническите статии, насочени срещу ЦК на партията."[81]

На 12 декември 1945 г. се провежда IX пленум на ЦК на БРП (к). В него участвуват и членовете на парламентарната група на партията. Пленумът прави оценка на резултатите от изборите и определя задачите на партията и нейната парламентарна група.

В основния доклад, изнесен от Трайчо Костов, отново се подчертава многократно повтаряната теза, че „отечественофронтовската демокрация не е маневра и кратковременно създание", а „продължителен съюз на демократичните и патриотични сили". Той поддържа становището, че отечественофронтовската власт е „власт на една коалиция на работническата класа и селячеството с демократичната част от буржоазията и буржоазната интелигенция". Трайчо Костов не скрива, че ръководна роля в политическия живот има комунистическата партия, но това се прикрива по тактически съображения. Тя определя характера и насоките на бъдещите преобразования, които трябва да осигурят „доближаването към социализма"[82]. На другите отечественофронтовски партии се гледа като на съюзници, които трябва да се съобразяват с нейните виждания и разбирания за развитието на обществените процеси. Така например от НС „Звено" се иска да отзове проф. Станчо Чолаков от правителството и да отстрани Васил Юруков от в. „Изгрев", а от БЗНС — окончателно да разобличи Димитър Гичев. Към БРСДП в момента не се предявяват претенции — смята се, че с нея може да се установи тясно сътрудничество[83].

По отношение на опозицията в доклада се срещат крайно неточни и неверни оценки и изводи. На първо място, за нея се казва, че е „съставена преди всичко от една група политикани, около която се групират реакционната, паразитна, спекулативно-експлоататорска, грабителска част от буржоазията, селските дум-

[80] Пак там, с. 15.
[81] Пак там.
[82] ЦПА на БСП, ф. 1, оп. 5, а.е. 5, л. 4—6.
[83] Пак там, л. 3—4.

бази и развратената и продажна кариеристична интелигенция, т.е. същите тези елементи, които представляваха по-рано социалната база на фашизма и които намериха в опозицията едно легално прикритие“[84]. На второ място, твърди се, че „опозицията се състои от някои заблудени елементи от средата на селските и градските дребнобуржоазни маси, които, недоволни по една или друга причина, се оставиха да бъдат увлечени подир демагогските лозунги на опозицията, подир нейния шум, че с външна помощ тя скоро щяла да се добере до властта“[85]. Има обаче и едно полупризнание, че „все пак би било грешка, ако се смята, че сред опозицията вече не са останали никакви трудещи се“[86]. Затова и задачите, които се поставят за борба с опозицията, се свеждат до: нейното „окончателно разобличаване и морално-политическо разгромяване“; откъсването на „заблудените елементи“ от нея; вземането на икономически мерки срещу нея; ограничаването на нейната политическа дейност[87].

Тези оценки и предложения на първия секретар на ЦК на БРП (к) се споделят и от другите участници в пленума. Ще илюстрираме това твърдение само с един пример — изказването на Раденко Видински. Неговите съждения са още по-крайни. Ето тяхната същност: „Този въпрос стана вече така, че почна, нека кажа за себе си, да ме нервира. Отдолу протестират масите. Почват наистина да се чудят докога и докъде наистина най-после ще трябва да търпим една шайка, една банда, която предателствува, която се е запретнала да атакува по най-безобразен начин всичко и да се бори организирано срещу нашата ОФ власт, срещу демокрацията в нашата страна. Трябва да се вземат мерки.“[88]

На опозицията се гледа като на една „безнадеждна и безперспективна“ вражеска сила, която е временно явление в политическия живот на страната и която постепенно трябва да бъде ликвидирана с всички възможни форми на борба — икономическа, политическа, идеологическа и пр.

За пръв път на пленум на ЦК на БРП (к) се разглежда и въпросът за марксистко-ленинската просвета в партията. Докладчикът Вълко Червенков предлага да се положи изучаването на „Краткия курс на историята на Всесъюзната комунистическа пар-

---

[84] Пак там, л. 1.
[85] Пак там.
[86] Пак там.
[87] Пак там, л. 2.
[88] Цветков, Ж. Цит. съч., с. 16.

тия (болшевики)“ от Йосиф Висарионович Сталин[89]. В този дух естествено е и съответното решение на пленума[90].

Пленумът определя главните задачи на парламентарната група на партията. Подчертава се, че вътрешният ред на групата се определя от Централния комитет на партията и че последният може да отменя нейните решения[91].

Избира се бюро на парламентарната група в състав: председател — Георги Димитров, подпредседатели — Васил Коларов, Трайчо Костов и д-р Иван Пашов, секретари — Титко Черноколев и Катя Аврамова, и членове — Цола Драгойчева, Пеко Таков, Власи Власковски, Минчо Нейчев и Тачо Даскалов[92].

В това време опозицията разяснява същността на принципите на демокрацията, предупреждава за опасността от установяване на нова диктатура, разобличава проявите на налагане на политически диктат от комунистическата партия, работи за разширяване на своята социална база. В печата и на провежданите опозиционни събрания все по-често се поставя въпросът, накъде върви България, защитават се принципите на Търновската конституция, правят се съпоставки между десните и левите диктаторски режими, разкрива се истината за „диктатурата на пролетариата“, отправят се призиви за разгръщане на политическа борба за свобода и демокрация[93].

Дейността на Народното събрание и на опозиционните политически сили поставя с още по-голяма острота въпроса за единството в Отечествения фронт и за неговото участие в управлението на страната. Още в края на декември 1945 г. НК на ОФ излиза с декларация, в която заявява: „Това, което отличава днешната българска демокрация от всяка демокрация в миналото, се заключава в обстоятелството, че освен Народно събрание има и Отечествен фронт, който обединява обществено-политически всички демократични обществени сили на страната. Както досега, така и в бъдеще, Отечественият фронт си остава оная обществено-политическа формация, която е истинският ръководител на народа и която му

---

[89] ЦПА на БСП, ф. 1, оп. 5, а. е. 5, л. 25—27.

[90] Българската комунистическата партия в резолюции и решения на конгресите, конференциите, пленумите и Политбюро на ЦК. Т. 4. (1944—1955). С., 1955, 51—55.

[91] ЦПА на БСП, ф. 1, оп. 5, а. е. 5, л. 37—42.

[92] Пак там, л. 42.

[93] ЦДА на РБ, ф. 1, оп. 1, а. е. 61, л. 76—83; Народно земеделско знаме, 4 дек. 1945; № 110, 18 дек. 1945.

осигурява възможността да бъде господар на своите съдбини."[94] В декларацията на НК на ОФ и ръководствата на отечественофронтовските партии от 10 март 1946 г. се подчертава, че партиите в Отечествения фронт са равни по своите права и задължения и носят еднаква обща отговорност за управлението на страната. В техните редове нямат място опозиционно настроени среди, че всички политически и държавни дейци са длъжни да се съобразяват с новите закони на страната, че комитетите на Отечествения фронт трябва да работят в тясно сътрудничество с ръководствата на масовите организации и т.н. От министрите на отечественофронтовското правителство се изисква да действуват съгласувано при решаването на всички основни въпроси на обществено-политическото, икономическото и културното развитие на страната и да провеждат единна линия в държавното управление[95].

В началото на 1946 г. отечественофронтовските политически партии имат следната численост: БРП (к) — 413 225 членове, БЗНС — 152 788 членове, НС „Звено" — 31 111 членове, БРСДП — 29 039 членове, и Радикалната партия — 5595 членове, а в опозиционните партии броят на членовете, е, както следва: БЗНС — Н. Петков — 53 531 души, БРСДП (о) — 3020 души и Демократическата партия — 1607 души. През същия период РМС има 327 682, ЗМС — 39 486, а ЗМС (оп.) — 30 459 членове[96]. Тази статистика показва, че броят на комунистите е около 2 пъти по-голям от членовете на останалите партии на Отечествения фронт и затова техните претенции за „равенство във властта" не почиват на реалното съотношение на силите и на тяхното влияние сред масите. По тактически съображения БРП (к) продължава да прави отстъпки на своите съюзници по отношение на тяхното представителство в отечественофронтовските комитети и в органите на държавната власт, но нейните ръководни позиции в политическия живот на страната не подлежат на съмнение. Дори в периода (в края на 1945 и началото на 1946 г.), когато тя отстъпва много от длъжностите в местните органи на властта на представители на другите отечественофронтовски партии, основната част от ръководните лица продължават да бъдат комунисти, следвани от земеделците, което се вижда от следната таблица[97]:

---

[94] Окръжни, възвания, и манифести..., с. 146.

[95] Пак там, 286—292.

[96] И с у с о в, М. Политическите партии..., 266—267.

[97] З а р ч е в, Й. БЗНС и борбата за укрепване народнодемократичната власт. С., 1977, с. 82.

Ръководни длъжности в местните органи на властта	Общ брой	Членове на БРП (к)	Членове на БЗНС
Областни директори	9	3	3
Околийски управители	90	50	35
Селски кметове	1951	900	650
Кметски наместници	1859	900	700
Секретар-бирници	1827	589	273

Съставяне на ново отечественофронтовско правителство не се предвижда, тъй като парламентарните избори на 18 ноември не довеждат до промяна в съотношението на политическите сили (поради неучастието на опозицията в тях) — още повече, че предварителното разпределение на депутатските места в значителна степен отговаря на дотогавашното представяне на отечественофронтовските партии в правителството. На съвещанието на министрите на външните работи на СССР, САЩ и Англия, които от 16 до 25 декември 1945 г. се събират в Москва за консултации по подготовката на мирните договори с победените във войната страни, САЩ и Англия отново обаче поставят въпроса за промени в съставите на правителствата на Румъния и България като условие за дипломатическото им признаване от тях. По отношение на България трите велики сили се договарят да препоръчат на нейното правителство да включи допълнително в своя състав и двама представители на опозицията[98].

За разговорите между тримата външни министри по въпроса за България няколко дни по-късно пред българска правителствена делегация в Москва Сталин казва следното (така, както е записал изложението му пълномощният министър Д. Михалчев и както го предава в телеграма до Министерството на външните работи): „Още от самото начало Бърнс и Бевин са поискали да се неутрализира Министерството на вътрешните работи в България, като се вземе от комунистическата партия и се предаде в ръцете на безпартийни люде. Дошъл и въпросът за допущане в сегашното правителство на две лица: двама истински представители на демократически групи, които не участвуват в кабинета. Бърнс и Бевин са искали българското правителство да бъде реконструирано и само по тоя път да могат въпросните двама представители на

[98] История на дипломацията. Т. 5. Кн. 1, 38—39.

цялата опозиция да влезат в кабинета. Обаче техните искания бидоха значително ограничени и на места съвсем осуетени. Отхвърли се напълно настояването на англо-американците за някакво неутрализиране на МВР. От съветска страна се поддържаше, че това искане е всъщност израз на грубо вмешателство във вътрешните работи на една свободна и суверенна страна. Отхвърлило се е и искането сегашното правителство да бъде реконструирано — крепи се на свободно проведени избори.

Ако ще трябва да влезат двама души в кабинета, то това може да стане само като се попълни той с две, посочени от опозицията, лица. Ала тук ние повдигнахме въпроса за една от квалификациите на тия две лица: тяхната готовност да могат лоялно да сътрудничат с правителството, защото има опозиция и опозиция. Ние поискахме да се отбележи изрично в решението на тримата, че двете лица от опозицията, които ще влезат в кабинета на Кимон Георгиев, да бъдат годни за едно лоялно сътрудничество. Това е вмъкнато в комюникето. Нито Бърнс, нито Бевин не поддържаха, че изборите в България не са били свободни или че те не изразяват волята на мнозинството от българския народ."[99]

А ето и съдържанието на самата договореност между външните министри на трите велики сили: „Установява се между трите правителства, че съветското правителство поема върху себе си мисията да даде приятелски съвет на българското правителство, че е желателно включване в образуваното сега българско правителство на Отечествения фронт допълнително на двама представители от другите демократически групи, които: а) действително представляват групи от партии, неучаствуващи в правителството, и б) са действително подходящи и са готови да работят лоялно с правителството.

Веднага щом като правителствата на Съединените американски щати и Съединеното кралство се убедят, че този приятелски съвет е възприет от българското правителство и че поменатите допълнителни представители са включени в него, правителствата на САЩ и Съединеното кралство ще признаят българското правителство, с което правителството на СССР има вече дипломатически отношения."[100]

Комюникето за резултатите от Московската конференция е публикувано в българския печат на 28 декември 1945 г. От него е

[99] ЦПА на БСП, ф. 1, оп. 5, а. е. 5, л. 102—103 (Телеграма от Д. Михалчев до Министерството на външните работи).

[100] Работническо дело, № 396, 28 дек. 1945.

съвсем ясно, че тази препоръка има характер на условие от страна на САЩ и Англия за признаване на българското правителство.

В изпълнение на решението на Московската конференция на 5 януари 1946 г. започват разговори между представители на Министерския съвет и опозицията по въпроса за участие на БЗНС — Н. Петков и БРСДП (о) в правителството. Заедно с това правителствената делегация (К. Георгиев, А. Югов и ген.-полк. Д. Велчев) резюмира и писмено своето гледище:

1. За основа на преговорите да се имат предвид решенията на Московската конференция — и най-вече включването в правителството на двама допълнителни представители от другите демократични групи.

2. Опозиционните групи да признаят и следват външната и вътрешната политика на страната, очертани в Тронното слово на регентите и в отговора на Тронното слово.

3. Опозиционните партии да преустановят враждебното си отношение към управлението на Отечествения фронт.

4. Народното събрание да продължи своята дейност до края на редовната си сесия (28 март 1946), а въпросът за бъдещите избори да се реши по взаимно съгласие[101].

Правителството иска отговор на тези предложения до 6 януари 1946 г. Същия ден то получава условията, при които БЗНС — Н. Петков може да участвува в правителството. Те са следните:

1. Преустройството на правителството, което да доведе до отстъпването на Министерството на вътрешните работи и Министерството на правосъдието на друга политическа организация, „за да могат да се гарантират свободите на българските граждани".

2. Непризнаване на вътрешната политика на страната, очертана в Тронното слово и в отговора на Тронното слово, и придържане към програмата на Отечествения фронт, изработена преди 9 септември 1944 г.

3. Съгласие с външната политика на Отечествения фронт, която е „единствено спасителна за България".

4. Да се премахнат „всякакви забележки и неотговорни действия" за административни и милиционерски органи, да се разтурят всички концентрационни лагери и да се даде амнистия.

5. Държи се армията да бъде на всяка цена „народна", като се отстрани от нея всякакъв партиен елемент.

6. Настоява се радиото да се постави на разположение и на

[101] Пак там, № 2, 9 ян. 1946.

опозицията, тъй като е „държавен институт, издържан със средствата на целия български народ".

7. Да се разтури XXVI обикновено народно събрание, което „не изразява волята на народа", и да се отклони въпросът за свикване на Велико народно събрание. В най-скоро време да се произведат законодателни избори по нов избирателен закон, който да бъде съобразен с Конституцията. Отхвърля се единната „държавна" листа и се издигат исканията за самостоятелни листи в изборите и за свободни изборни коалиции.

8. Отричане правото на правителството да се произнесе дали кандидатите, които биха били посочени, са подходящи и готови лоялно да сътрудничат с него. Това право принадлежи единствено на организацията, която определя евентуалните свои представители в кабинета[102].

Подобен отговор дава и ръководството на БРСДП (о).

Министерският съвет преценява тези условия като неприемливи и излизащи извън рамките на Московското решение. За водените разговори и становища на двете страни правителството публикува специално комюнике[103]. Освен това негова делегация в състав: министър-председателят Кимон Георгиев, министърът на външните работи Петко Стайнов и министърът на вътрешните работи Антон Югов, незабавно отлита за Москва за консултации със съветското правителство[104].

Срещата със Сталин се провежда на 7 януари вечерта (или поточно през нощта — от 22 до 24 часа). На нея освен трите български министри присъствуват още министърът на външните работи на СССР Вячеслав Молотов, пълномощният министър на СССР в България Степан Кирсанов и пълномощният министър на България в СССР Димитър Михалчев. Поради изключителната важност на разговора и слабата известност на документа за проведената среща ще цитираме в пълнота казаното от Сталин: „Вие не оценихте достатъчно благоприятния за България резултат. Вие нямате нужда да се занимавате толкова с вашата опозиция. Вие трябваше чисто и просто да й изтъкнете решението на конференцията и да я поканите да ви посочи двама упълномощени от нея и лоялни спрямо Отечествения фронт свои представители. Защо е било нужно селски представители (има се предвид Н. Петков — б. а.) да ви дават декларации за едно или друго? Не знаете ли,

[102] Народно земеделско знаме, № 5, 10 ян. 1946.

[103] Работническо дело, № 2, 9 ян. 1946.

[104] Външна политика на НРБ. Т. 1, с. 39.

че селянинът е сговорчив, но неговата сговорчивост и неговото доверие веднага свършват, щом го накараш да подпише нещо. Ако Никола Петков, Пастухов или Лулчев желаят да посочат свои лица — добре, ако не желаят — още по-добре. Вие със своята тактика сте дали на опозицията да мисли, че имате нужда от нея, когато тя никак не ви трябва. Вие сте се увлекли в една контраверсия, която е толкова по-неудобна, че в комюникето на правителството предавате самите искания на опозицията, цитирани от вас, и ги давате чрез ваши собствени тълкувания, които правят комюникето ви уязвимо като официален документ. Вашето комюнике е съставено неловко и прибързаното му предаване по радиото може само да попречи на развоя на събитията. Нашата задача в отношенията ни с тая опозиция в Румъния и в България е да съдействуваме за нейното разложение. А вие чрез своите действия с Петковци и Пастуховци помагате да се засили тяхното самочувствие. Вие ще трябва да имате тая тактика на разлагане пред очи и да се опитате да се възползувате от нея."[105]

Според информацията на Д. Михалчев в разговора се намесва и Молотов. Двамата със Сталин се договарят да се изпрати намиращият се в Букурещ заместник-министър на външните работи А. Я. Вишински направо в София, за да разясни той лично на българската опозиция, че от нея Московската конференция иска двама действително лоялни представители. „Ако Петковци и Лулчевци не щат — заключава Сталин, — те рискуват да останат изолирани и да загубят всичко. Защото техният отказ ще означава, че те отиват против общата воля на тримата и против изричния съвет на СССР. На тая база те вече не могат да разчитат на открита поддръжка на своите досегашни патрони. При туй нашето вмешателство в развоя на работата ще освободи българското правителство от отговорностите и те ще паднат оттук нататък върху нас."[106]

В присъствието на българската делегация Сталин се свързва по телефона с Вишински, дава му нужните инструкции и му поръчва на 9 януари да тръгне за София[107].

Съветското ръководство изразява своята подкрепа на българското правителство и чрез една статия във вестник „Известия", в която опозиционните групи на Н. Петков и К. Лулчев се

---

[105] ЦПА на БСП, ф. 1, оп. 5, а. е. 5, л. 103—104 (Телеграма от Д. Михалчев до Министерството на външните работи); Цветков, Ж. Цит. съч., 47—48.

[106] ЦПА на БСП, ф. 1, оп. 5, а. е. 5, л. 104.

[107] Пак там.

обвиняват в недобросъвестност, и то не само към управляващите среди в България, но и към трите велики сили, участвуващи в Московската конференция[108].

Съгласно указанията на Сталин на 9 януари Вишински пристига в България, а на 10 януари се завръща и българската делегация от Москва. Вишински се среща с регентите, с членове на правителството, с представители на отечественофронтовските партии и с лидерите на опозицията. Н. Петков и К. Лулчев продължават да държат на обявените вече искания и приемат по свой начин решението на Московската конференция[109]. В телеграма от Москва до министър П. Стайнов Д. Михалчев се опитва да обясни „досегашното самочувствие и упорство" на българската опозиция с твърдата позиция на американския президент Труман по въпроса за спазване на гаранциите за свободни избори в България и Румъния, предвидени в Ялта[110].

Неизпълнението на Московското споразумение отново отсрочва перспективата за признаване на отечественофронтовското правителство от Съединените американски щати и Великобритания. Тази перспектива се отдалечава още повече след прословутата антикомунистическа реч на Чърчил в гр. Фултън (5 март 1946) и постепенното възприемане от двете най-мощни западни държави на доктрината за „възпиране" на комунизма[111].

С паметна записка от 22 февруари 1946 г., връчена на ген. Вл. Стойчев, правителството на САЩ дава собствено тълкуване на Московското решение в смисъл, че на българското правителство и на опозицията следва да се предложи да намерят взаимно приемлива база за участието на опозиционните партии в правителството. Американската страна смята, че върху опозицията не трябва да се оказва натиск за включване на двама нейни представители в правителството „проформа", а че трябва да се търси реално решение на въпроса[112].

На тази записка Съветският съюз реагира с две свои ноти от 7 март до правителствата на САЩ и Великобритания. С тях съвет-

---

[108] Работническо дело, № 3, 10 ян. 1946.

[109] ЦПА на БСП, ф. 1, оп. 5, а. е. 518, л. 118—120 (Писмо на Т. Павлов до ЦК на БРП (к) от 10 ян. 1946); Работническо дело, № 3, 10 ян. 1946; № 4, 11 ян. 1946; № 5, 12 ян. 1946; № 6, 14 ян. 1946.

[110] ЦПА на БСП, ф. 1, оп. 5, а. е. 5, л. 105 (Телеграма от Д. Михалчев до П. Стайнов от 12 ян. 1945).

[111] История на дипломацията. Т. 5. Кн. 1, 263—264.

[112] Работническо дело, № 52, 9 март 1946.

ското правителство обвинява американската страна, че нарушава решението относно България, взето от тримата външни министри в Москва през декември 1945 г., и насърчава представителите на българската опозиция „да се противопоставят" на Московското споразумение. В нотите е подчертано, че подаването на посочената паметна записка е един едностранен акт, предприет без предварително съгласие с другите заинтересовани правителства, които са участвували в Московското съвещание[113].

Отговорът на правителството на САЩ е предаден на управляващия съветското посолство във Вашингтон още на 10 март и е обнародван на 11 март. В него се изтъква, че с въпросната паметна бележка се е целяло да се поправи недоразумението, което е съществувало в различни среди на България относно становището на американското правителство по този въпрос. А то се свежда до следното: „Московското споразумение предвижда действия с оглед да се включат в българското правителство двама представители на други демократически групи. Те трябва да бъдат наистина представители (в превода е „представителни" — б. а.) на партиите, които не са включени в управлението, да бъдат действително подходящи и да работят лоялно с правителството."[114] По-нататък се казва: „Правителството на Съединените щати не е смятало, нито пък сега му се вижда възприемливо, че такова участие би могло или трябва да бъде при условия други, освен такива, които са взаимно приемливи на участвуващите. В противен случай участието ще бъде поставено на една основа, приемлива само за едната участвуваща страна. Ясно е, че участието не трябва „да е формално (проформа) или създадено чрез натиск."[115]

Нотата, отправена от външния миинистър на Великобритания Бевин до съветския посланик в Лондон, е от 22 март 1946 г., т. е. на тази дата българското правителство вече е било подало оставка. По съдържание тя е близка до американската, но е с повече аргументи и съображения. В нотата се изказва несъгласие с тезата, че щом в текста на Московското споразумение не е казано изрично, че представителите на българската опозиция трябва да влезат в правителството при взаимно приемливи условия, то твърдението, че такова съвместно споразумение е желателно, не е в съгласие с

---

[113] ЦДА на РБ, ф. 1, оп. 1, а. е. 1, л. 12, 102.
[114] Пак там, л. 102.
[115] Пак там.

Московското решение или пък е нарушение на него. Нищо в текста на споразумението не внушава, че представителите на опозицията трябва да бъдат включени в правителството без разисквания и без да бъде постигнато споразумение по политическата програма, която реорганизираното правителство ще възприеме. Споразумението не предвижда концесиите да бъдат направени само от едната страна. Според британското правителство окуражаването на българското правителство от съветска страна да възприеме становището, че само опозицията трябва да прави отстъпки, направило невъзможно влизането на действително предствителни членове на опозицията в правителството. По този начин не друг, а съветското правителство „е действувало противно на Московското споразумение". И накрая в нотата се изказва пожелание българското правителство да бъде реорганизирано така, че отношенията между него и британското правителство да бъдат нормализирани. Изразява се надеждата, че съветското правителство ще упражни своето влияние върху българското, за да започнат наново разисквания с представители на опозиционните партии с оглед да се стигне до едно взаимно приемливо споразумение, което да даде възможност на опозиционните дейци да влязат в правителството и да работят лоялно с него[116].

Искането на САЩ и Великобритания за нови преговори с опозицията е и една от причините, за да се стигне до оставка на българското правителство (21 март) независимо от това, че Кимон Георгиев я мотивира с необходимостта конституционните фактори и политическите партии да се произнесат върху бъдещото управление на страната и най-вече по структурата, организацията и персоналния състав на Министерския съвет[117]. В този смисъл най-после надделява и разбирането, че трябва да се върви към формиране на едно „парламентарно правителство".

На 22 март Кимон Георгиев получава мандат от регентите да състави новия кабинет. Открива се допълнителна възможност да се търси формула за образуване на широко коалиционно правителство. Започват трудни преговори на премиера с водачите на отечественофронтовските и опозиционните партии. В тях отново се намесва и американският политически представител в България.

На 28 март Барнс прави устно изявление пред Регентския съвет, Кимон Георгиев и водачите на опозицията, с което са

---

[116] Пак там, л. 11, 12.

[117] Работническо дело, № 62, 21 март 1946; № 63, 22 март 1946.

запознати и политическите представители на Съветския съюз и на Великобритания в София. Той ги уведомява за мнението на държавния секретар на САЩ Джеймс Бърнс относно развитието на правителствената криза в България, настъпила с оставката на кабинета на К. Георгиев. Американските дипломати изразяват задоволство от съобщенията, че на опозицията се предлага Министерството на правосъдието и длъжността помощник-министър на вътрешните работи, че бъдещото правителство има намерение да обяви обща амнистия и да освободи намиращите се в концентрационни лагери членове на опозиционните партии. Това според тях би спомогнало много за установяване на взаимно приемлива база за участие на представители на опозицията в правителството и за сътрудничество между всички демократични сили в страната. По този начин щяло да стане възможно признаването на българското правителство от Съединените щати в близко бъдеще[118].

Подобно становище на 29 март изразява и британският представител в София В. Е. Хустън-Бозуел. Той също уверява, че Англия е склонна да признае едно „действително представително" правителство, в което са включени и дейци на опозицията. Последните съобщения за прекъсването на преговорите между управляващите и опозиционните партии в България внасят смущение в британските дипломатически кръгове, но те все още таят надеждата, че по пътя на взаимни отстъпки ще се осъществи препоръчаната от великите сили реорганизация на българското правителство и ще се изпълни Московското решение[119].

Въпреки оказания натиск от политическите представители на САЩ и Великобритания до благоприятен развой в преговорите между политическите сили в България не се стига. Вина за това имат и двете страни — отечественофронтовските партии и опозицията в страната. Групите на Н. Петков и К. Лулчев отново формулират определени, трудно изпълними условия за своето участие в правителството. След указанията на Сталин и Вишински управляващите кръгове пък не проявяват каквато и да е склонност за отстъпки и компромиси[120].

На 31 март 1946 г. Кимон Георгиев е назначен за министър-председател и е обявен съставът на второто отечественофронтовско правителство. В Министерския съвет са включени 5 кому-

[118] ЦДА на РБ, ф. 1, оп. 1, а. е. 1, л. 106.

[119] Пак там, л. 15—17, 107.

[120] Работническо дело, № 65, 25 март 1946; № 66, 26 март 1946; № 67, 27 март 1946; № 68, 28 март 1946; № 69, 29 март 1946.

нисти (Трайчо Костов, Антон Югов, Иван Стефанов, д-р Рачо Ангелов и Добри Терпешев), 4 сдружени земеделци (Александър Оббов, Георги Драгиев, Любен Коларов и Стефан Тончев), 4 звенари (Кимон Георгиев, Георги Кулишев, ген.-полк. Дамян Велчев и ген.-майор Христо Лилков), двама социалдемократи (Димитър Нейков и Георги Попов), един радикал (Стоян Костурков) и един независим (Димо Казасов)[121]. От посочените 17 министри само 4 са нови (Ив.Стефанов, Л. Коларов, Г. Кулишев и Хр. Лилков). От министерските постове са освободени М. Нейчев — БРП (к), М. Геновски — БЗНС, П. Стайнов — „Звено" и Ст.Чолаков — „Звено". Учредени са две нови ръководни длъжности — подпредседатели на Министерския съвет, на които са назначени Тр. Костов и Ал. Оббов. Със закон от 14 март са формирани и две нови министерства — Министерство на електрификацията, водите и природните богатства (Тр. Костов) и Министерство на индустрията и занаятите (Хр. Лилков). Променени са наименованията на други две министерства — Министерство на търговията и продоволствието (вместо Министерство на търговията, промишлеността и труда) и Министерство на информацията и изкуствата (вместо Министерство на пропагандата — още от 20 септември 1945 г.). Статут на министерство получава и Върховният стопански съвет[122].

В своята декларация правителството заявява, че ще следва политиката на предшествуващото правителство и ще работи за изпълнение на програмата на Отечествения фронт. Народното събрание (в което са представени само отечественофронтовски партии) гласува пълно доверие на второто правителство на Кимон Георгиев[123], съставено с активната намеса на съветското ръководство[124].

Преговорите между управляващите и опозиционните партии в началото на 1946 г. за включване на представители на опозицията в правителството са съпътствувани от многобройни случаи на терор и насилия над членове на БЗНС — Н. Петков и БРСДП (о). От милицията и съдебните власти са задържани десетки опозиционни дейци, сред които са Кръстю Пастухов (71-годишен, болен в момента на арестуването), Коста Лулчев (макар и за кратко време), Димитър Ц. Иванов, Пею Гаджев, Милан Дренчев, Иван Гинчев и

[121] Пак там, № 71, 1 апр. 1946; Държавен вестник, № 74, 1 апр. 1946.
[122] Държавен вестник, № 59, 14 март 1946.
[123] Работническо дело, № 74, 4 апр. 1946.
[124] И с у с о в, М. Сталин и България, 43—46.

др. Срещу Асен Стамболийски е възбудено углавно преследване, а намиращите се под домашен арест Константин Муравиев и Вергил Димов са върнати в затвора. Арести и побоища се извършват в много райони на страната (Плевенско, Русенско, Пловдивско, Дупнишко, Михайловградско, Новозагорско, Оряховско, Свищовско, Сливенско, Луковитско и др.)[125].

Печатният орган на ЦК на БРП (к) в. „Работническо дело" открива ожесточена пропагандна кампания срещу двете главни опозиционни партии и техните бивши и настоящи лидери — д-р Г. М. Димитров, Кр. Пастухов, Н. Петков и К. Лулчев. Опозицията е представена като „реакционна", „вредителска", „разрушителна", „предателска", „антинародна", „антиотечественофронтовска", „антисъветска", „антиюгославска" и „антиславянска" политическа групировка, която трябва да бъде изолирана, разложена и изхвърлена на „политическото бунище"[126].

Прибягва се и до спиране за известен период от време на опозиционните вестници („Знаме", „Свободен народ", „Народно земеделско знаме", „Земеделско младежко знаме", „Социалистическа трибуна", „Сеяч", „Работническа мисъл"). Обикновено главният мотив за това е публикуването на материали с антисъветска и антиюгославска насоченост[127]. Използува се и друг, изпитан вече метод (този път по отношение на в. „Народно земеделско знаме") — отказ на работниците да печатат вестника поради „възмущение" от публикуваните материали[128].

Опозицията организира протестни акции в цялата страна срещу задържането на нейни ръководни дейци, срещу издевателствата над мирното население и спирането на опозиционните издания. В изпратените до регентите, правителството и министъра на вътрешните работи телеграми се иска „пълно и всестранно" възстановяване на конституцията, освобождаване на незаконно задържаните лица, пълна свобода на словото, печата, събранията и сдруженията, разтуряне на концентрационните лагери, амнистия на кабинета на К. Муравиев, преустановяване на политическите процеси в страната и т.н.[129]

---

[125] ЦДА на РБ, ф. 1, оп. 1, а. е. 25, л. 22, 72—147; а. е. 60, л. 62—64, 68; Народно земеделско знаме, № 26, 5 февр. 1946; № 39, 20 февр. 1946; № 40, 21 февр. 1946; № 44, 22 февр. 1946.

[126] Работническо дело, № 79, 10 апр. 1946; № 88, 20 апр. 1946.

[127] Пак там, № 27, 8 февр. 1946; № 74, 4 апр. 1946; № 176, 7 авг. 1946; № 187, 20 авг. 1946.

[128] Пак там, № 102, 11 май 1946.

[129] ЦДА на РБ, ф. 1, оп. 1, а. е. 25, л. 22; а. е. 60, л.68, 78—105; а. е. 62, л. 36—65.

Политическото настъпление срещу опозицията е предприето по указание на ЦК на БРП (к). На 16 януари 1946 г. Политбюро на ЦК на БРП (к) решава:

„1. Югов да направи доклад пред НК на ОФ, в който да се изложат конкретните факти, които говорят, че има един център, който ръководи тази акция („акция на опозицията за неподчинение на органите на властта“ — б.а.) по план и че е необходимо да се вземат най-сериозни политически, административни и съдебни мерки за прекратяване на тези действия, които увреждат националните интереси на България.

...

3. Народната милиция не може да бъде пасивна, защото опозицията щяла да крещи. Трябва да се покажат твърдостта на властта, нейната воля да изпълнява законите и ако е необходимо, да се арестува Петков независимо от крясъците срещу това...

4. По съдебна линия всички провинени трябва да бъдат арестувани.“[130]

На 9 февруари 1946 г. Секретариатът на ЦК на БРП (к) „доразвива“ възприетата линия: „ЦК няма да търпи в бъдеще никакви произволи и нарушения на ОФ законност, които вредят на интересите на партията.“[131] Казано ясно и без заобикалки!

В духа на тези решения на ръководните органи на БРП (к) по места се организират събрания, които одобряват правителствената политика и работата на Народното събрание, настояват за привеждане в действие на законите за аграрната реформа и конфискация на придобитите чрез спекула и по незаконен начин богатства, заклеймяват „предателската“ опозиция и искат да се вземат мерки срещу нейните „разколнически“ действия[132]. Най-голямо внимание обаче партийните, административните и правосъдните органи отделят на замислените от комунистическата партия политически процеси, които се основават най-често на изменените и допълнени през април 1946 г. Закон за печата и Наредбата-закон за защита на народната власт[133]. Оттук нататък те вече стават често явление в политическия живот на страната.

Първият от тях е срещу д-р Г. М. Димитров. Той се провежда задочно, тъй като подсъдимият е в чужбина. Всъщност за инициаторите на процеса това няма съществено значение — важно е да

[130] ЦПА на БСП, ф. 1, оп. 6, а. е. 91, л. 1.
[131] Цветков, Ж. Цит. съч., с. 19.
[132] ЦДА на РБ, ф. 1, оп. 1, а. е. 56, л. 1—218.
[133] Исусов, М. Сталин и България, 177—178.

се внесе колебание и разединение сред неговите привърженици и да се подрони неговото влияние сред цялата опозиция.

Обвинителният акт по делото срещу д-р Г. М. Димитров е изготвен по указание на Секретариата на ЦК на БРП (к)[134] и публикуван още на 13 ноември 1945 г.[135], но самият процес се задържа няколко месеца — в изчакване на по-благоприятна международна и вътрешнополитическа обстановка. Разглеждането на делото срещу бившия земеделски лидер започва на 29 май, а присъдата е произнесена на 12 юли 1946 г.[136] Тя гласи следното:

„За укриване на осъдения от Народния съд агент-провокатор д-р Найден Стефанов и за това, че през пролетта на 1945 г. по време на Отечествената война д-р Г. М. Димитров е давал нареждане да се издигат и разпространяват между войниците в страната и на фронта на Първа българска армия лозунги, позиви и плакати уж от името на БЗНС, като: „Мир, хляб, свобода", „Мир, хляб, народовластие", „Народна власт — не значи насилие" и др., с цел да намали боевата способност и борческия дух на българската войска и да я отклони от нейната задача, съдът на основание член 6 от Закона за защита на народната власт го осъжда да изтърпи наказанието доживотен строг тъмничен затвор, като го лишава от права завинаги."[137]

Прави впечатление, че от присъдата са отпаднали редица обвинения, предявени преди това: разпространяване на слухове за взаимоотношенията между Съветския съюз, Англия и Америка, нареждане за организиране на въоръжена борба срещу Отечествения фронт и неговото правителство, отклоняване на средства от съюзната каса за закупуване на оръжие[138]. Очевидно, че тези и някои други пунктове от обвинението не са могли да бъдат подкрепени с доказателства. Замислите на този процес са съвсем ясни — да се сплаши опозицията и да се парализира нейната дейност. Предупреждението е много показателно — заради несъгласие с правителствената политика лидерите на опозиционните групи и партии могат да прекарат живота си в затвора.

По време на процеса срещу д-р Г. М. Димитров в страната се провежда силна протестна кампания, организирана от БЗНС — Н.

---

[134] Цветков, Ж. Цит. съч., с. 22.
[135] Работническо дело, № 357, 13 ноем. 1945.
[136] Цветков, Ж. Цит. съч., 29—36; Мозер, Ч. Цит. съч., 204—206.
[137] Работническо дело, № 155, 13 юли 1946.
[138] Пак там, № 94, 29 апр. 1946.

Петков[139]. Тези протести са съчетани и с искането за амнистия на Константин Муравиев и Вергил Димов[140].

Вторият процес, който започва на 6 юни и се води почти едновременно с първия (прокурори са Борис Минковски и Петко Петрински), е срещу Кръстю Пастухов. Обвинението е, че „със статиите си „Нашата войска" („Свободен народ", № 228, 14 октомври 1945) и „Защо ме изкушавате, лицемери?" („Свободен народ", № 41, 22 февруари 1946) е накърнил достойнството и боевата сила на българската войска и е разпространил сведения от естество да подронят престижа на военното началство и да отклонят войската от нейната задача, а също така да всее смут и колебание във войската"[141]. Това е текстът на присъдата, произнесена на 27 юни 1946 г.

В обвинителния акт на прокурора са посочени и конкретните нарушения на Закона за защита на народната власт — изнасяне на факти за масово преследване на офицери и войници и за уволнение на офицерски кадри; противопоставянето на „народни" (които не са минали по реда на йерархията и служебния ценз) на „ненародни" генерали (кадровите офицери отпреди 9 септември); разпространяването на лъжливи и неверни твърдения за работата на комунистите в армията (насаждат партиен дух в нея, изземват ключовите позиции във войската, разстройват дисциплината по „властогонски" съображения, подхвърлят на гонение старите кадри, не допущат некомунистически партийни групи и организации и др.) и твърдението, че армията е лишена от национални идеали и се превръща в оръдие на чужди интереси, и т. н.[142]

На тези обвинения Кръстю Пастухов отговаря: „Аз изповядвам, че [армията] е била и трябва да остане народна, без да се руши до основи създаденото, а да се изгражда и усъвършенствува съобразно духа на настоящата епоха. Без да е аполитична, армията не трябва да се опартизанява и превръща в политическа армия, загубила всяка дисциплина и идея за единство и защита на върховните национални интереси."[143]

За тези истини (политизация и партизанщина в българската армия), разкрити на страниците на в. „Свободен народ", авторът на двете статии е осъден на 5 години строг тъмничен затвор. Присъ-

---

[139] ЦДА на РБ, ф. 1, оп. 1, а. е. 62, л. 69—111.
[140] Пак там, л. 119—183.
[141] Работническо дело, № 142, 28 юни 1946.
[142] Пак там, № 62, 21 март 1946.
[143] Цветков, Ж. Цит. съч., с. 45.

дата му е потвърдена от Върховния касационен съд. Умира (поточно: удушен е) в килията си в Сливенския затвор през август 1949 г.[144]

Следващата жертва на режима е главният редактор на в. „Свободен народ" Цвети Иванов (прокурор е отново П. Петрински). Делото срещу него се провежда по късата процедура — от 7 до 13 август 1946 г. И тук, както и при процеса срещу Кр. Пастухов, причината е в писаното слово.

А ето какво той пише в статията си „Не разрушавайте всички мостове" („Свободен народ", № 129, 27 юни 1946): „Нашата теза е проста и ясна: сегашното управление на страната не отговаря на народната воля. То е изтъкано от грешки, които водят до народна катастрофа. Това управление трябва да се преобрази и върне на здравите народни традиции от 17 септември 1944 г. Рано или късно това ще стане. Но ние искаме това преустройство да стане мирно и тихо, чрез легалната борба на опозицията, без вътрешни сътресения. Срещу това наше желание се изправя желанието и намерението да бъде унищожена легалната опозиция. Не разрушавайте всички мостове. Оставете открит пътя, по който можем да се съберем. Доброто на народа ни иска това и ние трябва да му го дадем."[145]

Пред съда той доразвива тези мисли, като подчертава, че социалистите са за легална борба в обществото, отричат перманентната революция, искат възстановяване и гарантиране на Търновската конституция и смятат, че икономическата реформа не бива да засяга стопанското съществуване[146].

Репресивните органи не могат да му простят това свободомислие и се улавят за такива изрази като: „срещу шмайзерите и яростта ние ще излезем с гърдите си" или „поради липса на свобода народът ще бъде принуден да хване тъмните пътеки на нелегалната борба, която води до междуособици и граждански войни". Освен това в редакционната си информация „Присъдата" за делото срещу Кр. Пастухов бил заявил, че присъдата е неправилно произнесена и че правосъдието не било независимо.

Главният редактор на в. „Свободен народ" е признат за виновен, че „разгласява клеветнически и неверни твърдения, които са от естество да създадат недоверие към властта", за което съдът му

---

[144] Пак там, с. 47.

[145] Свободен народ, № 129, 27 юни 1946.

[146] Цветков, Ж. Цит. съч., с. 52.

определя: 1 година, 7 месеца и 15 дни строг тъмничен затвор, глоба в размер на 27 500 лева и лишаване от права за 2 години[147].

След обжалване на присъдата Върховният касационен съд я отменя и връща делото за ново разглеждане от друг състав на Софийския областен съд. Този път прокурорът Петрински настоява за присъда „при смекчаващи вината обстоятелства". Защитници на подсъдимия са адвокатите д-р Атанас Москов, Иван Рудневски и Иван Коларов, които искат оправдателна присъда. Цвети Иванов отново вдъхновено защитава конституционното право за свободата на печата у нас[148].

Съдът за втори път признава Цвети Иванов за виновен за статията „Присъдата" и за информацията във връзка с делото на Кръстю Пастухов, като го осъжда на 10 месеца тъмничен затвор със зачитане на предварителния арест и да заплати глоба от 15 000 лева. За статията „Не разрушавайте всички мостове" обаче е признат за невинен[149].

След излежаване на присъдата е изпратен в лагера в Белене, където заболява тежко и умира в болницата в гр. Свищов през лятото на 1950 г.

Съдебна разправа е подготвена и за големия творец на културата Трифон Кунев — виден български писател, поет, политик и общественик, който след 9 септември става първият председател на Писателския съюз и първият директор на Народния театър. След оформянето на БЗНС — Н. Петков е член на Постоянното присъствие на съюза и автор на рубриката „Ситни-дребни... като камилчета" във в. „Народно земеделско знаме". Именно за тези фейлетони, които през 1946 г. са издадени и в отделна книга, и за статията „Едно обяснение" авторът ѝ е подложен на тежки изтезания — на 8 юни е жестоко бит в редакцията на вестника, а на 21 юни по обвинение, че е „организатор на съпротивителното движение на ратници, легионери, бранници, царкрумовци и пр.", е задържан и хвърлен в Централния затвор, където без присъда престоява около 5 месеца[150].

---

[147] Народно земеделско знаме, № 104, 7 авг. 1946; № 105, 8 авг. 1946; № 106, 9 авг. 1946; № 107, 10 авг. 1946; № 108, 11 авг. 1946; № 109, 13 авг. 1946; № 110, 14 авг. 1946; Работническо дело, № 177; 8 авг. 1946; № 182, 14 авг. 1946.

[148] Народно земеделско знаме, № 190, 20 ноем. 1946; Изгрев, № 654, 20 ноем. 1946.

[149] Изгрев, № 700, 17 ян. 1947; Народно земеделско знаме, № 11, 17 ян. 1947.

[150] Народно земеделско знаме, № 103, 6 авг. 1946; № 132, 15 септ. 1946; № 142, 26 септ. 1946; № 143, 27 септ. 1946; № 162, 19 окт. 1946; Трифон Кунев. 110 години от рождението му 1880—1990 (Юбилеен вестник). Издава БЗНС „Никола Петков", 20 февр. 1990.

Срещу покушението върху Трифон Кунев на 8 юни незабавно протестира Централният комитет на Българската лига за защита на правата на човека[151], но Писателският съюз пази мълчание, когато е подведен под съдебна отговорност[152].

Гневът на управниците и на съдебните власти е подсилен от предговора на посочената книга, където Тр. Кунев пише:

„В тази книга съм събрал една част от ежедневно обнародваните в опозиционната преса мои протести срещу оскърблението на човека и срещу отнемането на най-свещеното му достояние — свободата.

Аз реших да ги издам в отделна книга, за да остане един документ на съпротивителното движение на българския народ, който всякога е носил дълбоко в сърцето си любов към свободата и който никога не ще се примири с участта на обезличените и поробени — от чужди и свои — народи.

Съпротивителната сила на българина срещу оскърбителното за неговото човешко достойнство политическо поробване е огромна, макар и почти невидима. Българският народ иска да запази своята свобода на труда, иска да владее своята собственост, иска да урежда сам съдбата си: и материална, и духовна. Той има право да бъде господар на земята и държавата си, съзнава това свое право и ще го добие без всяко съмнение и въпреки някои тежки обстоятелства."[153]

По-късно по решение на Великото народно събрание, където Трифон Кунев е избран за депутат, съдебният процес е прекратен, но за комунистите той си остава „злостен опозиционер", „яростен враг" и „насъсквач срещу народната власт"[154].

С голям интерес от официалните власти, а и от цялата българска общественост (поради масираната пропаганда по Радиото и печата) се следи процесът срещу „Тайната военна организация" (или „Всенародна тайна организация") „Цар Крум".

Делото се гледа от 5 до 15 август 1946 г. в Съдебната палата — София. Подсъдими са 6 души офицери и един подофицер. По делото са приложени устав, инструкции, бюлетини, окръжни, възвания, позиви, апели и писма. Те са написани главно от подполковник

---

[151] ЦДА на РБ, ф. 1, а. е. 63, л. 38.

[152] Народно земеделско знаме, № 103, 6 авг. 1946.

[153] К у н е в, Тр. Ситни, дребни... като камилчета. С., 1946, 3—4.

[154] Работническо дело, № 220, 26 септ. 1946; № 240, 19 окт. 1946; № 263, 12 ноем. 1946.

Антон Кръстев, смятан за ръководител на конспиративната организация. Както показват някои проучвания в последно време, по-скоро може да става дума за опити за създаване на такава организация, и то от лице с „особено психическо състояние", тъй като освен писмените материали няма други доказателства за нейното съществуване — останалите обвиняеми признават, че са чели устава, но отричат да са членували в организацията[155]. За обвинението обаче е достатъчно това, което е записано в устава по отношение на целта на организацията — „да събере и сплоти всички българи със здраво национално чувство със задача да се борят с всички средства — легални и нелегални, за освобождаване на българския народ и държава от руското робство и комунистическия терор"[156].

За организирането на „тайна фашистка организация" в армията, съставянето на нейния устав и написването на програмни материали подп. Антон Кръстев е осъден на смърт чрез обесване, а останалите — като „членове на организацията, която си е поставила за цел да руши дисциплината в армията, да отслабва нейния боен дух и с незаконни средства, като терор и въоръжени акции, да се бори за сваляне на законно установената народна власт" — на различни срокове тъмничен затвор (трима — на 15 години, един — на 10 години, и двама — на 3 години)[157].

От 17 до 24 август 1946 г. в София се провежда още един голям съдебен процес против Вътрешната македонска революционна организация (ВМРО). В процеса са привлечени 22 души (19 присъствуват, трима са в неизвестност), които се обвиняват, че в периода от декември 1945 до юли 1946 г. са образували и ръководили терористични групи с цел „събаряне установената държавна власт". Те са причислени към „главните организатори", които възстановили „конспиративната организация на терористичната македонска организация „ВМРО — крило Иван Михайлов" и нейния Централен комитет. Липсата на доказателства отново се заменя с политически съображения и свидетелски измислици. Важното е да се накажат най-упоритите привърженици на идеята за българската принадлежност на населението в Македония, да се

---

[155] Цветков, Ж. Цит. съч., 59—68.

[156] Работническо дело, № 136, 21 юни 1946; № 174, 4 авг. 1946.

[157] Пак там, № 177, 8 авг. 1946; № 184, 16 авг. 1946; Народно земеделско знаме, № 103, 6 авг. 1946; № 104, 7 авг. 1946; № 105, 8 авг. 1946; № 107, 10 авг. 1946; Цветков, Ж. Цит. съч., с. 67.

отстранят от политическата сцена противниците на политиката на присъединяване на Пиринския край към Югославска Македония, да се подготвят условията за проектираното тогава федериране на България с Югославия. За жертва са избрани тези 22 души — бивши дейци и симпатизанти на ВМРО. Това личи и от обвинителната реч на прокурора Борис Минковски, която е изпъстрена с обвинения за установяване на „конспиративни връзки с легионери, цанковисти, николапетковисти и косталулчевисти", за зависимост на тази организация от „международната и вътрешна реакция", за опити за „реставриране на стария режим". Присъдите и по този процес са жестоки — двама са осъдени на смърт чрез обесване, двама — на доживотен строг тъмничен затвор, трима — на 10 години и т. н.[158]

Възбуждат се следствени действия и срещу Съюза на младежките национални легиони, конспиративните групи „Д-р Г. М. Димитров", „Горяни", терористичните групи, заловени в Пловдив, Рилския манастир и на други места[159]. Следователите и прокурорите се надпреварват да установяват „връзките" на тези групи с опозицията и техните лидери и най-вече с Никола Петков.

Направен е опит да се заведе дело и срещу самия Никола Петков за „лъжесвидетелстване" по процеса срещу Г. М. Димитров[160], но разправата с него е отложена за по-късна дата.

Във връзка с разкриването на подобни съществуващи и несъществуващи терористични групи са арестувани голям брой опозиционни дейци от БЗНС — Н. Петков: Борис Бумбаров, Петър Коев, Михаил Михайлов, Асен Стамболийски, Иван Бояджиев и др. Въдворени на местожителство са Димитър Стоянов — председател на Управителния съвет и организационен секретар на БЗНС — Н. Петков (в Хасково) и Милан Дренчев — организатор на БЗНС (в с. Винище, Михайловградско). Голям е броят на задържаните от Земеделския младежки съюз и Съюза на социалистическата младеж. Сред тях са главният секретар на ЗМС Петър Сърбински и секретарят на ССМ д-р Петър Дертлиев. Убит е околийският секретар на ЗМС в Казанлък Антон Б. Петков (той е петнадесетата

---

[158] Народно земеделско знаме, № 111, 18 авг. 1946; № 112, 20 авг. 1946; № 113, 21 авг. 1946; № 114, 22 авг. 1946; № 115, 23 авг. 1946; № 117, 25 авг. 1946; Работническо дело, № 186, 18 авг. 1946; № 192, 25 авг. 1946; С е м е р д ж и е в, П. БКП, македонският въпрос и ВМРО. С., б. г., 80—101.

[159] Работническо дело, № 44, 28 февр. 1946; № 74, 4 апр. 1946; № 110, 21 май 1946; № 161, 20 юли 1946; № 167, 27 юли 1946.

[160] Пак там, № 155, 13 юли 1946.

жертва на БЗНС — Н. Петков). В концентрационния лагер „Росица“ са изпратени десетки деятели на БЗНС — Н. Петков, БРСДП (о), ЗМС и ССМ[161].

Процесът около „Цар Крум“ и някои отделни опити за оказване на противодействие спрямо усилията на БРП (к) да наложи своите схващания за преустройство на армията дават повод да се пристъпи към нова чистка в нейните редове въпреки изявленията на военния министър Д. Велчев, че съкращенията и промените в личния състав на войската са вече приключени. На 2 юли 1946 г. XXVI Обикновено народно събрание гласува Закон за ръководство и контрол на войската, чийто член 4 гласи следното: „Не могат да служат във войската лица с фашистки, реставраторски и антидемократични проявления и офицери, подофицери, технически началници и военни чинове, взели непосредствено участие или заповядали убийства и изтезания на антифашисти и опожаряване на жилища и сгради на народни партизани и техните ятаци. Не могат да служат във войската лица, които са били осъдени по „Наредба-закон за съдене от Народен съд виновниците за въвличане на България в световната война срещу съюзните народи и злодеянията, свързани с нея“, макар да са били помилвани или присъдата да е била отменена от Касационния съд поради това, че са били на фронта.“[162]

Няма съмнение, че целта на Закона е от армията да бъдат изгонени всички стари офицери, несъгласни със засиленото комунистическо влияние в нея.

За намерението на правителството да отстрани монархическия институт от ръководството на армията (което е в противоречие на чл. 11 от Конституцията) говорят първите три члена на закона, които определят: 1) Министерският съвет ръководи и контролира целокупната дейност на войската; 2) организацията и щатовете на войската се утвърждават от Министерския съвет; 3) производството, назначаването, преместването, уволняването и награждаването на офицерите и техническите началници, заемащи длъжности от командири на полкове нагоре, става с регентски указ, по решение на Министерския съвет, взето по доклада на министъра на войната[163].

---

[161] ЦДА на РБ, ф. 1, оп. 1, а. е. 17, л. 95—96; а. е. 26, л. 7, 45, 82—86; а. е. 60, л. 59—61; а. е. 61, л. 87, 90; Народно земеделско знаме, № 103, 6 авг. 1946; № 104, 7 авг. 1946; № 106, 9 авг. 1946; № 116, 24 авг. 1946.

[162] Държавен вестник, № 153, 9 юли 1946.

[163] Пак там.

Такъв сложен ред за решаване на кадровите въпроси на армията означава непрекъснат контрол от страна на Военния отдел на ЦК на БРП (к), който се налага като най-важна институция в развитието на военното дело.

А що се отнася до съдбата на самия военен министър ген.-полк. Дамян Велчев, въпреки че винаги е бил солидарен с политиката на БРП (к) и Отечествения фронт, тя вече е предрешена. ЦК на БРП (к) не е доволен от неговата работа. Смята се, че военният министър проявява колебливост по въпроса за отношението на командуването към проявленията на „фашистките реакционери", на „антидемократичните и реставраторски елементи" във войската, като развива тезата, че тази категория офицери не трябва да бъде озлобявана, а да бъде възпитавана, че освобождаването от някои от тях трябва да стане постепенно, а не кампанийно[164]. На Десетия пленум на ЦК на БРП (к) завеждащият Военния отдел на Централния комитет (и кандидат за поста военен министър) Георги Дамянов не разкрива истинските причини за исканата смяна, а търси някакви дребни провинения на Дамян Велчев. Г. Дамянов сочи, че при съкращаването на войнишкия състав (родените през 1924 г.) са пуснати в отпуск, за да бъдат изпратени след това в Трудови войски, около 700—800 войници, които са се изявили като противници на политиката на Отечествения фронт. Вместо да ги прехвърли при трудоваците, военният министър ги върнал отново във войската. Той си позволил и да не се съгласи с мнението на Военния отдел по въпроса за клетвата в армията. Всички тези постъпки Г. Дамянов определя като „диктаторски проявления" на военния министър, което дава повод на ЦК на БРП (к) да вземе решение за смяна на ръководството на Министерството на войната[165].

След това по някакъв „странен" начин името на Дамян Велчев се споменава в процеса срещу Дража Михайлович в Югославия, като се внушава версията, че двамата са поддържали връзки и са си сътрудничили[166]. Доказателства няма, но и никой не ги търси[167]. Наскоро след тези „сензационни" съобщения Дража Михайлович е екзекутиран, а Дамян Велчев (непрекъснато следен и подозиран) е

---

[164] ЦПА на БСП, ф. 1, оп. 5, а. е. 7, л. 62 (Изказване на Георги Дамянов на X пленум на ЦК на БРП (к) — 9 и 10 август 1946 г.).

[165] Пак там, л. 62—63, 67.

[166] Работническо дело, № 52, 10 юли 1946; № 153, 11 юли 1946; № 154, 12 юли 1946.

[167] Изгрев, № 539, 11 авг. 1946; № 541, 13 авг. 1946.

принуден да излезе в отпуск, от който не се завръща на работа в министерството[168]. Изпълняващ длъжността военен министър временно (от 28 септември) става самият министър-председател Кимон Георгиев, а Д. Велчев е изпратен за пълномощен министър на България в Берн (Швейцария). Смяната на военния министър става в резултат на подписано съглашение между Георги Димитров и Кимон Георгиев след съответни консултации с Москва[169].

Едновременно с приемането на Закона за ръководство и контрол на войската Народното събрание решава да бъде съставена правителствена комисия, която в двуседмичен срок трябва да извърши основната част от работата по прочистването на войската от лица, които съгласно чл. 4 от закона не могат да останат в армията. Още същия ден правителството утвърждава състава на комисията, която се състои от представители на петте отечественофронтовски партии[170].

В продължение на 15 дни комисията проучва кадровото състояние на армията и предлага уволняването на 274 офицери „за фашистки прояви" (26 полковници, 38 подполковници, 29 майори, 54 капитани, 97 поручици, 28 подпоручици и двама военни техници) и 1693 офицери „за антидемократични и реставраторски прояви" и „в интерес на службата" (104 полковници, 176 подполковници, 147 майори, 238 капитани, 595 поручици, 113 подпоручици и 24 военни техници). Уволнението става на 6 групи — с решения на правителството и с укази, подписани от регентите. В резултат на чистката от армията са отстранени около 30% от офицерския състав[171]. По този начин БРП (к) овладява окончателно ръководството на армията и я превръща в сигурен институт за укрепване на новия режим.

На 8 август 1946 г. е приет един закон, който се посреща по различен начин от политическите сили. Става дума за Закона за трудово мобилизиране на безделници и празноскитащи, т. е на лица, които не работят, а прекарват времето си по питейни заведения, кафенета, барове, сладкарници и т. н. Министърът на вътрешните работи А. Югов уверява народните представители, че подобна мобилизация ще има силно възпитателно въздействие и че

---

[168] ЦПА на БСП, ф. 1, оп. 5, а. е. 7, л. 67.

[169] И с у с о в, М. Сталин и България, 46—48.

[170] Работническо дело, № 146, 3 юли 1946.

[171] ЦПА на БСП, ф. 1, оп. 5, а. е. 7, л. 64; Работническо дело, № 158, 17 юли 1946; № 162, 22 юли 1946; № 166, 26 юли 1946; № 168, 28 юли 1946; № 172, 2 авг. 1946; № 181, 13 авг. 1946.

тя „не е наказателна мярка", а изпълнение на елементарен „граждански дълг". Без каквото и да е уважение към правата и свободите на човешката личност той заявява поучително: „Ако даже към някого се допусне грешка, не е голямо престъпление да поработи за своята страна 6 месеца принудително. Какво мислите ще работи? В законопроекта ясно е казано: ще строи пътища, железници, жилища, фабрики, ще допринесе със своя труд за увеличаване материалните блага на нашата страна."[172]

На трудова мобилизация подлежат мъже от 16 до 50 години и жени от 16 до 45 години, които попадат в категорията на „безделниците" и „празноскитащите" (наричани на жаргон „зози" и „суинги"). Предложенията се правят от местните комисии за трудово мобилизиране, а заповедите се подписват от министъра на вътрешните работи или натоварено от него лице. Работи се от май до октомври, т. е. 6 месеца. Работещите носят работна униформа на строителни войски, а трудът им се заплаща според установените норми. В категорията на трудовомобилизираните често попадат и лица по политически причини[173].

Законът е подкрепен от парламентарните групи на всички политически партии, представени в парламента — БРП (к), БЗНС, БРСДП, НС „Звено" и Радикалната партия. И този път протестът на извънпарламентарната опозиция не е чут. Откриват се възможности за нови своеволия, издевателства и човешки оскърбления. Явно е, че идеята за казармения социализъм намира ярки защитници в средите на комунистическата партия.

В същото време продължават въдворяванията в концентрационните лагери, наричани трудови лагери или трудово-възпитателни общежития. Главните герои са край язовир „Росица" (Севлиевско) и Перник (мина „Бобов дол" и мина „Куциян"). В началото на 1946 г. в тях има 532 души, но през годината са въдворени още около 1500 души. Като „политически опасни лица" в лагерите са изпратени неколкостотин опозиционно настроени земеделци, социалдемократи и анархисти. По искане на Съюзната комисия през пролетта на 1946 г. в лагерите са въдворени и 424 души руски емигранти, служили в германски части. Финансирането на лагерите става от специално създаден фонд „Трудово-

---

[172] Работническо дело, № 177, 8 авг. 1946; № 180, 11 авг. 1946.

[173] Държавен вестник, № 198, 30 авг. 1946; С т о я н о в а, П., Е. И л и е в. Политически опасни лица. Въдворявания, трудова мобилизация, изселвания след 1944 г. С., 1991, 51—53.

възпитателни общежития“ при Министерството на вътрешните работи[174].

През този период намира приложение и една друга форма на политическа репресия — изселванията от София, известни още като „интерниране“ или „въдворяване на ново местоживеене“. Първоначално те засягат семейства на осъдени от Народния съд лица, но след това обхващат и хора, „неудобни“ за управляващите кръгове. През 1945 г. от София са изселени 184, а през 1946 г. — 62 семейства[175].

През лятото на 1946 г. се подема нова чистка в държавния апарат — особено в Министерството на външните работи, Министерството на народната просвета и съдебните органи. Подменят се и много от кадрите в комитетите на ОФ и в масовите организации. Този път висшите учебни заведения са слабо засегнати — от Софийския университет са уволнени само двама преподаватели, квалифицирани като „фашисти“ (Л. Попов и Давидов). Въведени обаче са политически ограничения при приемането на студенти и при избора на нови преподаватели — от кандидат-студентите се изисква служебна бележка от местните комитети на Отечествения фронт, с която да се удостовери тяхната политическа „благонадеждност“, а кандидатурите за преподаватели се одобряват (или отхвърлят) от Общовузовския или Националния комитет на Отечествения фронт[176].

Вторият министър на просветата Стоян Костурков (29 септември 1945 — 23 ноември 1946) проявява по-голяма умереност в реформирането на образователната система и значителна въздържаност по отношение на изпълнение на препоръките на Висшия учебен съвет[177]. Продължава разкриването на нови гимназии и на нови средни професионални училища. Откриват се също два нови института за подготовка на детски учителки (в Лом и Ямбол), два нови института за подготовка на начални учители (в Казанлък и Горна Джумая — дн. Благоевград), а институтите за начални учители във Велико Търново, Стара Загора, Силистра,

---

[174] Народно земеделско знаме, № 91, 24 май 1946; С т о я н о в а, П., Е. И л и е в. Цит. съч., 13—15, 100—101, 119—126.

[175] С т о я н о в а, П., Е. И л и е в. Цит. съч., с. 59, 102.

[176] ЦПА на БСП, ф. 1, оп. 6, а. е. 126, л. 1—2; Народно земеделско знаме, № 107, 10 авг. 1946; № 108, 11 авг. 1946; № 109, 13 авг. 1946; № 116, 24 авг. 1946; № 125, 4 септ. 1946; № 128, 7 септ. 1946; История на Софийския университет „Климент Охридски“. С., 1988, 247—251.

[177] Ч и ч о в с к а, В. Държавни културни институции в България (1944—1948). — В: България 1300. Институции и държавни традиции. Т. 1. С., 1981, с. 470.

Враца и Кюстендил са превърнати в полувисши учебни заведения с двегодишен срок на обучение над средното образование. Издадени са укази за откриване на държавни университети във Варна и Пловдив и на Висше техническо училище в Русе[178].

Прочистването на държавните органи и армията отново е свързано с незаконни действия, с произволни арести и побоища над уволнени служители и офицери и над други лица. Това се върши от местните органи на властта и от членове на БРП (к) и РМС. На 3 август 1946 г. от името на ЦК на БРП (к) Георги Димитров изпраща специално писмо до областните и околийските комитети на БРП (к), в което обръща внимание, че кампанията за политическо настъпление срещу опозицията и „реакционерите" в Отечествения фронт трябва да се води със средствата на политическото разобличение и политическата борба, а не по пътя на саморазправите и произволните действия. Той заявява, че ЦК осъжда подобни действия, и предлага да се предприемат незабавни мерки за тяхното прекратяване — както по линия на БРП (к) и РМС, така и по линия на Народната милиция и администрацията. Писмото завършва с призива за „самообладание", „дисциплина" и „отечественофронтовска законност" и с предупреждението, че ЦК на БРП (к) ще изисква „сурови санкции" спрямо закононарушителите, включително изключване от партията и съдебна отговорност[179].

На Десетия пленум на ЦК на БРП (к), проведен на 9 и 10 август 1946 г., се изнасят много конкретни примери за „изкривяване" на партийната линия за „решително политическо настъпление" срещу „остатъците на фашизма и реакцията". Ето няколко по-характерни случая:

— в Стара Загора Чочоолу (бивш партизански командир), завеждащият отдел „Агитация и пропаганда" и завеждащият Военния отдел на областния комитет на БРП (к) отиват в затвора, измъкват задържаните офицери и ги набиват[180];

— в с. Спахиево, Старозагорска област, закарват един човек в гората и му казват: „Признай хората, които влизат в царкрумовската организация!" Човекът не бил чувал за такава организация. Пущат го, но след като го натупват[181];

— в Ямболска околия секретар на първична партийна организация арестува представители на съюзническите партии и им

---

[178] Държавен вестник, № 191, 18 авг. 1945; № 192, 20 авг. 1945; № 276, 26 ноем. 1945.
[179] ЦПА на БСП, ф. 1, оп. 5, а. е. 7, л. 3.
[180] Пак там, л. 35.
[181] Пак там, л. 37.

нанася побой[182];

— в Сливен чиновници са изгонени от канцелариите им, без да имат заповеди за уволнение[183];

— в Шумен следствените органи се мъчат на всяка цена да открият „конспирация“ и в крайна сметка обвиняват една група под предлог, че е крала пушки[184].

В заключителното си слово пред пленума Г. Димитров отново призовава да се сложи край на „юмручното право“ и на „юмручната сила“[185], но тая практика продължава и през следващите месеци и години.

От произволите на административната власт не е пощадена и Българската православна църква. Типичен случай за това е задържането на протосингела на Св. Доростолска и Червенска митрополия йеромонах Василий.

На 22 март 1946 г. Русенската девическа гимназия чествува своя патрон — баба Тонка. След тържеството ученичките и техните учители посещават богослужението в църквата „Св. Троица“, където е отслужена панихида. След завършване на богослужението йеромонах Василий произнася реч, която е оценена от официалните власти в Русе като „груба, политическа и противоотечественофронтовска“. Във връзка с това е изпратено и изложение-протест до Националния комитет на Отечествения фронт, Министерството на народната просвета и редакциите на няколко вестника, с което се иска отстраняването на йеромонах Василий от църквата и подвеждането му под отговорност. В резултат на подетата кампания отец Василий е задържан от органите на милицията и въдворен в трудововъзпитателно общежитие. В писмо на Министерството на външните работи и изповеданията до Светия синод на Българската православна църква от 11 септември 1946 г. се дава следното обяснение по случая: „От проверката бе установено по един безспорен начин, че йеромонах Василий е използувал църковските си проповеди, за да настройва гражданството против властта и установения ред, да отправя злостни клевети спрямо жените народни представителки и съществуващи обществено-политически институти, както и да сее омраза в душите на учащата се младеж към прогресивното и

[182] Пак там, л. 102.
[183] Пак там, л. 103.
[184] Пак там, л. 113.
[185] Пак там, л. 129.

истински демократично обществено развитие.

С това си поведение поменатият йеромонах създава условия, които са от естество да заплашват установения държавен ред и сигурност.

Като се има предвид горното, не остава никакво съмнение във виновността на йеромонах Василий и заслужено приложената административна мярка спрямо него, а също така и невъзможността да се остави само под санкцията на чл. 163 от Екзархийския устав."[186]

Всичко това става в условия, когато упорито и настойчиво се поддържа тезата за независимостта на Българската църква и за нейното отделяне от държавата.

Десетият пленум на ЦК на БРП (к) (9—10 август 1946) определя главните задачи на комунистическата партия в кампаниите за допитване до народа по въпроса за формата на управление и около провеждането на изборите за Велико народно събрание. В приетия от пленума план е залегнало изискването и двете кампании да се организират съвместно с другите отечественофронтовски партии и организации, да се свържат с осъществяването на основните мероприятия на правителството и да се насочат към политическото разобличаване на привържениците на монархизма и на традиционната буржоазна демокрация[187].

В своя „Апел към българския народ" Националният комитет на Отечествения фронт изтъква историческата отговорност на буржоазните режими в България за войните, стопанската разруха и националните катастрофи и призовава избирателите да гласуват за република, която ще бъде гаранция против връщането към старото и „отхвърлено от народа" минало и която ще осигури демократичното развитие на страната[188].

Всички политически партии в страната (управляващи и опозиционни) съзнават, че с референдума за формата на държавно устройство и изборите за Велико народно събрание се поставя въпросът за същността на политическата система и затова отделят голямо внимание на двете кампании. Около тези събития се концентрират и политическите борби в България през лятото и есента на 1946 г.

---

[186] Архив на ЦИАИ, ф. „Св. Синод" (необработен).

[187] ЦПА на БСП, ф. 1, оп. 5, а. е. 7, л. 18—19, 22—30; Работническо дело, №181, 13 авг. 1946; БКП в резолюции и решения..., т. 4, 60—69.

[188] Окръжни, възвания и манифести..., 293—295.

Трета глава

Изостряне на политическите борби

Провеждането на референдума по въпроса, каква да бъде България: монархия или република, има важно значение за развитието на държавно-политическата система на страната независимо от факта, че формата на управление не предопределя основната характеристика на един политически режим — дали той е демократичен или тоталитарен. Тази характеристика зависи от много фактори — наличие на парламентарен живот, съществуване на многопартийна система, гарантиране на основните политически права и свободи на гражданите и пр. Въпреки това политическите сили в България не подценяват подготовката за референдума — дори и тези, които са убедени в републиканските предпочитания на народа.

По пътя на осигуряването на успех в референдума за премахване на монархията Отечественият фронт се сблъсква с непредвидени трудности. БЗНС — Н. Петков, БРСДП(о) и Демократическата партия поставят въпроса за антиконституционния характер на такова допитване. Те се позовават на член 4 от основния закон на страната, който определя, че България е наследствена и конституционна монархия с народно представителство[1]. Никъде в Конституцията не е записано, че чрез референдум може да се промени формата на държавно устройство на страната. Там е предвидено, че изменения в Конституцията могат да се правят само от Великото народно събрание[2]. С други думи, първо трябва да се свика Велико народно събрание, което може да измени чл. 4 или пък с друг член да постанови, че въпросът за формата на държавното устройство може да се решава и чрез народно допитване (референдум). Естествено отечественофронтовските партии биха възприели този вариант, ако не съществува друга непреодолима пречка. В чл. 141 е постановено,

[1] Български конституции и конституционни проекти. Съставители: В. Методиев и Л. Стоянов. С., 1990, с. 21.

[2] Пак там, с. 36.

че Великото народно събрание за изменение на Конституцията се свиква само от царя[3]. Такива права няма нито Регентството, нито Министерският съвет. Това означава, че до навършване на пълнолетието на царя (а през 1946 г. той е на 9 години) не може да се свиква Велико народно събрание за изменение на Конституцията и е съвсем безпредметно да се издига искането за премахването на монархическия институт. Затова в обществените среди открито се поставя въпросът: „Правителството на Отечествения фронт зачита ли Търновската конституция или не?", който се модифицира и в една друга форма: „Отменена ли е Търновската конституция?"

Отечественофронтовското правителство отбягва да даде точен отговор на този въпрос, а и неговите позиции твърде често се променят. В едни случаи се дава вид, че се действува в духа на Конституцията, а в други — се заобикалят или нарушават нейните разпоредби (например с назначаването на регентите от Министерския съвет, уреждането на Народния съд, някои от измененията в избирателния закон, въвеждането на граждански брак, законите за конфискациите и др.). Следва обаче да се отбележи, че няма държавнически акт на парламента, Регентството или правителството, с който да е суспендирана Конституцията. Напротив, основен пункт в програмата на първото отечественофронтовско правителство е искането за възстановяването на Конституцията, а в програмата на второто отечественофронтовско правителство — за изменение на Конституцията. Следователно, макар и формално, тя продължава да действува и през първите години след 9 септември[4].

Опозиционните лидери смятат, че с провеждането на референдума не само се излиза извън рамките на Конституцията, но и се създава обстановка за изостряне на вътрешнополитическите борби и за усложнения в международното положение на страната[5]. Подобно гледище съвсем не означава, че Демократическата партия, БЗНС — Н. Петков и БРСДП(о) не са за република, а само че смятат за прибързано и неконституционно нейното обявяване през 1946 г. На този етап те издигат лозунга за възстановяване, а не за изменение на Конституцията[6].

Отечественофронтовските партии разбират, че установяването на републикански режим не може да стане по реда на Търновската конституция и затова тръгват по пътя на нейното заобикаляне.

[3] Пак там, с. 33.

[4] Пак там, 11—13.

[5] Народно земеделско знаме, № 101, 7 дек. 1945.

[6] Пак там; Работническо дело, № 182, 14 авг. 1946; № 190, 23 авг. 1946; № 191, 24 авг. 1946.

Освен това комунистите поддържат тезата, че Търновската конституция е вече една отживелица, че в нейните рамки не могат да се „поберат" настъпилите изменения и тенденции в общественото развитие след 9 септември 1944 г.[7] Отечественофронтовските партии провеждат мощна кампания против монархията (началото е положено на 17 август 1946 г. с митинг на площада пред Българската народна банка — София), в която увличат огромната част от народните маси, които посрещат с одобрение идеята за обявяване на България за република. При това положение опозиционните партии и младежките организации към тях променят своята тактика и решават да вземат участие в референдума. Така в политическите среди на България се постига общо съгласие по един от централните въпроси на държавнополитическото устройство на страната.

На 22 август 1946 г. ПП на БЗНС — Н. Петков, ЦК на БРСДП(о) и ръководството на независимите интелектуалци публикуват следната декларация:

„1. Българският народ е пред важни исторически събития.

На 8 септември т. г. той е повикан, с допитване, да се изкаже и да определи формата на бъдещото си държавно управление.

Този начин на разрешаване на един от най-големите въпроси на държавното устройство не е в съгласие с изричните постановления и разпоредби на Търновската конституция, възстановяването на която бе прокламирано в манифеста на Националния комитет на ОФ от 4 септември 1944 г., както и в платформата на ОФ от 17 септември 1944 г., и която формално е в сила и днес.

2. БЗНС, БРСДП(о) и независимите интелектуалци — верни на своите принципи, идеи и борби в миналото против монархията и за републиката, така достойно и смело изнесени още в Петото велико народно събрание в Търново в 1911 г. от Александър Стамболийски и Янко Сакъзов и продължени от техните последователи, в тоя важен и съдбоносен за българския народ момент решително заявяват, че са за република и че ще вложат всичките си усилия за установяване на републиканска форма на управление у нас.

3. БЗНС, БРСДП(о) и независимите интелектуалци са за свободна, независима, демократична, народна република, при която ще бъдат установени и гарантирани всички основни права и свободи на българските граждани.

4. БЗНС, БРСДП(о) и независимите интелектуалци приканват всички организации и партийните деятели, членове и съчувственици

[7] Драмалиев, К. История на Отечествения фронт. С., 1947, 43—44.

да вземат най-активно участие в организирането и проагитирането на идеята за републиката и призовават целия българския народ с високо съзнание и смело да даде гласа си, свободно и непринудено, в допитването, което ще стане на 8 септември т. г., за републиката, като гласуват с бюлетината „За народна република!", за да се ликвидира едно минало на нещастия, катастрофи и мъки, създавано и крепено от монархизма, отречено в съзнанието и волята на българския народ, който многократно и открито е проявявал своите републикански чувства, и за да се създаде един нов режим на истинска свобода и спокойно съществуване за всички граждани на нашата земя.

За установяването и затвърдяването на такъв един нов режим ние призоваваме вниманието и бдителността на българския народ.

Да живее истински свободната, народна, независима и демократична република България!"[8]

Декларацията е подписана от секретаря на БЗНС Никола Д. Петков, от секретаря на БРСДП(о) Коста Лулчев и от проф. Петко Стоянов — от името на ръководството на независимите интелектуалци.

От своя страна Светият синод решава да се преустанови споменаването на царя при богослужението и по този начин и Българската православна църква определя своето отношение към референдума[9].

На 24 август 1946 г. лидерът на опозиционните социалдемократи Коста Лулчев пише в „Свободен народ": „След всичко онова, което монархизмът даде на страната и на народа, у нас няма монархическо настроение, колкото и някои да се мъчат да ни убеждават в противното. Може отделни единици, облагодетелствувани и заинтересовани, или други в знак на протест и недоволство, да демонстрират, но българският народ е изцяло с републикански настроения, чувства и убеждения."[10]

В самия ден на референдума БЗНС — Н. Петков излиза с призив да се гласува с бюлетината „За народна република!", като заявява, че това трябва да бъде парламентарна и демократична република, съблюдаваща законите и народните свободи. Земеделският съюз определя този ден като „исторически в живота на България" и подчертава: „„Но когато днес българският народ и БЗНС отричат монархията и приемат републиката, те не гласуват само срещу монархията като институция. Те отричат същевременно и цялото

[8] Народно земеделско знаме, № 114, 22 авг. 1946.
[9] Пак там, № 107, 10 авг. 1946.
[10] Свободен народ, № 75, 24 авг. 1946.

нейно съдържание. Борбата всъщност не е толкова срещу формата, колкото срещу съдържанието на монархията."[11] И по-нататък, в духа на земеделската идеология, програма и политическа пропаганда, на монархията се приписват всички недъзи на държавно-политическата система на България до 9 септември 1944 г., като се настоява за възстановяване на Търновската конституция, от която да бъдат изхвърлени само текстовете за монархическия институт[12].

От всичко 4 509 354 гласоподаватели в допитването на 8 септември 1946 г. участвуват 4 132 107 граждани (т. е. 91,63 %). Пред урните не се явяват 377 247 души (т. е. 8,37 %). Броят на действителните бюлетини е 4 008 417 (97,01 %), а на недействителните — 123 590 (2,99 %). За република са подадени 3 833 183 от действителните бюлетини (95,63 %), а за монархия — 175 234 (4,37 %). Общото число на неучаствувалите в референдума, подалите недействителни бюлетини и гласувалите за монархия е 676 171 души, т. е. около 15 % от всички гласоподаватели в страната[13]. По този начин избирателите сами се произнасят по въпроса за бъдещото държавно устройство.

Като се отбелязва, че денят 8 септември се записва като „един от най-бележитите дни в историята на българската държава", в редакционна статия на печатния орган на Демократическата партия в. „Знаме" (с директор Александър Гиргинов) от 10 септември се заключава: „Българският народ се отзова на позива на всички политически партии и с грамадно болшинство се произнесе против монархията, за република. Такава е волята на народа и всички сме длъжни да ѝ се подчиним. Монархията си отива. Да живее републиката."[14]

Въз основа на този вот след една седмица на тържествено заседание Народното събрание приема следното решение: „Днес, 15 септември 1946 г., XXVI обикновено народно събрание, като взема акт от волята на българския народ, изразена с рядко единодушие при народното гласуване на 8 септември 1946 г., и съгласно чл. 5 от Закона за допитването до народа за премахване на монархията и пр. провъзгласява България за народна република."[15]

Печатът (както при подготовката на референдума) одобрява безрезервно обявяването на страната за република. И този път няма

[11] Народно земеделско знаме, № 129, 8 септ. 1946.

[12] Пак там.

[13] Работническо дело, № 210, 15 септ. 1946; И с у с о в, М. Политическите партии в България 1944—1948. С., 1978, с. 296.

[14] Знаме, № 188, 10 септ. 1946.

[15] Работническо дело, № 211, 16 септ. 1946.

различия между изявленията на ръководните дейци на управляващите и на опозиционните партии. Лидерът на българската опозиция Никола Д. Петков на 17 септември пише, че волята на целия българския народ е България да бъде република, и то „такава, каквато я мечтаеха Левски, Бенковски и Ботев — чиста, свята и народна", което значи „законност, свобода и социална правда"[16].

С акт от 15 септември 1946 г. царската династия се лишава от владетелски, наследствени и имотни права. Отнемат се в полза на държавата всички царски имоти: Софийският дворец, дворецът Врана, Зоологическата градина, Ботаническата градина, Естественоисторическият музей, Електрическата централа, автомобилният парк, конюшните и земи в размер на 15 000 дка (полски имоти, горски имоти и строителни парцели)[17]. Царят обаче не е лишен от българско гражданство.

На царското семейство е наредено да напусне България. На 16 септември с влак то се отправя за Цариград, а оттам на 17 септември с параход заминава за Египет (гр. Александрия), където се установява на временно местожителство[18].

Регентството също престава да съществува като държавна институция. Функциите на държавен глава са поети от учредения от Народното събрание временен (до приемането на новата Конституция) висш държавен орган, наречен Председателство на републиката. В него влизат председателят и подпредседателите на Народното събрание. Така Васил Коларов в качеството си на председател на XXVI ОНС става временен председател на републиката.

И след провеждането на референдума остава открит въпросът за неговата легитимност. В предходните страници бе отбелязано, че той става в нарушение на Търновската конституция. Към това трябва да се добавят и неблагоприятните международни и вътрешни условия за „свободна изява" на народната воля — присъствие на съветски войски в страната, сложни преговори около сключването на мирен договор със страните — победителки във войната, съгласувани действия между Съветския съюз и правителствата на всички балкански страни с „народна демокрация" за установяване на републикански режими в тях (Югославия, България, Румъния и Албания), дирижирана пропаганда в средствата за масова информация за дискредитиране на монархическия институт в

[16] Народно земеделско знаме, № 134, 17 септ. 1946.
[17] Работническо дело, № 176, 7 авг. 1946; № 177, 8 авг. 1946; № 210, 15 септ. 1946.
[18] Пак там, № 213, 18 септ. 1946.

България, неподходящ политически климат в страната, породен от съдебните процеси и нарушенията на законността и обществения ред през лятото на 1946 г. Дори самото озаглавяване на закона за провеждане на референдума („Закон за допитване до народа за премахване на монархията и провъзгласяване на народна република...“) навежда избирателите към извода, че този въпрос е предварително предрешен от инициаторите и организаторите на референдума.

Не могат обаче да бъдат пренебрегнати ред други фактори и обстоятелства около провеждането на референдума.

На първо място, това е изключително високият процент подадени гласове в полза на републиката, което говори за нейната популярност сред масите.

На второ място, постигнатият консенсус между политическите партии (управляващи и опозиционни) по въпроса за формата на държавното устройство (независимо че опозицията държи на конституционното решаване на този въпрос) и фактът, че нито една от тях не оспорва резултатите от допитването.

На трето място, Съюзната контролна комисия в България (в която участвуват и представители на САЩ и Великобритания) не се противопоставя на провеждането на референдума. Напротив, тя играе ролята на своеобразен международен наблюдател в този процес.

На четвърто място, смята се, че с премахването на монархията България ще се яви на Парижката мирна конференция с явно доказателство, че е скъсала с миналото и че е тръгнала по нов път.

На пето място, резултатите от референдума са санкционирани от Шестото Велико народно събрание, което обсъжда и приема републиканска конституция на страната. Също така всички известни конституционни проекти от 1946 и 1947 г. са съобразени с реалните исторически факти.

Затова трябва да се съгласим с мнението на проф. Ч. Мозер, че при политическите условия в България през лятото на 1946 г., когато и цар Симеон е още дете, „дори при напълно свободни и честни избори, монархията вероятно би била премахната, макар и с доста по-малък процент от гласовете“[19].

Във връзка с изборите за Велико народно събрание, насрочени за 27 октомври, в избирателния закон се внасят частични изменения. Те засягат преди всичко възможността освен с бели бюлетини политическите партии да могат да излязат с цветни бюлетини с

[19] М о з е р, Ч. Д-р Г.М. Димитров. Биография. С., б. г., с. 206.

предварително регистриран парламентарен цвят независимо от това, дали са в коалиция, или участвуват самостоятелно в изборите. В такъв случай партиите, които се представят с обща листа, могат да гласуват за същата листа, но със своя партиен цвят. Разпределението на мандатите от общата листа става съобразно получените бюлетини с партиен цвят в отделните избирателни колегии. Освен това се предвижда в рамките на общата листа да се извърши централно разпределение на известен брой мандати, пропорционално на получените гласове в цялата страна[20].

Политическата линия на основната политическа партия — БРП(к), и нейните кандидати за народни представители са утвърдени от Единадесетия пленум на ЦК на партията (23—24 септември 1946 г.). Пленумът одобрява решението на съвместното заседание на НК на ОФ с ръководствата на партиите за участие в изборите с общи отечественофронтовски листи, но с партиен цвят на бюлетините. Не среща възражение и представеният от Политбюро на ЦК на БРП(к) проект за Конституция на Народната република[21]. В своето изказване А. Югов — член на Политбюро на ЦК на БРП(к) и министър на вътрешните работи, обръща внимание на ръководния партиен кадър, че борбата срещу опозицията трябва да се води с политически средства, а не с арести, насилия и провокации. Той заявява, че на органите на МВР е наредено да обезпечат пълен ред и спокойствие в подготовката и провеждането на изборите[22]. В заключителното си слово Г. Димитров също призовава да не се използува сила в изборната борба, за да не се допусне бойкотиране на изборите от опозицията. Той изразява надежда, че комунистическата партия ще получи болшинство във Великото народно събрание, а представителството на опозицията ще бъде сведено до „нищожна в политическо отношение" парламентарна група[23].

От работата на XI пленум на ЦК на БРП(к) трябва да се отбележи още един характерен момент. Става дума за обосновката от Г. Димитров на идеята за образуване на единна политическа сила на трудещите се в страната, наречена Трудова партия. Той прави уговорката, че този въпрос е обсъждан в много тесен кръг и неговата практическа реализация трябвало да стане след изборите

[20] Стенографски дневници на XXVI ОНС, I РС, 1123—1124; Работническо дело, № 216, 21 септ. 1946.

[21] ЦПА на БСП, ф. 1, оп. 5, а. е. 9, л. I—VII; Работническо дело, № 220, 26 септ. 1946; И с у с о в, М. Цит. съч., с. 228; Съвременен показател, № 7, 2—8 март 1990, 53—54.

[22] ЦПА на БСП, ф. 1, оп. 5, а. е. 9, л. 63—65.

[23] Пак там, л. 75.

за Велико народно събрание. Председателят на ЦК на БРП(к) обаче скрива факта, че зад идеята за създаване на Трудова партия в България стои Йосиф Сталин, който я развива по време на срещата им в Москва на 2 септември[24].

Георги Димитров тръгва от постановката, че комунистическата партия не се е отказала от своята максимална програма и че огромната част от българския народ „ще подкрепи" тази програма. В условията на установената отечественофронтовска власт, обявената народна република и съществуването на Съветския съюз и на „44 нови демократични държави" е възможно, заявява той, да се премине към „социализъм без диктатура на работническата класа". В такъв случай на мястото на комунистическата партия трябва да се създаде политическа организация на всички трудещи се — работници, селяни, занаятчии, служещи, интелигенция. Обединената Трудова партия ще включи комунистите и „здравите честни хора" от БЗНС, БРСДП, Радикалната партия и НС „Звено". На първо време новата политическа сила ще работи на основата на програмата на Отечествения фронт и новата Конституция. По този начин щели да се избягнат противоречията и конкуренцията между отечественофронтовските партии. По своя характер Трудовата партия щяла да бъде „партия от нов тип" — „народна", „антифашистка", „антиреакционна" и, не на последно място, „марксистка"[25].

Още през 1946 г. в ръководните дейци на БРП(к) е налице идеята за преминаване към еднопартийна система, за утвърждаване монопола на комунистическата партия върху властта под формата на Трудова партия. След изборите тази идея е изоставена, но покъсно тя намира своеобразна реализация чрез преобразуването на Отечествения фронт в единна обществено-политическа организация.

Националният комитет на Отечествения фронт решава отечественофронтовските партии да излязат с обща предизборна платформа, която да се основава на утвърдения от тях проект за нова Конституция. Приема се предложението на БРП(к) и БЗНС в изборите да се участвува с единни отечественофронтовски листи, но с различни партийни цветове на бюлетините[26]. Няколко дни след пленума на ЦК на БРП(к) е прието специално съглашение от отечественофронтовските партии, с което поемат задължението да

[24] И с у с о в, М. Сталин и България. С., 1991, 49—50.

[25] ЦПА на БСП, ф. 1, оп. 5, а. е. 9, л. 40, 85—87.

[26] И с у с о в, М. Изборите за Велико Народно събрание през 1946 година. — В: Съвременен показател, №23, 15—21 юни 1990, с. 9.

се състезават лоялно помежду си, тъй като в тези избори те ще участвуват с обща платформа, но със самостоятелни изборни листи. Те се договарят в предизборната борба да избягват всякакви нападки и злепоставяния на своите съюзници и да насочат цялата си политическа кампания към разобличаване на характера и дейността на опозиционните групи[27].

ЦК на БРП(к) се стреми да изпълни поетите предизборни договорености. В радиограма до областните партийни комитети от 2 октомври се разпорежда: „Вземете бързи и сериозни мерки да не се правят никакви пречки при снабдяването с документи на желаещите от всички партии на ОФ или опозцията да се кандидатират за народни представители за ВНС. Същото се отнася и до заверка на листите. На провинените партийци ще се налагат най-строги партийни наказания и ще се предават на съдебните власти.“[28]

След две седмици е изпратена нова радиограма до областните комитети на БРП(к). С нея се дава указание да се ограничи провеждането на самостоятелни предизборни изяви и се нарежда: „Устройването на предизборни партийни събрания по села и градове в никакъв случай не бива да ни откъсва от съюзниците. Затова, когато се устройват такива събрания, винаги да се поканват и представители на другите ОФ партии, на които да се дава възможност да се изказват накратко под формата на поздравления, пожелания или изказвания по някои въпроси.“[29]

Предизборната пропаганда на комунистическата партия е обогатена и със сведенията в нейния печат, че за членове на партията са приети такива изтъкнати творци на културата като артистите Кръстю Сарафов, Стоян Бъчваров и Владимир Трендафилов, режисьора Александър Иконографов и др.[30]

Двете главни опозиционни партии — БЗНС — Н. Петков и БРСДП(о) — също се обединяват в общ блок. Те образуват т. нар. „Федерация на селския и градския труд“. Към нея се присъединява и групата на независимите интелектуалци. Демократическата партия не е включена в тази нова политическа коалиция и затова участвува отделно в изборите. Поради своята малочисленост и слабо влияние Радикалната партия (об.) решава да подкрепи „сдружените организации“[31].

[27] Работническо дело, № 225, 2 окт. 1946.

[28] Съвременен показател, № 7, 2—8 март 1990, с. 55.

[29] Пак там.

[30] Работническо дело, № 244, 23 окт. 1946; № 245, 24 окт. 1946; № 248, 27 окт. 1946.

[31] Народно земеделско знаме, № 153, 9 окт. 1946; И с у с о в, М. Политическите партии..., 300—304.

На 8 октомври са публикувани кандидатските листи на обединената опозиция за Великото народно събрание. В тях водачи са Н. Петков, К. Лулчев, проф. П. Стоянов, Ас. Павлов, Б. Бумбаров, А. Държански, Г. Йорданов, Хр. Стоянов, Тр. Кунев, Нед. Атанасов, Ас. Стамболийски, Д. Стоянов, М. Панов, М. Драндаревски и др.[32]

На 4 октомври е публикуван одобреният от НК на ОФ проект за нова Конституция на страната[33]. Подготвен е на основата на Търновската, френската и съветската конституция. Смята се, че бъдещата Конституция на България не трябва да бъде „нито буржоазна", „нито социалистическа". Затова се търсят формулировки, които да отговорят на тогавашните разбирания на отечественофронтовските партии за „народнодемократично устройство" на обществото[34].

Според проекта България е народна република с представително управление. Върховен орган на държавната власт е Народното събрание, което се намира в постоянна сесия и има твърде широки компетенции, в т. ч. избира (заедно с представители на областните и околийските съвети) председател на републиката, избира и приема оставката на председателя на Министерския съвет, решава сключването на държавни заеми, дава амнистия, изменя Конституцията, произнася се по конституционността на издадените закони, взема решение за своето разпускане и др.

Председателят на републиката се избира от Национален избирателен съвет, който се състои от народни представители, от по един представител, избран от всеки околийски народен съвет, и от пет представители, избрани от всеки областен народен съвет. Той има предимно представителни функции.

Броят на министерствата е 14. Член на правителството е и председателят на Върховния стопански съвет.

Собствеността може да принадлежи на държавата, общините, кооперациите, обществените организации или на частните физически или юридически лица. Придобитата чрез труд и спестовност собственост се ползува с особена закрила.

Частните монополни организации се забраняват.

Външната и вътрешната търговия се направляват от държавата.

Държавата дава насока на стопанското развитие на страната чрез общ стопански план.

---

[32] Народно земеделско знаме, № 152, 8 окт. 1946.

[33] Работническо дело, № 227, 4 окт. 1946.

[34] Български конституции..., с. 13.

Църквата е отделена от държавата.

Главата за правата и задълженията на гражданите е разработена в духа на товашните демократични схващания за свободата на личността.

Много непълно обаче е засегната материята за местните органи на властта и за съда и прокуратурата.

Опозицията не бърза да излезе със свой проект. Тя издига искането за възстановяването на Търновската конституция без членове за монархическия институт. В предизборната си кампания опозиционните дейци силно наблягат на такива конституционни начала като неприкосновеност на частната собственост, забрана на конфискация на имотите, право на създаване на дружества без всякакво предварително разрешение, наличие на съдебна инстанция, която да се произнася по конституционността на законите, и др.[36]

Опозиционният печат критикува проекта на Отечествения фронт, че предвижда прекомерно големи пълномощия на Народното събрание, че предвижда отзоваване на народни представители, че подценява разделението на трите власти (законодателна, изпълнителна и съдебна), че председателят на републиката е сведен до „обикновен фигурант"[37]. И следват обичайните политически заключения — че проектът за нова Конституция съдържа предпоставки за въвеждане на пролетарска диктатура у нас; че е дело на комунистическата партия, а не на Отечествения фронт; че повече прилича на партиен устав, отколкото на текст за Конституция; че отечественофронтовският период в развитието на страната е вече към своя край[38].

Вместо с проект за Конституция на 20 октомври 1946 г. БЗНС — Н. Петков, БРСДП(о) и независимите интелектуалци излизат с позив към българския народ. Това е тяхната предизборна програма, в която вземат отношение по всички аспекти на вътрешната и външната политика на страната. В основни линии в нея са възпроизведени главните моменти от предизборната платформа за XXVI ОНС (август 1945 г.). Отстоява се становището, че изборите на 18 ноември 1945 г. не са били свободни, и се отправя ново

[35] Пак там, 154—166.

[36] Работническо дело, № 213, 18 септ. 1946; № 214, 19 септ. 1946; № 230, 8 окт. 1946.

[37] Пак там, № 231, 9 окт. 1946; № 233, 11 окт. 1946.

[38] Народно земеделско знаме, № 153, 9 окт. 1946; Работническо дело, № 229, 6 окт. 1946; № 231, 9 окт. 1946.

предупреждение, че страната върви към еднопартийна диктатура[39].

На 21 октомври 1946 г. е публикуван проектът на Демократическата партия за Конституция на Република България[40]. Подготвен е на основата на Търновската конституция. Най-характерното в него е, че предвижда широки пълномощия на председателя на републиката, който стои начело на изпълнителната власт. Той свиква и открива Народното събрание, участвува в работата на правителството, назначава и освобождава Министерския съвет и т. н.

По отношение на неприкосновеността на личността е записано: „Мъченията и боят при какво и да е обвинение, също и конфискуването на имот като наказание за извършено престъпление, се забранява." В същия чл. 119 има и такава разпоредба: „Забраняват се концентрационните лагери и принудителните трудововъзпитателни общежития."

В чл. 129 е прокламирана неприкосновеността на частната собственост, а в чл. 137 — недопустимостта на каквато и да е цензура.

Тези и ред други разпоредби от проекта на Демократическата партия предизвикват ожесточените нападки на комунистическата партия към него[41].

Подготовката за изборите за Велико народно събрание преминава в остра политическа борба между Отечествения фронт и опозицията. Чрез своите печатни органи („Народно земеделско знаме", „Свободен народ", „Знаме") опозиционните сили и този път настояват за отлагане на изборите. Те смятат, че времето за предизборната кампания е кратко и че в момента все още липсват гаранции за провеждане на свободни избори. В печата се изнасят многобройни примери в това отношение: много членове и привърженици на опозиционните партии се намират в затворите; принудително задържане на опозиционно настроени лица в трудови лагери; насилия, заплахи и побоища над други; удостоверенията за „благонадеждност", изискващи се при постъпване във висшите учебни заведения и прогонването на много професори от тях; ключовите позиции на комунистите в милицията и армията; несправедливости при провеждане на закона за конфискациите; грешки в избирателните списъци; непрекъснати пречки от административните власти при провеждане на предизборната агитация на опозицията; нераздаване на избирателни карти на привърженици на опозицията; незаконно съставяне на изборни бюра; провокации по време на опозиционни предизборни събрания;

[39] Народно земеделско знаме, № 163, 20 окт. 1946.
[40] Български конституции..., 167—181.
[41] Работническо дело, № 243, 22 окт. 1946.

посегателства върху частната собственост на индустриалци, търговци, земевладелци и др.[42]

От органите на МВР са задържани и голям брой опозиционни дейци — кандидати за народни представители. В затвора се намират Трифон Кунев, Асен Стамболийски и Трифон Мирчев. В трудовия лагер „Росица" са изпратени Тодор Лазаров, Вангел Гьорев, Иван Станков, Камен Христов, Георги Еремиев, Дено Деновски, Георги Колев, Велико Матеев, Симеон Ружев, Киро Самоков, д-р Петър Дертлиев, Иван х. Иванчев и Георги Панов. В лагера „Заград" (край Дулово) са въдворени Мишел Михайлов, Димитър Кънев и Краьо Николов, а в лагера „Куциан" — Милан Дренчев, Никодим Попов, Васил Чинин, Серафим Митков и Асен Бенов. В Дирекцията на милицията са задържани Петър Коев, д-р Никола Ханджиев, Дуньо Дунев, Христо Торбов и Иван Копринков. Трима души са въдворени в родните им места — Димитър Стоянов, Борис Пешев и Вълчо Вангелов[43].

Особено безпокойство в опозиционните среди предизвиква неколкомесечното задържане в затвора на члена на ПП на БЗНС — Н. Петков Трифон Кунев, чийто процес първоначално е насрочен за 26 септември, но поради неявяване на свидетелите Георги Караславов и Крум Кюлявков е отложен чак за 2 ноември 1946 г.[44]

Лидерите на опозицията Н. Петков, К. Лулчев и П. Стоянов отправят изложения до министър-председателя (особено важни са тези от 10 и 24 октомври) с искания за осигуряване на свобода на печата, освобождаване на задържаните и осъдените лица по политически причини (104 петковисти и 19 лулчевисти), премахване на закона за защита на народната власт и на закона за печата. Те предупреждават правителството, че ако изборите не се проведат при свободно участие на всички политически сили, то това ще попречи на България да сключи един достоен и справедлив мир[45].

На армията и този път се гледа като на сигурна крепост на Отечествения фронт. В казармите не се допускат представители на опозицията и не се разрешава разпространението на техни материали и вестници. Агитацията се води от командирите и помощник-

[42] Народно земеделско знаме, № 163, 20 окт. 1946; № 165, 23 окт. 1946; № 168, 26 окт. 1946; Работническо дело, № 218, 24 септ. 1946; № 226, 3 окт. 1946; № 232, 10 окт. 1946; № 236, 15 окт. 1946; № 239, 18 окт. 1946; № 243, 22 окт. 1946.

[43] Народно земеделско знаме, № 157 13 окт. 1946; № 158, 15 окт. 1946.

[44] Пак там, № 132, 15 септ. 1946; № 142, 26 септ. 1946; № 143, 27 септ. 1946; № 162, 19 окт. 1946.

[45] Пак там, № 154, 10 окт. 1946; № 168, 26 окт. 1946; Работническо дело, № 233, 11 окт. 1946; № 234, 12 окт. 1946; № 238, 17 окт. 1946; № 248, 27 окт. 1946.

командирите на частите на основата на проекта на НК на ОФ за Конституция[46].

Църковни служители са задължавани да дават клетва, че ще пазят „свято и ненарушимо законите", че ще изпълняват „предано и честно" своите задължения, че ще постъпват винаги „добросъвестно и справедливо", като знаят, че ще дават „отчет пред законите и пред народа"[47].

В навечерието на изборите е издаден указ за помилване на 2462 затворници (1662 политически и 800 криминални) и за намаляване на наказанието на другите осъдени[48]. В същото време започва процес срещу т. нар. „Легионерски център" при Съюза на младежките национални легиони, в който като подсъдими са привлечени 17 души, обвинени, че са организирали „борба срещу днешната власт"[49].

Предизборната борба се води с всички сили и от двете основни политически групировки (Отечествения фронт и опозицията), защото е ясно, че на 27 октомври ще се види реалното съотношение между политическите сили в страната и ще се предопределят насоките на по-нататъшното нейно развитие. А в този момент политическите партии имат следната численост: БРП(к) — 421 559, БЗНС — 150 756, НС „Звено" — 34 186, БРСДП — 31 529, Радикалната партия — 3873, БЗНС — Н. Петков — 51 361, БРСДП(о) — 2214, Демократическата партия — 1240 членове[50].

По въпроса за изборите в България на 24 септември 1946 г. е отправено писмо от Париж от министъра на външните работи на САЩ Джеймс Бърнс до министър-председателя Кимон Георгиев. Последният го получава на 2 октомври от американския политически представител в София Мейнард Барнс. В него външният министър на САЩ припомня, че остава в сила Московското споразумение за „разширяване основата на българското правителство чрез включване на двама представителни водачи на опозицията", и внушава, че това трябва да стане преди изборите на 27 октомври за Велико народно събрание, за да бъдат признати изборните резултати в чужбина. Бърнс съобщава, че е дал инструкции на ген. Робертсон да поиска от заместник-председателя на СКК да бъдат изслушани от комисията всички партийни водачи

[46] ЦПА на БСП, ф. 1, оп. 5, а. е. 9, л. 28 (Изказване на Георги Димитров на XI пленум на ЦК на БРП(к)).

[47] Архив на ЦИАИ, ф. 2 (необработен). Лично дело на архимандрит Климент.

[48] Работническо дело, № 220, 26 септ. 1946.

[49] Народно земеделско знаме, № 132, 15 септ. 1946.

[50] И с у с о в, М. Политическите партии..., с. 313.

в България относно предстоящите избори, а след това Съюзната контролна комисия да обсъди мерки за осигуряване на свободни избори за ВНС по 4 основни точки:

1) свобода на печат, радио и събрания за опозицията;

2) ненамеса на милицията освен за запазване закона и реда;

3) освобождаване на политическите затворници или открито формулиране на обвиненията против тях;

4) отстраняването на каквато и да е заплаха за следизборни репресии по политически причини[51].

Отговорът на министър-председателя на България до министъра на външните работи на САЩ е изпратен на 11 октомври с. г. Преди това позицията на българското правителство е уточнена с Г. Димитров и съветските ръководители[52].

Най-напред Кимон Георгиев заявява, че правителството е решило да търси изпълнението на Московското споразумение в друга посока, а именно чрез провеждането на изборите за Велико народно събрание, резултатите от които ще определят състава на бъдещото правителство и начина на уреждане на отношенията между него и опозицията. След това министър-председателят се спира на четирите точки, формулирани в писмото на Бърнс. Той пояснява, че в кръга на действуващите закони в страната е осигурена свобода на печата, показател за което е издаването на три опозиционни вестника; на всички политически партии, включително и на опозиционните, е дадена възможност да изложат платформите си по радиото, а събрания на опозиционните партии се провеждат из цялата страна.

Декларира, че милицията преди и през време на изборите ще има само едно задължение — да осигури реда и правото на всеки гражданин да изрази свободно своя вот. След обявяването на България за република правителството е освободило от затворите 1700 души, осъдени от Народния съд, а на всички останали наказанията са намалени значително. Освободени са всички задържани лица по политически причини, срещу които не са предявени обвинения за нарушаване на съществуващите закони, а в трудововъзпитателните общежития са останали 734 души, от които само около 45 души са привърженици на опозиционните партии. Създаването на контролно-наблюдателни комитети с участието на опозиционните партии и представянето на БЗНС — Н. Петков и БРСДП(о) с 88 листи, а на Демократическата партия с 35 листи

[51] Работническо дело, № 246, 25 окт. 1946.

[52] И с у с о в, М. Сталин и България, с. 50, 181.

(срещу 99 листи на партиите на Отечествения фронт) е предпоставка за провеждането на свободни избори за Велико народно събрание[53].

Министър-председателят отбягва да се ангажира с поемане на гаранции за предотвратяване на репресии по политически причини след изборите.

От друга страна, между членовете и Председателството на Съюзната контролна комисия също са разменени писма относно изборите на 27 октомври в България.

В изпълнение на нареждане на Джеймс Бърнс американският представител в СКК ген.-майор В. М. Робертсон с писмо до заместник-председателя на СКК ген.-полк. Бирюзов иска свикване на специално заседание на Съюзната контролна комисия за обсъждане на мерки за осигуряване на свободни избори за Велико народно събрание[54]. В отговор ген.-полк. Бирюзов заявява, че осигуряването на свободни избори е прерогатив на българското правителство и вземането на каквито и да е мерки от СКК би било нарушение на тоя прерогатив и груба намеса във вътрешните работи на България. Също така, добавя той, „Съюзната контролна комисия не може да обсъжда тия въпроси, тъй като те не влизат в нейната компетенция, определена от съглашението за примирие с България“[55]. Поради тези причини заместник-председателят на СКК отказва да постави на разглеждане поставените въпроси.

Последва ново писмо на ген. Робертсон, с което изразява несъгласие със заключенията на ген.-полк. Бирюзов и го уведомява, че ще препрати телеграфически съдържанието на неговия отговор на американския външен министър[56].

Последно в тази дипломатическа преписка е писмото на английския представител в СКК ген.-майор У. Х. Окслей. Той обръща внимание на факта, че една от клаузите на доклада на Кримската конференция изисква от правителствата на Великобритания, САЩ и СССР заедно да подпомагат и улесняват населението във всеки бивш сателит на Оста при провеждането на свободни избори. Английският генерал припомня и втория факт — че във връзка с отлагането на изборите за XXVI обикновено народно събрание през август 1945 г. тримата (ген.-полк. Бирюзов, ген.-майор Крейн и ген.-майор Окслей) са действували заедно. С тези примери Окслей отхвърля твърдението на Бирюзов, че

[53] Работническо дело, № 246, 25 окт. 1946.
[54] Пак там.
[55] Пак там.
[56] Пак там.

Съюзната контролна комисия няма надлежната юрисдикция по този въпрос[57].

На писмото на английския представител в СКК е даден устен отговор от нейния заместник-председател. Той е със същото обяснение, което се съдържа в писмото до ген. Робертсон[58].

В изборите за Велико народно събрание[59] вземат участие около 4 250 000 души (94,18 % от всички гласоподаватели). Отечественият фронт получава около 2 980 000 гласа (70,10 %), т. е. 366 места във ВНС (от всичко 465 мандата).

За опозиционните партии са подадени около 1 205 000 гласа (28,35 %), което им осигурява 99 места (21,3 %) във ВНС: 90 — за БЗНС Н. Петков, 8 — за БРСДП(о) и 1 — за независимите интелектуалци. Демократическата партия събира около 23 000 гласа и не успява да изпрати свои представители във ВНС. Броят на недействителните бюлетини е около 43 000.

Точното разпределение на гласовете и местата във ВНС между отделните отечественофронтовски партии е следното (след допълнително получените 18 места от централната листа):

Отечественофронтовски партии	Подадени гласове (%)	Мандати от общата листа	Мандати от централната листа	Общ брой на мандатите
БРП(к)	53,16	279	—	279
БЗНС	13,23	64	5	69
БРСДП	1,87	3	5	8
НС „Звено“	1,65	2	7	9
Радикална	0,19	—	1	1
Общо	70,10	348	18	366

[57] Пак там.

[58] Пак там.

[59] Вж. Г е н ч е в, Н. Изборите за Велико Народно събрание през 1946 г. — В: Исторически преглед, 1964, № 2—3, 213—229; И с у с о в, М. Изборите за Конституционно събрание и разположението на политическите сили в България през 1946 г. — В: Исторически преглед, 1976, № 4, 3—30; О с т о и ч, П. Българска работническа социалдемократическа партия — 9 септември 1944 — 11 август 1948 г. С., 1980, 248—262; Д и м и т р о в, И. Народен съюз „Звено“ (1 октомври 1944 — 19 февруари 1949 г.). — В: България на Балканите и в Европа. С., 1983, 297—299; З а р ч е в, Й. БЗНС и изграждането на социализма в България 1944—1962. С., 1984, 173—175; И с у с о в а, М. Изборите за Велико Народно събрание през 1946 година. — В: Съвременен показател, № 23, 15—21 юни 1990, 9—11.

С листата на БРП(к) са избрани трима радикали (д-р Пенчо Костурков, Ан. Петров и Вл. Арнаудов) и един независим (Димо Казасов). Така че броят на комунистите във ВНС е 275, а на радикалите — 4 души[60].

Мандатите от централната листа (18) са разпределени, както следва: 7 за НС „Звено" (Кимон Георгиев, Христо Лилков, Йордан Панайотов, Атанас Минков, Ангел Илиев, Иван п. Иванов и Димитър Панайотов), 5 за БЗНС (Ради Найденов, Кирил Клисурски, Илия Маринов, Цветко Капитанов и Димитър Димитров), 5 за БРСДП (Здравко Митовски, Павел Цолов, Тодор Тихолов, Нисим Исаков и д-р Георги Атанасов) и един за Радикалната партия (Христо Юруков)[61].

Формирани са 5 парламентарни групи на партиите от Отечествения фронт и 2 — на опозиционните партии. За техни председатели са определени: БРП(к) — Г. Димитров, БЗНС — М. Генвски (по-късно П. Каменов), НС „ Звено" — К. Георгиев, БРСДП — д-р Г. Атанасов, Радикална партия — Ан. Петров, БЗНС — Никола Петков — Н. Петков, и БРСПД(о) — К. Лулчев[62].

Получените резултати от изборите санкционират и утвърждават ръководната роля на БРП(к) във висшите органи на държавната власт и откриват пътя за прехода към съветския модел на обществено развитие. Фактът, че комунистическата партия придобива болшинство във Великото народно събрание, вече осигурява приемането на Конституция, почиваща на „социалистически" принципи. Това също така показва, че влиянието на комунистите в обществото е реално, а не е само резултат на съветското присъствие в България. До подписването на мирния договор политиката на БРП(к) и на правителството трябва все още да се съобразява с неуреденото международно положение на страната, но пътят за съветизация на обществото е разчистен.

За останалите отечественофронтовски партии — БЗНС, БРСДП, НС „Звено" и Радикалната партия, резултатите от изборите означават тежък и неочакван за тях удар. За народни представители не са избрани от общата листа дори министър-председателят Кимон Георгиев, министрите Георги Кулишев, Христо Лилков, Георги Попов, Стоян Костурков и други изтъкнати дейци на НС „Звено", БЗНС и БРСДП. Главната причина за този неуспех Националният

---

[60] Изгрев, № 642, 6 ноем. 1946; С т е ф а н о в, Хр. Българската радикална партия 1906—1949. С., 1984, с. 347.

[61] Изгрев, № 643, 7 ноем. 1946.

[62] Пак там; И с у с о в, М. Политическите партии..., с. 349.

комитет на Отечествения фронт сочи в „недостатъчно и непоследователно прокарана разграничителна линия между тях и опозицията“ по време на предизборната борба[63], но не се отчита в достатъчна степен обстоятелството, че борбата тогава се води между двете главни политически сили — комунистическата партия и обединената опозиция, и че привържениците на по-малките партии предпочитат да вземат участие именно в този съдбоносен исторически двубой.

С изборите за Велико народно събрание не се потвърждава разпространяваната от опозицията теза, че „имала зад себе си мнозинството от българския народ“[64], но в същото време проведените избори показват, че след опозицията върви значителна част от трудещите се маси, които не споделят комунистическата идеология и които са сериозна преграда за провеждане на реформи по съветски образец. Според британската авторка Филис Оти това е „най-големият изборен резултат на опозицията в източноевропейските страни след войната“[65].

Проправителственият печат от онова време изнася, че в изборите за Велико народно събрание не са допуснати такива нарушения или инциденти, които да поставят под съмнение изборните резултати. Такива са и констатациите на Централната комисия за обществено наблюдение на изборите и на част от чуждестранните дипломати и журналисти[66]. На съвещанието на Политбюро на ЦК на БРП(к) със секретарите на областните партийни комитети, проведено на 2 ноември, обаче се изнасят редица случаи на злоупотреби и закононарушения в предизборния период, и то главно от комунисти — късане на афиши, разтуряне на опозиционни събрания, пречки при провеждане на митинги, сбивания с опозиционно настроени дейци и пр.[67]

Сериозни нарушения са отбелязани и в деня на изборите — нераздаване на избирателни карти, недопущане на избиратели до изборните секции, гласуване с белязани бюлетини, двойно гласуване, отнемане бюлетини на лица от другите партии и замяната им с бюлетини на БРП(к), открито гласуване, кражба на изборни книжа, липса на застъпници на опозицията при преброяване на

---

[63] Окръжни, възвания и манифести на НК на ОФ 1945—1946 г. С., 1947, с. 304.

[64] Пак там, 303—304.

[65] М о з е р, Ч. Д-р Г. М. Димитров, с. 207; Вж. и Г у н е в, Г. Към брега на свободата или за Никола Петков и неговото време. С., 1992, с. 99.

[66] Работническо дело, № 252, 30 окт. 1946; № 257, 5 ноем. 1946.

[67] ЦПА на БСП, ф. 1, оп. 5, а. е. 11, л. 2, 26, 42.

бюлетините в някои избирателни секции и др.[68] От страна на опозицията също са допуснати редица нарушения и са предизвикани остри политически ексцесии[69].

Най-големи обаче са изстъпленията и произволите на органите на държавната власт и на местните органи и организации на БРП(к) след изборите — уволнения, побоища, арести и заплахи срещу опозиция и съюзници[70]. В „Народно земеделско знаме" са изнесени имената на 17 души, убити или умрели от побой по време на изборната кампания или непосредствено след нея[71]. Сред хората, гласували за опозицията, царят страх и несигурност. Това води до създаване на тежка политическа обстановка в страната, до рязка поляризация на политическите сили и силно охлаждане на отношенията между комунистическата партия и другите отечественофронтовски партии. Неслучайно лидерът на „Звено" Кимон Георгиев казва на Георги Димитров: „На вас, ЦК, ви вярваме, знаем, че нямате такава линия, но вие не държите в ръцете си собствените си организации!"[72] Социалдемократите също изразяват остро недоволство и заявяват: „Вие не сте в състояние да въведете ред в собствения си дом!"[73] А Вълко Червенков продължава да предупреждава местните дейци на БРП(к), че ще бъдат наложени наказания, за да се възстанови общественият ред в страната[74].

Великото народно събрание започва своите заседания на 7 ноември 1946 г. и ги приключва на 21 октомври 1949 г. (след двукратно удължаване на мандата му с по една година). Първото му заседание е посветено на избор на ръководство на парламента. За председател са издигнати кандидатурите на Васил Коларов (от основната управляваща партия) и Никола Петков (от опозицията). В избора участвуват 378 депутати, от които 304 гласуват за В. Коларов, 71 — за Н. Петков, а трима пущат бели бюлетини[75]. За заместник-председатели са избрани Ради Найденов (БЗНС), Димитър Ганев (БРП(к)), д-р Георги Атанасов (БРСДП), Атанас Драгиев (НС „Звено") и д-р Пенчо Костурков (Радикална партия). По-късно на мястото на Р. Найденов, който става министър на правосъдието, е избран Петър Каменов (БЗНС), а на мястото на Д. Ганев, който е

[68] Пак там, л. 1-а, 14; Народно земеделско знаме, № 173, 31 окт. 1946; Г у н е в, Г. Цит. съч., 98—99.

[69] И с у с о в, М. Цит. съч., с. 10.

[70] ЦПА на БСП, ф. 1, оп. 5, а. е. 11, л. 2, 14, 27, 29, 54.

[71] Народно земеделско знаме, № 174, 1 ноем. 1946; № 179, 7 ноем. 1946; № 180, 8 ноем. 1946; № 202, 4 дек. 1946.

[72] ЦПА на БСП, ф. 1, оп. 5, а. е. 11, л. 15—16.

[73] Пак там, л. 16.

[74] Пак там, л. 17.

[75] Народно земеделско знаме, № 180, 8 ноем. 1946.

назначен за пълномощен министър в Букурещ, е избран Райко Дамянов (БРП(к))[76].

След избора на председател и заместник-председатели на ВНС опозицията иска да прочете декларация във връзка с политическото положение в страната, но В. Коларов не ѝ дава думата. Поради това декларацията е депозирана в ръководството на парламента в писмен вид, а на следващия ден е публикувана в опозиционния печат. Ето нейното съдържание:

„Парламентарните групи на БЗНС — Н. Петков, БРСДП(о) и независимите интелектуалци се чувствуват задължени от историческия момент да заявят:

Че изборите за VI велико народно събрание се извършиха при неконституционни и фашистки закони и при небивал терор, заплашвания и фалшификации, които ги предхождаха, придружаваха и последваха, и че днешният състав на Великото народно събрание не представя истинската народна воля;

Че в тоя терор се дадоха човешки жертви и се нанесоха побоища, страдания и щети на мирните и невинни селяни и граждани;

Че и до днес гоненията продължават и за хиляди граждани и селяни няма спокойствие и сигурност;

Че с нарушения на Конституцията Софийският областен съд не освободи народния представител Трифон Кунев и не призна редовно подадени за опозицията гласове в III софийска избирателна колегия, както постъпиха и съдилищата в Сливен и Дупница, затова:

1. Протестират срещу предизборния, изборния и следизборен терор и фалшификации, които попречиха да се прояви истинската народна воля.

2. Настояват за законност, сигурност и успокояване в страната и за освобождаване на задържаните по политически причини антифашисти.

3. Настояват за незабавна отмяна на фашистките и антиконституционни закони и за разтуряне на концентрационните лагери.

4. Настояват за освобождаване незабавно на народния представител Трифон Кунев."[77]

Декларацията е подписана от Никола Петков, Коста Лулчев и Петко Стоянов.

Първият резултат от тази декларация е освобождаването на Трифон Кунев от Централния затвор в София още на 8 ноември 1946 г.

---

[76] Работническо дело, № 260, 8 ноем. 1946; № 261, 21 ноември 1946; № 297, 21 септ. 1946.

[77] Народно земеделско знаме, № 180, 8 ноем. 1946.

В декларацията на опозиционните парламентарни групи прави впечатление един твърде интересен факт — репресивното законодателство след 9 септември 1944 г. е определено като „фашистко", а задържаните в затворите и лагерите — като „антифашисти". Очевидно в случая са надделели емоциите на опозиционните лидери, но декларацията е показателна и в още едно отношение — че още от откриването на парламента се тръгва по пътя на непримиримата политическа борба между двете основни политически групировки в него.

На 18 ноември 1946 г. е проведен Дванадесетият пленум на ЦК на БРП (к), който прави оценка на резултатите от изборите и очертава практическите задачи не само на БРП (к), но и на правителството в близкия период — продължаване на мирната външна политика на Отечествения фронт; унищожаване на „остатъците от фашизма" и „обуздаване на вътрешната реакция", прокарване на радикални мероприятия за възстановяване и развитие на народното стопанство; отстраняване на „спекулативния и паразитен капитал"; продължаване на спокойствието в страната; провеждане на здравна и социална политика в интерес на работниците и селяните; приемане на ВНС на проекта за Конституция, предложен от Националния комитет на Отечествения фронт; укрепване боеспособността на армията; заздравяване на единството и сътрудничеството между партиите и обществените организации в Отечествения фронт; укрепване боеспособността на армията; заздравяване на единството и сътрудничеството между партиите и обществените организации в Отечествения фронт[78]. Това са всъщност „десетте най-важни повели", формулирани от Георги Димитров в статията му „Поуките от изборите за Велико народно събрание"[79]. На пленума са наложени наказания на ръководни партийни дейци за нарушения по време на изборите, в т. ч. и снемане на първия секретар на околийския комитет на БРП (к) — Сливен, Петър Семерджиев. Извършени са реорганизация на апарата на ЦК на БРП (к) и кадрови промени. Избрани са още двама секретари на Централния комитет — Петко Кунин и Никола Павлов[80].

Критичен анализ на своята дейност с оглед на резултатите от изборите за Велико народно събрание правят и другите политичес-

---

[78] Българската комунистическа партия в резолюции и решения на конгресите, конференциите, пленумите и Политбюро на ЦК. Т. 1 (1944—1955). С., 1955, 70—72.

[79] Работническо дело, № 254, 1 ноем. 1946.

[80] ЦПА на БСП, ф. 1, оп. 5, а. е. 13, л. 1-6; Работническо дело, № 272, 22 ноем. 1946.

ки партии — БЗНС, БРСДП, НС „Звено“, Радикалната партия, БЗНС — Н. Петков, Демократическата партия[81].

БРП (к) запазва ръководното си положение и в местните органи на властта независимо от непрестанните искания на нейните съюзници в Отечествения фронт за отстъпване на повече места в тези органи. Разпределението на ръководните длъжности по места в началото на 1947 г. е следното[82]:

Партийна принадлежност	Областни директори	Околийски управители	Градски кметове	Селски кметове
БРП (к)	3	50	73	1190
БЗНС	3	35	13	666
НС „Звено“	2	5	3	40
БРСДП	1	3	10	40
Радикална партия	-	-	-	2
Безпартийни	-	-	-	25
Вакантни места (за съюзнически представители)	-	2	7	-
Общо	9	95	106	1963

Като партия, спечелила мнозинство във Великото народно събрание, БРП (к) има всички основания да формира самостоятелно правителство от комунисти, но тя не се възползува от това право. В интерес на запазване на коалицията на отечественофронтовските партии БРП (к) решава в новото правителство отново да бъдат представени и другите нейни политически съюзници. За министър-председател на 21 ноември 1946 г. е определен председателят на ЦК на БРП (к) Георги Димитров, който още на 22 ноември представя на Председателството на републиката състава на третото отечественофронтовско правителство. В него са включени 10 представители на БРП (к) (Г. Димитров, Тр. Костов, А. Югов, Г. Дамянов, Ив. Стефанов, д-р М. Нейчев, И. Божилов, д-р Р. Ангелов, Д. Терпешев, М. Сакеларов), 5 от БЗНС (Ал. Оббов, Г. Трайков, Р. Найденов, Ст. Тончев, Г. Драгнев), двама на НС „Звено“ (К. Георгиев, Хр. Лилков), двама на БРСДП (Г. Попов, Здр. Митовски) и един независим (Д. Казасов). Подпредседатели на Министерския съвет стават министърът на външните работи К. Георгиев и министрите без

[81] И с у с о в, М. Политическите партии..., 321—329.

[82] О с т о и ч, П. БКП и изграждането на народнодемократичната държава (9 септември 1944 — декември 1947). С., 1967, с. 82.

портфейл Ал. Оббов, Тр. Костов и Г. Попов[83]. От старото правителство са освободени само 4 души: Г. Кулишев, Ст. Костурков, Л. Коларов и Д. Нейков. Новите имена в кабинета на Г. Димитров са: д-р Минчо Нейчев — министър на народното просвещение, Ради Найденов — министър на правосъдието, ген.-майор Георги Дамянов — министър на войната, Йордан Божилов — министър на търговията и продоволствието, Здравко Митовски — министър на социалната политика, и инж. Манол Сакеларов — министър на електрификацията, водите и природните богатства. Останалите министри запазват своите постове. В правителството не е включен представител на Радикалната партия, но тя е представена в Председателството на Великото народно събрание. По същество правителството е комунистическо, но действуващо от името на Отечествения фронт. И този път е пропусната възможността да бъде съставено широко коалиционно правителство (с участието и на опозицията), но Г. Димитров следва съвета на Сталин — да се прибегне към такъв вариант само при положение, че опозицията се обърне с подобно предложение към ЦК на БРП (к)[84].

Програмната декларация на новото правителство пред Великото народно събрание е прочетена от Георги Димитров на 28 ноември 1946 г. Тя включва решаването на такива проблеми като подписването на справедлив мирен договор, развитие на националната промишленост, подпомагане на земеделските и занаятчийските трудовопроизводителни кооперации, разширяване на вътрешната и външната търговия, изработване на двегодишен план за развитие на народното стопанство и др.[85] В заключителната си реч по дебатите върху правителствената декларация (13 декември 1946) министър-председателят подчертава изпълнението и на две по-специфични задачи — „окончателно" укрепване на реда и законността в страната и „решително" изкореняване на конспирациите против властта[86], които издават намеренията на правителството да върви към по-нататъшно настъпление срещу опозиционните сили.

Българската опозиция посреща много критично декларацията на третото отечественофронтовско правителство и неговите първи мероприятия. Никола Петков, Коста Лулчев и Петко Стоянов отричат всички основни положения от декларацията, отнасяща се до вътрешната, стопанската и културната политика, като изразяват

---

[83] Работническо дело, № 273, 23 ноем. 1946.
[84] И с у с о в, М. Сталин и България, с. 50.
[85] Работническо дело, № 278, 29 ноем. 1946.
[86] Пак там, № 291, 14 дек. 1946.

одобрение само на насоките на външната политика. Те заявяват пред Великото народно събрание, че с Отечествения фронт вече е свършено, че той се е превърнал в „параван за еднопартийно управление", че новото правителство е комунистическо, че спрямо опозицията се провежда терор. На 5 декември 1946 г. опозиционните групи излизат със своя декларация по външната и вътрешната политика на страната. В нея те настояват за отмяна на изключителните закони, за спиране на преследванията по политически причини, за слагане на край на задържанията без съдебни присъди, за премахване на отечественофронтовските комитети по предприятия и учреждения, за стабилитет на държавните служители, за превръщане на България в правова държава, за изработване на демократична Конституция[87].

В подобен критичен тон са и публикациите в опозиционния печат. „Знаме" определя политическата система в страната като „система на общественото подкупване и деморализиране"[88], а „Свободен народ" — като „деспотична, пъклена и антисоциална система", която има за цел „да притъпи всяко човешко достойнство"[89].

Ожесточените критики от страна на опозицията дават и някои положителни резултати. Към Министерския съвет е формирана Комисия по помилванията, която още в средата на декември дава съгласие за освобождаването на 501 души от трудововъзпитателните общежития и на 541 души от Софийския централен затвор[90].

За да се осигури по-добра координация и по-голяма експедитивност в работата на отделните министерства, е извършена реорганизация в структурата на Министерския съвет. Към него са създадени 4 комитета:

1. Комитет по стопански и финансови въпроси под председателството на Трайчо Костов в състав: председателят на Върховния стопански съвет и всички стопански министри.

2. Комитет по вътрешни, културни и социални въпроси под председателството на Георги Попов в състав: министрите на вътрешните работи, просветата, правоъдието, народното здраве и информацията и изкуствата.

---

[87] Народно земеделско знаме, № 202, 4 дек. 1946; № 204, 6 дек. 1946; Стенографски дневници на VI ВНС, дял I, кн. I, 84—93, 115.

[88] Работническо дело, № 296, 20 дек. 1946.

[89] Пак там, № 301, 26 дек. 1946.

[90] Пак там, № 294, 18 дек. 1946; № 298, 22 дек. 1946.

3. Комитет по външните работи под председателството на Георги Димитров в състав: министърът на външните работи и подпредседателите на Министерския съвет.

4. Комитет по отбраната под председателството на Георги Димитров в състав: министрите на войната, външните работи, вътрешните работи и председателят на Върховния стопански съвет[91].

Съсредоточаването на постовете председател на ЦК на БРП (к) и на министър-председател на България (плюс председателството на парламентарната група на БРП (к) и председателството на посочените по-горе два комитета към Министерския съвет) водят до възвеличаването на Георги Димитров като „най-популярен и най-авторитетен общественик, политик и държавник в страната", „най-верен, най-доблестен и най-предан син на народа", „любимец и общопризнат водач на народа", „учител и вожд на целия български народ", „мъдър и славен ръководител на страната" и превръщането му в идол на комунистическата партия. Така че проявлението на култа към личността в България трябва да се търси още по времето на „отечественофронтовския режим" на Георги Димитров, а не само при авторитарните режими на Вълко Червенков и Тодор Живков.

Главната задача на Великото народно събрание е изработването на новата Конституция. За тази цел е избрана 55-членна парламентарна комисия с председател д-р Минчо Нейчев (БРП (к)), в която са включени представители на всички парламентарни групи. Комисията работи разделена на 4 секции:

1) по върховната власт;
2) по обществено-стопанското устройство;
3) по държавното устройство;
4) по правата и задълженията на гражданите.

За основа на работата на Конституционната комисия е приет проектът, предложен от Националния комитет на Отечествения фронт[92].

Докато в секциите на комисията се подготвят текстовете на проектоконституцията, Великото народно събрание започва да се занимава с утвърждаване на мандатите на народните представители и със законодателна дейност. Приети са законите за бюджета на държавата за 1947 г., за данъка върху оборота, за еднократния данък върху имуществото, за учредяването на държавен тютюнев

[91] Пак там, № 281, 3 дек. 1946.
[92] Български конституции..., с. 37.

монопол, за Българската академия на науките, за двегодишния народностопански план (1947—1948) и др.[93] Осъществяването на законодателна дейност от Великото народно събрание е в противоречие с разпоредбите на членове 141—143 и чл. 146 на действуващата Търновска конституция[94], която някои дейци на БРП (к) обявяват за „реакционна" и „антинародна"[95].

Официалният вариант на проекта за Конституция е завършен на 15 май 1947 г., а неговото разглеждане започва на 20 май с четене на проектоконституцията и на мотивите към нея[96].

Общите парламентарни дебати по проектоконституцията започват на 27 май. След изказванията на Вълко Червенков (БРП (к))[97], Михаил Геновски (БЗНС)[98], Ефрем Митев (БРСДП)[99] и Атанас Минков (НС „Звено")[100] на 29 май думата е дадена на опозиционния водач Никола Петков. Той взема отрицателно отношение към проекта за Конституция, внесен от парламентарната комисия, и от името на парламентарната група на БЗНС — Н. Петков прочита нов проект[101].

За основа при изготвянето на проекта на БЗНС — Н. Петков е взета Търновската конституция. Съдържа 124 члена, т. е. около 40 повече от проекта на Отечествения фронт. Това дава възможност по-изчерпателно да бъдат развити и конкретизирани основните конституционни принципи. В него е прокарано ярко разграничаване между трите вида власти в държавата — законодателна, изпълнителна и съдебна. Много пълно е разработена материята за правомощията на председателя на републиката, който се избира от Великото народно събрание и може да бъде преизбран само един път. Той свиква Народното събрание и открива сесиите му, назначава и уволнява министър-председателя, упражнява общ надзор над дейността на Министерския съвет и т. н. Предвидени са само 12 министерства. Върховният касационен съд има право да се произнася кой закон противоречи на Конституцията и да го отменя. За политически престъпления народните представители не могат да бъдат

---

[93] Икономика на България. Т. 2. С., 1972, 80—81; И с у с о в, М. Политическите партии..., 352—357.

[94] Български конституции..., 33—34.

[95] Стенографски дневници на VI ВНС, дял II, кн. 1, 126—136.

[96] Пак там, 1—16.

[97] Пак там, 18—23.

[98] Пак там, 23—29.

[99] Пак там, 31—39.

[100] Пак там, 44—49.

[101] Пак там, 49—57.

съдени, задържани и затваряни, докато трае мандатът им. Частната собственост е обявена за неприкосновена, а вътрешната и външната търговия — за свободни. Забранява се конфискуването на имоти. Правата и задълженията на гражданите се прокламират в духа на демократичните традиции на народа и опита на съвременните демократични общества[102].

По това време на българската общественост е известен още един конституционен проект. Той е изработен от бившия регент на страната проф. Венелин Ганев в края на 1946 г., но е публикуван през 1947 г. от името на „Българската лига за защита правата на човека и гражданина", чийто председател е самият автор на проекта[103]. Отличава се с по-различна структура от посочените дотук 3 проекта (на НК на ОФ, Демократическата партия и БЗНС — Н. Петков). Глава I е озаглавена „Държавно устройство и междудържавно положение", глава II — „Народът и неговите функции в държавното устройство", глава III — „Конституционни органи" (Председател на републиката, Народно събрание, правителство, органи на местното самоуправление, съдебна власт, Конституционен гаранционен съд), глава IV — „Права, свободи и задължения на гражданите", глава V — „Герб, печат, знаме", и глава VI — „Изпълнение на конституцията"[104]. В съдържателно отношение този проект е близък до проектите на Демократическата партия и БЗНС — Н. Петков.

Свой проект за Конституция предлага и проф. Стефан Баламезов. Неговият проект е сходен с този на проф. Венелин Ганев[105].

Отношение на основните начала в проекта за Конституция на НК на ОФ относно църквата (а те са: „църквата е отделена от държавата" — чл. 63, „образованието е светско" — чл. 64, и „законен е само гражданският брак" — чл. 62) взема и Светият синод на Българската православна църква, публикувано в „Църковен вестник" още в средата на декември 1946 г. В изложението на Св. синод се застъпва следното становище:

1. В нов член или като алинея към чл. 63 от проекта за Конституция да се впише текстът: „Българската православна църква е корпорация от публично-правен характер."

2. Към същия член да се добави нова алинея, която да гласи: „Българската православна църква се ползува със свободата на

[102] Български конституции..., 182—196.
[103] Пак там, с. 13.
[104] Пак там, 197—213.
[105] И с у с о в, М. Политическите партии..., 361—362.

вътрешно самоуреждане и самоуправление, на култ, на вероучение и на благотворителност."

3. В особен член или като алинея към чл. 63 трябва да се впише: „Богохулството, кощунството, насилието върху верската съвест и смущението на църковните служби са наказуеми."

4. Текстът в чл. 64, който гласи, че „образованието е светско с демократичен и прогресивен дух", да се допълни с израза: „но неутрално в мирогледно отношение".

5. Във връзка с чл. 62 от проекта на Конституцията се настоява да се смята еднакво законен и църковният брак, както гражданският, за да се запази свободата на съвестта и изповеданието[106].

За съжаление изложението на Светия синод на Българската православна църква не е взето под внимание нито при подготовката на проекта на Конституционната комисия, нито по време на неговото обсъждане в парламента.

След внасянето на проекта на Н. Петков във Великото народно събрание парламентарните дебати вземат остър и конфронтационен характер. Това проличава в изказванията на всички народни представители, които одобряват или отхвърлят проекта на Конституционната комисия: Анастас Петров (Радикална партия)[107], Петко Търпанов (БРСДП (о))[108], Петър Запрянов (БЗНС)[109], Петко Кунин (БРП (к))[110], проф. Петко Стоянов (независим)[111], Владимир Поптомов (БРП (к))[112], Павел Цолов (БРСДП)[113], Тодор Павлов (БРП (к))[114], Иван п. Димитров (НС „Звено")[115], Владимир Димчев (БРП (к))[116], д-р Вяра Златарова (БЗНС)[117], Крум Славов (БРСДП (о))[118], Йордан Ковачев (БЗНС — Н. Петков)[119], Марин Личев

---

[106] Църковен вестник, № 40—41, 14 дек. 1946.
[107] Стенографски дневници на VI ВНС, дял II, кн. 1, 66—72.
[108] Пак там, 76—83.
[109] Пак там, 83—86.
[110] Пак там, 93—103.
[111] Пак там, 103—113.
[112] Пак там, 126—136.
[113] Пак там, 156—162.
[114] Пак там, 165—171.
[115] Пак там, 171—175.
[116] Пак там, 237—246.
[117] Пак там, 263—267.
[118] Пак там, 267—273.
[119] Пак там, 273—283.

(БЗНС — Н. Петков)[120], Ангел Държански (БЗНС — Н. Петков)[121], Васил Ханджиев (БЗНС)[122], Васил Коларов (БРП (к))[123].

На непримирими и противоположни позиции са депутатите от отечественофронтовските и опозиционните партии по въпросите за разделението на властите, прерогативите на държавния глава, съдбата на частната собственост, местното самоуправление, правата и свободите на гражданите и др.

Проектът на Конституционната комисия е гласуван на 20 юни 1947 г. На заседанието на парламента присъствуват 366 депутати. От тях за официалния проект гласуват 302 души, а 64 депутати от опозицията не вземат участие в гласуването. Проектът на БЗНС — Н. Петков не е поставян на гласуване[124].

В историческата и правната ни литература се отбягва фактът за кворума при приемане на проектоконституцията на първо четене на 20 юни 1947 г. Съгласно постановленията на Търновската конституция (която тогава все още е в сила) всички въпроси около изменението или преглеждането на Конституцията (а също и при приемането на нова Конституция) се решават с болшинство от 2/3 от „всичките членове" на Великото народно събрание. Избирателният закон от 1946 г. определя броя на депутатите в VI ВНС на 465 души. Това означава, че за да е законно каквото и да е решение около приемането на новата конституция, то трябва да бъде взето с гласовете на най-малко 310 депутати (2/3 от общия брой). Както стана вече дума, на първото четене на проектоконституцията за нея гласуват 302 души.

Възниква закономерният въпрос: с какви аргументи се оправдава „положителният" вот на 20 юни?

Първото обяснение се търси в едно правно тълкуване, което е твърде прозрачно. На 20 юни е обявено, че съставът на Великото народно събрание за това заседание е 440 души (на 25 души от опозицията вече е отнет депутатският имунитет — на Петър Коев и Никола Петков, за да бъдат съдени; и на други 23 души, депозирали предварително оставките си на Никола Петков). Ако се приеме за „законосъобразен" намаленият състав от 440 души, то тогава действително е имало необходимите 2/3 от гласовете (най-малко 294 гласа).

[120] Пак там, 283—293.
[121] Пак там, 295—298.
[122] Пак там, 363—366.
[123] Пак там, 368—374.
[124] Пак там, с. 374.

Проблемът е в това, че в Конституцията е записано „от всичките членове на Събранието", а това могат да бъдат само определените 465 души. Конституционната практика изисква всички починали или напуснали (а в случая — отстранени) депутати да бъдат замествани по определен ред, установен от избирателния закон. Това означава (пак според Конституцията), че отстранените депутати „следва да бъдат заместени със следващите в съответните листи кандидати или подгласници". Такова е и решението на самото Шесто Велико народно събрание, взето на 11 юни 1947 г., но то изобщо не се привежда в изпълнение.

Вместо да попълни състава на ВНС по регламентирания в закона ред, мнозинството в него решава да се възползува от създадената в парламента ситуация и да прокара по-безпрепятствено своя проект. Изненадата с гласуването на 20 юни идва от големия брой отсъствуващи депутати — 74 души (62 от управляващите партии и 12 от опозицията). Именно отсъствието на 62 проправителствени депутати обърква сметките на „режисьорите" на изборните процедури. Председателството на Великото народно събрание обаче не се смущава от нарушаването на Конституцията и обявява проекта на парламентарната комисия за приет на първо четене. Ако обаче се приеме подобна процедура за „нормална", това означава, че всяко болшинство в дадено Велико народно събрание може да прибегне към касиране на опозиционни депутати (поводи винаги ще се намерят), за да се постигне желаното мнозинство за гласуване на един или друг конституционен текст.

Второто (макар и формално) обяснение се съдържа в утвърдения от VI ВНС вътрешен правилник, според който на първо четене проектът за Конституция може да бъде приет и с обикновено мнозинство. Това положение обаче противоречи на чл. 169 на действуващата Конституция.

Великото народно събрание става арена на ожесточени политически сблъсъци между отечественофронтовските и опозиционните сили. Двуполюсното разделение на силите прави обстановката в парламента напрегната и тягостна. И двете страни проявяват взаимна нетърпимост и недоверие. Непрекъснатите нападки, обвинения, обструкции, възражения, апострофи, демонстрации, протести и викове са ежедневна практика. Липсата на политически център се оказва фатална за съществуването на нормален парламентарен живот в страната. Дори при четенето на програмната декларация на правителството Г. Димитров е прекъсван десетки пъти от опозиционните депутати, а при обосновката на гледищата на парламентарната група на БРП (к) от В.Червенков по

тази декларация депутатите от БЗНС — Н. Петков демонстративно напущат залата. Болшинството много често гласува за изключване на опозиционни депутати за едно или повече заседания на парламента. Във връзка с обсъждането на различни спорни въпроси даже се стига до сбиване в парламента. Ето какво се заявява в един протест от 4 април 1947 г. на обединената парламентарна опозиция до председателя на Великото народно събрание: „Няколко пъти досега ние протестирахме против насилията върху народните представители от опозицията във Великото народно събрание и молихме председателството да вземе необходимите мерки да престанат тия насилия и да се запази престижът на най-висшата обществена институция в страната — Великото народно събрание. Въпреки това председателството не взе никакви мерки и сцените, позорящи Великото народно събрание, продължават.

Така, още незаглъхнало ехото от шумното и небивало досега в историята на българския парламент арестуване в самата сграда на Народното събрание на народния представител Петър Коев, още незабравени изхвърлянията от трибуната с насилие на народните представители Рачо Домусчиев, инж. Стоян Божков и д-р Петър Дертлиев, на 3 април т. г. с пестници бе изхвърлен от трибуната народният представител Недко Ботев, който говореше по бюджетопроекта на Министерството на правосъдието и му бе отнета възможността да изрази становището на парламентарната група на БЗНС.

На 4 април 1947 г. Великото народно събрание преживя една наистина срамна сцена при разглеждане на бюджета на Министерството на социалната политика. Организирано бе нападение срещу една жена — народната представителка Елисавета П. Антонова, която също бе смъкната от трибуната и бита. Бяха бити и много от народните представители от опозицията с юмруци, ритници и пр.

Явно във Великото народно събрание има народни представители от болшинството, които считат побоищата като най-силен аргумент.

... Тия насилия и побоища целят изхвърлянето на опозицията от Великото народно събрание въпреки тържествената декларация на г.министър-председателя, че правителството няма намерение да изгонва опозицията от ВНС и да я унищожава.“[125]

Твърде поучителни са случаите с отстраняването от парламентарната зала на д-р Петър Дертлиев и арестуването на Петър Коев.

[125] Народно земеделско знаме, № 67, 5 апр. 1947.

Инцидентът с д-р Петър Дертлиев става в средата на януари 1947 г. При разискванията по запитването на народния представител Петър Сърбински до министъра на информацията и изкуствата Димо Казасов във връзка със забраняването на вестниците „Младежко знаме“ и „Сеяч“ отношение взема и младият депутат от БРСДП (о). Между другото той казва: „Когато вие говорите за вашите жертви..., аз трябва да ви попитам: кой от вас уби Замфир Филипов (кандидат за народен представител в Берковска избирателна колегия, умрял след побой, който му е нанесен от „шайкаджии“ — б. а.). Аз искам да ви попитам: вие, които тук се биете в гърдите, не сте ли съучастници? Когато има един мъртъв човек, а вие защитавате убийците, вие сте съучастници. Когато Петър Данев беше взет в участъка в Лясковец и бе хвърлен мъртъв пред своя дом, аз искам да ви питам вас, които българският народ издържа, за да браните реда, вие какви сте? Ще ви кажа в очите — вие сте убийци!“ При тези думи на оратора депутатите от мнозинството стават на крака и викат силно: „У-у-у!“, „Позор!“, „Вън!“. Голяма група народни представители отиват до трибуната и започват да изтласкват оратора. От другата страна депутати от опозицията се противопоставят. Започват пререкания и настъпва голяма суматоха. Председателят на ВНС В. Коларов настоява д-р Дертлиев да оттегли думите си и „оскърблението“, което нанесъл на народните представители, но последният мълчи. Тогава Народното събрание приема решение за отстраняване на д-р Дертлиев от залата. В това време министър-председателят Г. Димитров се обръща към квесторите: „Идете да го изхвърлите навън като парцал!“ Райко Дамянов (БРП (к)) извиква: „Вън фашистко куче!“ Д-р Петър Дертлиев напуща залата, изпратен с викове: „У-у-у!“ и „Вън!“ от мнозинството и ръкопляскания от опозицията[126].

Петър Коев е член на ПП на БЗНС — Н. Петков. От 7 август до 4 ноември 1946 г. е арестуван в Дирекцията на милицията. В продължение на 21 дни е държан в единична килия, без да бъде разпитван. Храната му през тези дни е парче хляб и малко вода. Най-лошото започва по време на разпита, който се води 5 дни по 24 часа в денонощието — без сън и без вода. Следователите се сменят през 3 часа, а задържаният стои прав и с белезници. За тези непосилни условия по време на задържането му П. Коев пише до Никола Петков, който по-късно прочита писмото му пред Великото народно събрание[127], в което Коев е избран за депутат от I софийска

[126] Изгрев, № 700, 17 ян. 1947; Поглед, № 44, 29 окт. 1990.
[127] Г у н е в, Г. Цит. съч., с. 107.

избирателна колегия. Това е и причина да бъде прекъснато започнатото следствие, но се оказва, че не е за дълго. През януари 1947 г. отново е призован от следствените власти да даде показания във връзка с подготвяния процес срещу военната организация „Неутрален офицер". За тези свои показания няколко дни по-късно той прави следната декларация в парламента: „Аз, както казах за показанията, които дадох по-рано, че не са нито истински, нито дадени при свободна воля, сега също така ви казвам и декларирам, че ако ви се покажат и утре нови показания, сигурно те — оттук ви го казвам — няма да бъдат нито искрени, нито мои. Защото аз вече минах през разпит, аз зная начина, по който се стига до такива показания. Аз ви заявявам и казвам и на вас, и на моите другари: ако видите някакви показания по подобие на тези от участвуващите в процеса на „Неутрален офицер", знайте, че са дадени при крайно тежки, невъзможни и непосилни условия. Казвам го, за да се отбележи и да се знае."[128]

По искане на прокурорския надзор при Софийския областен съд на 5 февруари 1947 г. Великото народно събрание отнема депутатския имунитет на Петър Коев поради обвинения, че бил член на „секцията по военни въпроси" при Постоянното присъствие на БЗНС — Н. Петков и бил съучастник във формираните „тайни военни конспиративни организации". При гласуването болшинството става на крака и бурно ръкопляска, а опозицията напуска заседателната зала. П. Коев е задържан под стража и предаден на съда[129].

Именно във връзка със задържането на Петър Коев в парламента се разиграва своеобразен политически театър. Първото действие е изиграно на 4 февруари — след прочитането на писмото на прокурора от председателя на ВНС Васил Коларов. Тогава, след обвиненията на опозиционния депутат Стоян Божков, че в страната няма „свобода, ред и законност", министър-председателят нарича оратора „сволоч", а министърът на вътрешните работи Антон Югов му лепва етикета „провокатор". От своя страна Ст. Божков казва за Югов, че е „убиец", след което депутати от мнозинството свалят оратора от трибуната, а някои дори го удрят[130]. Във второто действие (на 5 февруари) взема участие министърът Добри Терпешев, който обижда депутата К. Бонев с думите „черноборсаджия", „хулиган" и „тиква такава". Част от депутатите

---

[128] Цветков, Ж. Цит. съч., с. 88, 96—97.
[129] Пак там, с. 91, 97.
[130] Пак там, 91—92.

комунисти посрещат изказванията на депутатите от опозицията с викове: „Съзаклятие няма да позволим!“ и „Фашистки агитатори!“[131]

Особена нетърпимост помежду си проявяват министър-председателят на страната Г. Димитров и лидерът на българската опозиция Н. Петков. Стенографските дневници на Великото народно събрание са изпълнени с многобройни примери на неприязън, обиди, заплахи, оскърбления, непристойни думи, предизвикателства и т. н.[132] Това естествено изостря политическото напрежение и задълбочава политическия разкол в страната.

Има и отделни случаи на търсене на допирни точки между двете страни (Отечествен фронт и опозиция), но те са изключения. Такива опити за „сътрудничество“ на Отечествения фронт с опозицията, за „примирение с хората на опозицията“, за конструктивна парламентарна дейност и т. н. се правят след съставянето на новото правителство и в първите месеци на 1947 г., но скоро са изместени от остри политически и социални конфликти[133]. Налага се линията на „твърдолинейните“ в БРП (к) и ОФ за „пълно разобличаване“ и „пълен разгром“ на опозицията[134].

Ярък израз на решителността на правителството да се разправи с опозицията е неговото решение от 24 декември 1946 г. да се спре завинаги органът на Демократическата партия в. „Знаме“. Мотивите за това са, че вестникът „продължава системно да публикува тенденциозни материали, злепоставящи Съветския съюз, Югославия и другите приятелски на България държави, че провежда курс на влошаване на отношенията между българския народ и другите славянски народи и участвува в недопустими интриги против сътрудничеството между великите сили, с което утежнява международното положение на България“[135]. Министрите добре знаят, че в. „Знаме“ е орган на малка политическа партия и че от неговите позиции не се определя международното положение на България. За тях е важно, че е намерен подходящ предлог да се спре вестникът на една опозиционна партия и да сѐ демонстрират твърдост във вътрешната политика и безусловна сервилност към „братските“ страни.

---

[131] Пак там, 94—95.

[132] Г у н е в, Г. Цит. съч., 105—110.

[133] И с у с о в, М. Сталин и България, 181—184.

[134] Работническо дело, № 289, 12 дек. 1946; № 290, 13 дек. 1946.

[135] Пак там, № 300, 25 дек. 1946; Изгрев, № 684, 25 дек. 1946; Народно земеделско знаме, № 220, 25 дек. 1946.

В началото на 1947 г. са спрени младежките опозиционни вестници „Младежко знаме“ и „Сеяч“. Мотивът е липса на хартия, но от отговора на министъра на информацията и изкуствата Димо Казасов на запитването на народния представител Петър Сърбински (ръководител на опозиционния ЗМС) става ясно, че това се прави по чисто политически причини. Д. Казасов заявява пред депутатите от ВНС, че опозиционните вестници „разделяли народа, омаломощавали силите му и опропастявали бъдещето му“, затова Отечественият фронт и правителството „не могат да позволят такава разколническа дейност“. Министърът развива идеята си за обща политическа концепция на младежките съюзи, за общ политически мироглед, за единна младежка политическа организация, което според него било „съкровена мечта“ на българския народ[136].

По повод на разгорелите се политически страсти в парламента при разискванията по това запитване Г. Димитров прави следното изявление: „Не е възможно така да се работи, господа. Аз предлагам всеки депутат от опозицията, който обструктира, веднага да бъде изключен. (Бурни и продължителни ръкопляскания от мнозинството, викове „Браво“ и ръкопляскания от опозицията.) Предлагам също г-да народните представители квестори да си заемат местата и всеки изключен като парцал да бъде изхвърлен из Народото събрание. (Министрите и народните представители от мнозинството стават прави и ръкопляскат.)

Няма да допуснем тая велика сграда да бъде превърната в селска кръчма на пияни деморализирани типове! Няма да позволим! Запомнете и запишете! (Ръкопляскания от мнозинството, викове „Браво“ и ръкопляскане от опозицията.) Запомнете и запишете си: търпението на Великото народно събрание е на изчерпване! Малко остава. (Ръкопляскания от мнозинството, викове „Браво“ и ръкопляскания от опозицията.).“[137]

След няколко месеца Димитров изпълнява своята закана, но преди това трябва да се преодолеят някои неизбежни препятствия по пътя на осъществяване на тази стратегическа задача.

Настъплението срещу опозицията върви по всички възможни линии — чрез печата, във Великото народно събрание, посредством съдебните процеси. Опозиционните дейци са заклеймявани като „реакционери“, „врагове на народа“, „довереници на нелегални фашистки организации“, „агенти на бившите фашистки прави-

[136] Свободен народ, № 16, 17 ян. 1947.
[137] Изгрев, № 700, 17 ян. 1947.

телства", „сътрудници на Хитлер", „платени чужди агенти" и т. н. Разтурят се публични събрания на опозицията, ограничава се дейността на опозиционните депутати из страната[138].

Радио Москва си позволява да характеризира опозицията като „банда от диверсанти, терористи, вредители и шпиони". По този повод в опозиционните вестници е публикувано изявление на Н. Петков, К. Лулчев и П. Стоянов, в което се протестира против тази обида и клевета и се изразява мнение, че „подобни предавания могат само да увредят сърдечните отношения между СССР и България"[139].

Опозицията чувствува опасността, която я застрашава, и предупреждава, че срещу нея се готвят процеси, за да се запуши устата на българския народ[140].

С тревожен и предупредителен характер е уводната статия на в. „Народно земеделско знаме" — „Намордникът". В нея се посочва, че терорът и насилията в страната продължават, че се търси начин за изхвърляне на опозиционните депутати от Великото народно събрание, че се иска на всяка цена да се сложи „намордник" за опозицията, за да ѝ се отнеме възможността да протестира срещу насилието и неправдите в обществото. Като особено опасно за политическия живот се оценява организирането на проправителствени митинги и събрания, на които „народът" приема резолюции с искания за изгонване на опозицията от парламента. Завършва се с уверението, че „с намордник никой не е успял да унищожи една народна борба"[141].

На 1 февруари 1947 г. по силата на изтърпяното наказание, наложено от Народния съд, са възстановени гражданските и политическите права на Димитър Гичев, Атанас Буров и Никола Мушанов[142].

По-нататъшният ход на събитията оправдава опасенията и предупрежденията на опозицията. Подготвя се серия от съдебни процеси, чиято крайна цел се свежда до едно — да се „докаже", че опозиционните дейци са свързани с конспиративни военно-фашистки организации, че подготвят насилствено заграбване на властта и че имат връзка с чуждестранен център. Планът на БРП (к) и правителството на Отечествения фронт за разгромяване на

[138] Народно земеделско знаме, № 86, 30 апр. 1947; Работническо дело, № 14, 19 ян. 1947; № 24, 31 ян. 1947; № 46, 26 февр. 1947.

[139] Работническо дело, № 23, 30 ян. 1947; № 24, 31 ян. 1947.

[140] Пак там, № 33, 4 ян. 1947.

[141] Народно земеделско знаме, № 1, 3 ян. 1947.

[142] Пак там, 25, 2 февр. 1947.

опозицията започва да се реализира след подписването на мирния договор на България със силите — победителки във Втората световна война (10 февруари 1947 г.).

На 11 февруари с. г. от името на правителството на Великобритания службата на британския политически представител в София отправя нота до председателя на Министерския съвет на НРБ и и. д. министър на външните работи Г. Димитров (К. Георгиев е в Париж — б. а.), с която го уведомява, че „предвид завършването на едно техническо положение на война, поради подписването на договора за мир с България и предстоящата ратификация на договора, правителството на Негово Величество в Съединеното кралство е решило да даде едно де юре признаване на българското правителство". По-нататък в нотата обаче се пояснява, че „даването на едно де юре признаване не означава по никакъв начин, че то смята, че миналите начини на действие, прилагани от българското правителство за консолидиране на неговото положение, или че провеждането на последните избори са били в съгласие с духа и намеренията на Ялтенската декларация за освободена Европа. Но то е взело под съображение задълженията, които българското правителство е поело с чл. 2 от договора за мир, и е решило да му даде едно де юре признание, като се надява, че българското правителство възнамерява да изпълни от тук нататък и в духа, и по буквата на договора своето обещание да гарантира на всички лица под негова юрисдикция основните свободи, включая свободата на изказване, на печата и на публикации, на вероизповедание, на политическо мнение и на публични събрания."[143]

Отговорът на българското правителство е даден с нота от 12 февруари с. г. С нея се изказва удовлетворение от дипломатическия акт на Великобритания и се заявява, че правителството на България ще изпълни задълженията, предвидени в чл. 2 от договора за мир. То се опитва да обясни своята вътрешна политика с особените условия в България след 9 септември 1944 г. и с усилията му да не бъде допуснато „възраждане на фашизма" в страната чрез създаване на политически или военни организации „от фашистки тип", които „биха лишили народа от неговите демократични права"[144].

За пълномощен министър на Великобритания в София на мястото на Хустън Бозуел е назначен Джон Стърндейл-Бенет, а за пълномощен министър на България в Лондон — проф. Никола Долапчиев[145].

[143] Работническо дело, № 35, 13 февр. 1947.
[144] Пак там.
[145] Пак там, № 216, 17 септ. 1947.

Политическият режим в България успява да постигне своето признаване от Великобритания, но не изпълнява поетите обещания за съблюдаване на основните права и свободи на българските граждани. Подписването на мирния договор и постепенното уреждане на международното положение на България дават кураж на комунистическото правителство да премине към нови политически репресии в страната и да я обвърже още по-тясно с политиката на Сталин в Централна и Югоизточна Европа.

В същото време Съединените американски щати променят военнополитическата си стратегия в Европа и на Балканите. Те възприемат линията да не се месят в Източна Европа за сметка на подобна позиция на Съветския съюз на Запад. Логична последица в тази насока е решението им да признаят българското правителство след ратифицирането на мирния договор с България от Американския сенат и да се примирят с окончателното ѝ оставане в съветската зона на влияние. В противовес на това оказват финансова и военна помощ на Гърция и Турция (по т. нар. „доктрина Труман"). В книгата си „Към брега на свободата или за Никола Петков и неговото време" (С., 1992) Георги Гунев поддържа приемливата версия, че интересите на САЩ в тези две балкански държави изискват бързото изтегляне на съветските войски от България, но цената за това е твърде висока — ликвидирането на опозиционните сили в нея. По пътя на реализиране на тази цел от София е отзован Мейнард Б. Барнс — горещ поддръжник на българската опозиция в борбата ѝ срещу тоталитаризма и опора в политиката на д-р Г. М. Димитров и Никола Д. Петков[146]. За пореден път политическото развитие на България се оказва зависимо от непреодолимия външен фактор и правителството на Г. Димитров остава с развързани ръце в противоборството си с опозиционния блок.

Към печатните органи на БЗНС — Н. Петков и БРСДП (о) („Народно земеделско знаме" и „Свободен народ") продължават да се прилагат наказателни мерки по чл. 8-ми от закона за печата и да се спират по за 10 дена или 1 месец. Във връзка с провеждането на паричната реформа и двата вестника са санкционирани през март 1947 г., тъй като „компрометирали" обмяната на банкнотите и „излагали" пред външния свят престижа на националната монета[147].

Кабинетът на Г. Димитров отделя голямо внимание на репресивните органи в държавата. В ръководството на МВР са извършени

[146] Г у н е в, Г. Цит. съч., 99—104.
[147] Работническо дело, № 58, 13 март 1947; № 63, 19 март 1947.

поредните кадрови промени — за главен директор на Народната милиция и директор на Държавна сигурност е назначен Руси Христозов (член на ЦК на БРП (к), дотогавашен директор на Народната милиция), а неговото място е заето от ген.-майор Боян Българанов (дотогавашен командир на V пехотна дивизия). Бившият началник на Държавна сигурност преминава на отговорна работа в ЦК на БРП (к)[148].

„Борбата продължава", твърди Никола Петков в статия под същото заглавие[149], но докато управляващите среди използуват терора, погазването на свободата на печата и съдебния произвол, то средствата за борба на опозицията стават все по-ограничени.

В процеса срещу нелегалната военна организация, наречена „Неутрален офицер" (22 януари — 12 февруари 1947 г.), са привлечени като обвиняеми 28 офицери (1 генерал, 11 подполковници, 10 майори и 6 капитани), от които 14 души работят в Щаба на войската. По време на процеса всичко върви по предварително определен сценарий — „организаторите и ръководителите" на организацията — подполк. Александър Смолянов, подполк. Петър Жечев, подполк. Кирил Петров и майор Рачо Станимиров, правят пълни „самопризнания", другите подсъдими „се разкайват" за своите постъпки, назначените защитници изтъкват пагубното влияние на редица „външни фактори" и т. н. Софийският областен съд (председател — Н. Райчев, членове — К. Унджиев и Ас. Барушийски, прокурори — Г. Патронов и П. Петрински) прави извода, че „Неутрален офицер" е организация с „фашистка идеология", защото „не може да бъде друга идеологията на една тайна военна организация, която си е поставила за цел да върне и възстанови онова, което е било преди 9 септември 1944 г.". И най-важното — „доказват се" кординацията и взаимодействието на „Неутрален офицер" с опозиционния Земеделски съюз, с конспиративната организация „Военен съюз" (чрез полковниците Марко Иванов и Борис Гергов) и с някои чужди мисии. Назовани са и конкретните политически лица, които са „поддържали" връзка с военните — Никола Петков, Димитър Гичев, Асен Павлов, Петър Коев, обявени като идейни подбудители и вдъхновители на „конспираторите". Изтъква се, че общото, което ги свързва, е борбата срещу отечественофронтовската власт и надеждата за установяване на демократично управление по западноевропейски образец. Съдът осъжда 4 души на 15 години строг тъмничен затвор, 13 души — на затвор от 7 до 3

[148] Изгрев, № 784, 29 апр. 1947.

[149] Народно земеделско знаме, № 59, 27 март 1947.

години, 6 души — на затвор от 1 година до 6 месеца, а 4 души са оправдани. На процеса през февруари не е съден главният подсъдим о. з. генерал Иван Попов, обявен за ръководител на „създадената от други" тайна военна организация, тъй като непосредствено преди започване на процеса прави опит да се самоубие (или е направен опит да бъде убит). Делото срещу него се гледа след оздравяването му (през май 1947 г.) и след неговите „искрени самопризнания" приключва само за два дни. Присъдата срещу него е 15 години строг тъмничен затвор[150].

Ръководството на Министерството на войната (Георги Дамянов — министър, Крум Лекарски — помощник-министър, Фердинанд Козовски — помощник-министър, и Иван Кинов — началник на Щаба на войската) има нови „аргументи" да завърши чистката на старото офицерство в армията, а ЦК на БРП (к) и НК на ОФ — да засилят политическото настъпление срещу опозицията.

По същия начин започва и процесът срещу другата „военно-конспиративна организация" под името „Военен съюз". Обвиняеми в този процес са 43 души (един генерал, 5 полковници, трима подполковници, 10 майори, 17 капитани, 3 поручици, един подпоручик, един подофицер и 2 редници). Като организатори и ръководители на тази организация са обвинени ген. Кирил Станчев, полк. Марко Иванов, полк. Борис Гергов, подполк. Стоян Златев, и майор Атанас х. Атанасов. Според обвинението целта и на тази организация е „завземането на властта чрез преврат", но освен името на Н. Петков тук се намесва и името на бившия министър на войната ген.-полк. Дамян Велчев. По времето на следствието подполк. Ст. Златев, адютант на военния министър, слага край на живота си, а полк. Марко Иванов прави три опита за самоубийство. Докато първият обвиняем от „организаторите" отрича съучастие в каквато и да е заговорническа дейност, то останалите трима след едногодишни мъчения са принудени да подпишат исканите показания. Поведението на ген. Станчев обаче е причина съдебният процес срещу „Военния съюз" да се отложи за октомври, а полк. М. Иванов, полк. Б. Гергов и майор Ат. х. Атанасов да бъдат привлечени като подсъдими в процеса срещу Никола Петков[151].

---

[150] Пак там, № 208, 11 дек. 1946; Работническо дело, № 16—26, 22 ян. — 2 февр. 1947; № 113—115, 20—22 май 1947; Семерджиев, П. Съдебният процес срещу Никола Петков 1947 г. С., 1990, 65—71; Цветков, Ж. Цит. съч., 69—89; Петров, Л. Политическата разправа с организацията „Неутрален офицер". — В: Демокрация, № 37, 13 февр. 1992.

[151] Работническо дело, № 37, 15 февр. 1947; № 224, 26 септ. 1947; № 237, 11 окт. 1947; № 243, 18 окт. 1947; Семерджиев, П. Цит. съч., 51—65; Цветков, Ж. Цит. съч., 101—110.

И в процеса срещу „Военния съюз“ се сблъскваме с наложилата се вече съдебна практика — жестоки мъчения в следствените килии, изтръгнати „самопризнания“, „изчезване“ на следствени материали, груби фалшификации и т. н. Въпреки че на 27 март 1947 г. се установява, че показанията срещу ген. К. Станчев са измислица и че той няма никакво участие в създаването и ръководството на „Военния съюз“, вместо да бъде освободен, същият е поставен в пълна изолация повече от 6 месеца, за да бъде изправен отново на подновения процес през есента на същата година[152]. За лъжливите показания подсъдимият С. Спасов казва: „Трябваше да се избира между самообвинението на подсъдимата скамейка или смърт, или подлудяване в килията...“[153]

Политически мотиви има и процесът срещу разпространителите на една апокрифна и фалшива реч на бившия министър на външните работи на САЩ Дж. Бърнс, която уж е произнесена на мирната конференция в Париж през август 1946 г. Целта е ясна — да се намери повод за съдебно преследване и срещу Коста Лулчев. Не се знае кой е авторът на тази „реч“, но съдържанието ѝ е насочено срещу Съветския съюз. В нея се заявява, че съветската армия тероризирала и се бъркала във вътрешния живот на отделните страни. За българската интелигенция се отбелязва, че под давление на съветските войски 1/3 от нея е избита, друга част се намира в лагери, а останалите не са сигурни за съществуването си. По този процес на 10 февруари 1947 г. са произнесени 24 присъди на различни срокове затвор (от 3 години до 3 месеца), а трима души са оправдани. Обвинен е и лидерът на БРСДП (о), но депутатският имунитет го спасява от затвора. Осъдена е обаче дъщеря му В. Лулчева (секретар на опозиционния Съюз на социалистическата младеж) на 2 години тъмничен затвор и още няколко души от опозицията, включително и секретарят на партийната организация на БРСДП (о) в Пловдив Менахем Бехар[154].

Делото срещу членовете на емигрантското правителство на проф. Александър Цанков се води задочно. Те са обявени за военнопрестъпници и е поискано от Съюзната контролна комисия в Австрия тяхното издирване и предаване на нашите съдебни власти. Главните подсъдими Александър Цанков, Асен Кантарджиев, Асен Цанков, Христо Статев, полк. Никола Костов, полк. Иван

[152] Цветков, Ж. Цит. съч., 110—112.

[153] Пак там, с. 113.

[154] Дневни вести, № 32, 4 февр. 1947; Работническо дело, № 255, 2 ноем. 1946; № 33, 11 февр. 1947; Народно земеделско знаме, № 32, 11 февр. 1947.

Рогозаров и кап. Тодор Жеков — всички в неизвестност, получават смъртно наказание[155].

Процеси от по-малък мащаб са организирани срещу „Военната конспирация" в Сливен, срещу „терористични" групи в Годечко, Смолянско, Ломско и др., срещу „военно-фашистки" и „шпионски" конспирации във Враца, Пловдив, София и други градове на страната, срещу група офицери от въздушните войски, срещу военнослужещи от Старозагорския, Чирпанския, Симеоновградския и Ивайловградския гарнизон и др.[156] Процесът срещу „Легионерския център" е използван, за да се дискредитират привържениците на Кръстю Пастухов[157].

За намеренията на правителството спрямо опозицията твърде симптоматични са случаите на неизлизане или неразпространяване на нейните печатни органи.

На 29 април 1947 г. министърът на информацията и изкуствата Димо Казасов съобщава на главния редактор на „Свободен народ" Коста Лулчев, че въз основа на чл. 8 от Закона за печата Министерският съвет спира вестника за един месец, смятано от 29 април, заради статията „Положението", поместена в броя от 27 април. С нея според министъра се целяло „да се внесе паника всред населението във връзка с изхранването и бъдещата реколта, както и да се попречи на правителствените мерки за осигуряване достатъчно запаси за прехраната на непроизводителното население, като на мерките за организиране обществено запасяване се противопоставя лозунгът за частично запасяване."[158] По-нататък в писмото се подчертава, че поместването на материали от такъв характер не е за първи път на вестника и че за подобни „провинения" той е спиран вече няколко пъти. Накрая се отправя заплахата, че срещу вестника ще бъде заведено дело по установения съдебен ред и че ще бъде спрян завинаги, „ако не вземе акт от направените му досега предупреждения"[159].

Към органа на БЗНС — Н. Петков — „Народно земеделско знаме", се подхожда по друг начин. На 30 април с. г. дружество „Стрела", което има монопол в разпространяването на вестниците

[155] Работническо дело, № 62, 18 март 1947; № 84, 12 апр. 1947; № 120, 29 май 1947, № 130, 10 юни 1947.

[156] Стенографски дневници на VI ВНС, дял II, кн. I, 441—454; Работническо дело, № 262, 10 ноем. 1946; № 263, 12 ноем. 1946; № 288, 11 дек. 1946; № 303, 28 дек. 1946; № 61, 16 март 1947; № 148, 1 юли 1947; № 170, 26 юли 1947; Семерджиев, П. Цит. съч., 78—84, 178—179.

[157] Работническо дело, № 286, 8 дек. 1946.

[158] Пак там, № 97, 30 апр. 1947; Народно земеделско знаме, № 86, 30 апр. 1947.

[159] Изгрев, № 785, 30 апр. 1947.

в страната, отказва да прави това по отношение на „Народно земеделско знаме“ под предлог, че такова е решението на работниците от съобщенията, които не одобряват съдържанието на материалите в него. В писмото на главния редактор Никола Петков от 2 май 1947 г. до министър-председателя Георги Димитров тези действия се оценяват като опит за установяване на предварителна цензура и унищожаване на свободата на печата. „И понеже днес в България всичко зависи изключително от Вашата воля — продължава Петков, — позволявам си да се обърна към Вас и Ви помоля да премахнете предварителната цензура от страна на работниците и наредите свободното излизане и разпространяване на в. „Народно земеделско знаме“.“[160]

В този дух Н. Петков отправя и питане до Г. Димитров във Великото народно събрание относно причините за неизлизането на в. „Народно земеделско знаме“. Премиерът отказва да отговори на това питане от трибуната на парламента и изпраща своя отговор в писмен вид до председателя на ВНС. Той съдържа следните точки:

„1. Министерският съвет не е вземал в последно време решение за спирането на в. „Народно земеделско знаме“.

2. Съгласно достоверните сведения, с които разполагаме, вестникът не излиза вследствие на частен конфликт между редакцията на вестника, от една страна, и печатницата, гдето се печата вестникът, както и организацията за разпространението на вестниците „Стрела“, от друга страна. Съществуващият конфликт би следвало да бъде уреден между двете заинтересовани страни.

3. Съгласно същите сведения редакцията не особено се старае да уреди тоя частен конфликт, очевидно, желаейки с временното неизлизане на вестника да злепостави българкото правителство в чужбина. Но в такъв случай тя сама поема отговорностите за това, че вестникът продължава да не излиза.

4. Само по себе си се разбира, че правителството не може да заставлява печатниците да печатат и „Стрела“ да разпространява един или друг вестник.“[161]

След изтичане на „наказанието“ на в. „Свободен народ“ (29 май) редакцията ѝ прави опит да възстанови неговото излизане, но среща организирана съпротива. Печатницата на вестника е нападната от група лица, която набива работниците, сътрудниците и редакторите и извежда машиниста от печатницата. Главният редактор е принуден да отправи питане по случая до министър-председателя, но

[160] Народно земеделско знаме, № 87, 6 май 1947.
[161] Изгрев, № 796, 14 май 1947.

Г. Димитров и този път не се явява в парламента, а дава в писмен вид следното разяснение:

„1. Правителството не е давало никакво нареждане против излизането на в. „Свободен народ“ след 29 май т. г.

2. Наредил съм да се произведе разследване на станалия инцидент на 29 май т. г. в печатницата, гдето се печати в. „Свободен народ“, за който съобщава запитвачът.“[162]

Това пренебрежително отношение на Г. Димитров и към опозиционния вестник, и към опозиционния лидер дава отражение и върху позициите на депутатите от мнозинството във Великото народно събрание по този въпрос. На 3 юни те подхвърлят реплики, че „Свободен народ“ трябва да се нарича „Фашистки народ“, че е „предателски орган“, че е „орган на реакцията“ и т. н., и отказват съставянето на парламентарна анкета[163].

По повод спирането на „Свободен народ“ и неизлизането на „Народно земеделско знаме“ британският политически представител в София Ж. С. Стърндейл-Бенет се обръща с писмо до подпредседателя на Министерския съвет и министър на външните работи Кимон Георгиев, в което се заявява, че спирането на опозиционните вестници е нарушение както на свободата на словото, печата и изданията, така и на чл. 2 от мирния договор и че доказването на обвиненията към дадено печатно издание трябва да става по съдебен ред[164].

Българското правителство вече има стандартен отговор на тези въпроси и чрез Министерството на външните работи и изповеданията на 10 юни го предава в британското посолство — неизлизането на двата вестника се дължи на частен конфликт между работниците и редакциите, спирането не е административна мярка, а законът за печата от 30 април 1946 г. не предвижда решенията на правителството „да се потвърждават по съдебен ред“[165]. В писмото обаче има пасаж, чието тълкуване навярно твърде много е затруднило британските дипломати. Става дума за причините, поради които работниците не искат да печатат в. „Свободен народ“ и в. „Народно земеделско знаме“ — „систематично осмиване, гаврене и отрицание на общия трудов подем в страната, на смисъла и ентусиазма на трудовите бригади, на значението, целесъобразността и оправданието на двегодишния стопански план и на

[162] Пак там, № 813, 4 юни 1947.
[163] Стенографски дневници на VI ВНС, дял II, кн. I, 73—76.
[164] Изгрев, № 821, 13 юни 1947.
[165] Пак там.

всички по-крупни творчески инициативи на правителството и населението“[166].

Спирането на опозиционните вестници е резултат на твърдо предначертана линия на ръководството на БРП (к) и на българското правителство и всички обяснения са предназначени за заблуждаване на общественото мнение вътре и вън от страната. Краят на април 1947 г. се оказва и краят на българския опозиционен печат. Остава само да се сложи край и на самото съществуване на опозиционните политически групи, но и това е предвидено в тактическите планове на ЦК на БРП (к).

На 28 май 1947 г. министърът на вътрешните работи Антон Югов изпраща докладна записка до министър-председателя Георги Димитров, в която съобщава, че органите на Държавна сигурност са събрали обвинителни материали срещу Никола Петков, които дават основания той да бъде даден под съд[167], а на 5 юни 1947 г. Великото народно събрание е запознато с писмото на прокурорския надзор при Софийския областен съд до председателя на ВНС, в което обвинението срещу Н. Петков е формулирано по следния начин: „При съдебното дирене по делото срещу конспираторите от военната фашистка организация „Неутрален офицер“ и при водене предварителното дирене срещу конспираторите от другата военно-фашистка организация „Военен съюз“, както и от делото срещу бившия народен представител Петър К. Коев и други, са събрани извънредно много данни, които по безспорен начин сочат, че главен вдъхновител, организатор и ръководител е Никола Димитров Петков от гр. София.“[168] И веднага следва заключението: „От всички тия данни е видно, че Никола Петков, заедно със свои близки съподвижници, е намерил в средите на реакционно настроени офицери лица, с помощта на които е готвил да извърши държавен преврат срещу народната власт с въоръжена сила.“[169]

По-нататък в писмото се привеждат част от „самопризнанията“ на подсъдимите и свидетелите по процесите срещу „Неутрален офицер“ и „Военен съюз“ за връзките им с Н. Петков, но никакви конкретни престъпни деяния не се сочат. Затова вниманието се насочва към съществуването на „военна секция“ към ПП на БЗНС — Н. Петков и въздействието на „Народно земеделско

[166] Пак там.
[167] И с у с о в, М.Политическите партии..., с. 362.
[168] Стенографски дневници на VI ВНС, дял II, кн. I, с. 125.
[169] Пак там.

знаме“ за формирането на общественото настроение срещу политиката на отечественофронтовската власт[170].

В края на писмото прокурорът Н. Стойков поставя искане Великото народно събрание да снеме депутатския имунитет на Никола Петков и да разреши задържането и даването му под съд[171].

Непосредствено след прочитане на писмото на прокурора В. Коларов съобщава, че съгласно правилника за вътрешния ред документацията по искането на обвинителната власт се изпраща незабавно и без разискване в парламентарната Комисия по Министерството на правосъдието, за да се произнесе дали има основание за уважаване на искането. Странно и вън от всякаква нормална парламентарна процедура е обаче предложението на председателя на ВНС комисията да се събере веднага и до края на заседанието да представи своя доклад. Свикнали да изпълняват указанията и разпорежданията на своето ръководство безусловно, народните представители от болшинството приемат предложението „с продължителни ръкопляскания“[172].

Докато заседава Комисията по Министерството на правосъдието, Великото народно събрание продължава работата си по проектоконституцията. По време на изказването на Владимир Поптомов (БРП (к)) между депутатите от мнозинството и опозицията се завързват остри престрелки, в които вземат участие и министър-председателят Г. Димитров, и все още присъстващият в залата Никола Петков. Ето част от това, което е записано в стенографските дневници на ВНС (80-о заседание, 5 юни 1947 г.):

Никола Петков (зНП): Сега може да си отмъстите, защото сте отмъстителен човек, но с това няма да постигнете нищо. Отмъщението не е управление. Това ще разберете вие най-добре.

Министър-председател Георги Димитров: Тук няма отмъщение. Има справедливо възмездие. (Възгласи „Вярно!“ и ръкопляскания от мнозинството.)

Никола Петков (зНП): Вие ще видите, че с мъст не се управлява.

Министър-председател Георги Димитров: Справедливо възмездие! Ще получите това, което заслужавате. (Ръкопляскания от мнозинството.)

Никола Петков (зНП): Аз съм си турил отдавна главата в торбата. Ако бях страхлив, нямаше да бъда на 9 септември с вас.

От мнозинството: О-о-о!

---

[170] Пак там, с. 126.

[171] Пак там.

[172] Пак там.

Никола Петков (зНП): И днес, и утре ще се боря за свободата, и при вас, и при други. Ще се боря против всеки, който отнеме свободите на българския народ.

. . .

Министър-председател Георги Димитров (към Никола Петков): Можеш за последен път да бъдеш словоохотлив. Това е ваша последна дума тук, затова сте словоохотлив. (Ръкопляскания от мнозинството.)

Никола Петков: И последната ми дума като човек ще бъде: „да живее свободата!"[173]

След речта на Вл. Поптомов, която е многократно прекъсвана от реплики на депутати от двете страни на залата, е дадена почивка, за да може комисията да „завърши" своята работа.

След възобновяване на заседанието на ВНС депутатът от парламентарната група на БРП (к) Владимир Димчев прочита обширния доклад на Комисията по Министерството на правосъдието, наситен с извадки от писмото на прокурора, и приложените материали към него. Заключението на комисията е, че трябва да бъде уважено искането на софийския окръжен прокурор[174].

По предварителна договореност и съгласуваност от името на своите парламентарни групи се изказват Титко Черноколев (БРП (к)), Михаил Геновски (БЗНС), Христо Юруков (Радикална партия), Тодор Тихолов (БРСДП) и Йордан Панайотов (НС „Звено"). Те заявяват, че техните групи ще гласуват единодушно за внесеното предложение[175]. Пълно съгласие с искането за снемане на депутатския имунитет на Н. Петков изразяват и народните представители д-р Иван Пашов (БРП (к)), Пеко Таков (БРП (к)) и Янко Марков (БЗНС)[176].

Против искането на прокуратурата се изказват Асен Стамболийски (БЗНС — Н. Петков) и Коста Лулчев (БРСДП (о))[177]

В кратката реч пред Великото народно събрание Никола Петков подчертава, че с готвения процес се цели „да се удари" Българският земеделски народен съюз, чийто главен секретар е той. Земеделският лидер отбелязва, че техният Земеделски съюз не е против сътрудничеството с Работническата партия, но то трябва да бъде при равни права и равни задължения и без намеса във вътрешния

[173] Пак там, 130—131.

[174] Защо ще бъде съден Никола Петков? Защо бяха лишени от депутатски мандат 23 опозиционни народни представители? С., 1947, 16—31.

[175] Пак там, 31—42.

[176] Пак там, 40—41; Работническо дело, № 127, 6 юни 1947.

[177] Изгрев, № 815, 6 юни 1947.

живот на съюза. Неговите последни думи са: „В 1938 г. от същото това Народно събрание мене ме изхвърлиха по същите причини — за борба за правата и свободите на българския народ и за борба срещу личния режим, заедно с 10 от вашите другари. И тогава, и сега заявявам, че се считам щастлив, че имам честта и щастието да последвам съдбата на своя баща и на своя брат — да дам свободата си, а ако е необходимо, и живота си за свободата на българския народ.“[178]

По предложение на парламентарната Комисия по Министерството на правосъдието мнозинството във Великото народно събрание взема решение за отнемане на депутатската му неприкосновеност и разрешава той да бъде задържан под стража и съден съгласно писмото на прокурора, като арестът се извършва още в залата на Великото народно събрание[179].

За развитието на събитията вътре и вън от парламента в протеста на парламентарните групи на БЗНС — Н. Петков, БРСДП (о) и независимите интелектуалци, прочетен на следващия ден, е отбелязано следното:

„Веднага след това множество депутати комунисти и цивилни агенти на милицията в самата зала и в кулоарите на парламента нападнаха опозиционните депутати и им нанесоха жесток побой.

Няколко часа преди решението на мнозинството бяха блокирани съюзният дом на ул. „Позитано“ №1, редакцията на в. „Народно земеделско знаме“ и домът на Никола Петков. Извършен бе обиск и иззети без опис книжа на организацията.

Обединената опозиция няма нищо общо с каквито и да са конспиративни и нелегални действия и високо протестира срещу тези посегателства и произволи.“[180]

На 6 юни 1947 г. НК на Отечествения фронт изразява пълна солидарност с решението на ВНС. Декларацията е публикувана от името на главния секретар на НК на ОФ Ц. Драгойчева, на секретарите Яни Янев, Хр. Мархолев и Д. Бодуров и на представителите на БРП (к) — В. Червенков, П. Кунин, Ив. Пашов; на БЗНС — Г. Божков, П. Запрянов, Г. Славчев; на НС „Звено“ — Г. Кулишев, Ив. Харизанов; на БРСДП — Д. Бодуров, П. Цолов; на Радикалната партия — П. Костурков, Вл. Арнаудов, Ст. Габровски; на Помощната организация — Д. Халов; на ОЗИПС — Ал. Гогов; на ОЗПС — П. Таков; на БНЖС — Р. Тодорова; на

[178] Стенографски дневници на VI ВНС, дял II, кн. 1, 149—150.

[179] Защо ще бъде съден Никола Петков?..., с. 42; С е м е р д ж и е в, П. Цит. съч., 20—22.

[180] Стенографски дневници на VI ВНС, дял II, кн. I, с. 151.

ВУС — Т. Самодумов; на ЦКДМ — Ж. Живков; на Търговския съюз — Бр. Георгиев; на СБПФ — К. Мичев; на Славянския комитет — Ст. Благоева[181].

Не закъснява със своите изявления в нашия и чуждестранния печат и министър-председателят Г. Димитров. Той заявява, че българските власти от дълго време са наблюдавали и констатирали действия от страна на Никола Петков и някои негови сподвижници към „подготовка на държавен преврат против нашата народна република". Димитров предупреждава, че всеки опит за вмешателство отвън може само да усложни положението на подсъдимия. Той се опитва да опровергае твърденията, че в България се прави опит да се унищожи опозицията, като подчертава, че правителството се стреми да установи „нормален демократичен ред" в страната, който не изключва и наличието на лоялна опозиция. Мерките на държавните органи срещу печатни органи на опозицията и срещу някои опозиционни дейци министър-председателят се мъчи да обясни с техните „явно антидържавни и антинародни прояви и действия"[182]. Въпреки че се старае да се покаже безучастно към процеса срещу Н. Петков, правителството предварително дава оценка, че става дума за „антидържавна" и „антинародна" дейност.

Политическите представители на Съединените щати и Великобритания в България Хорнер и Бенет искат да предпазят българското правителство от крайности, но на 7 юни Г. Димитров твърдо им заявява, че „арестуването на Никола Петков е наша, вътрешна, българска работа" и „всяко посегателство отвън може да отегчи само положението на Петков"[183].

На 11 юни в американския печат е публикувано изявление на Министерството на външните работи на САЩ, в което предаването на Н. Петков на съдебните власти е квалифицирано като неоснователно и тенденциозно. „Въпреки че Ялтенското споразумение, условията на примирието и постановленията на мирния договор — се казва в това изявление — гарантират човешките правдини в България, главният водач на българската опозиция е сега обвинен в предателство. Няма съмнение, че той ще бъде съден в България, „не във Вашингтон или в Лондон", но еднакво тъй сигурно е, че когато той ще бъде съден в собствената му страна, едновременно ще бъде осъден сегашният български режим в съзнанието на много българи и сигурно в мнението на всички

[181] Работническо дело, № 127, 6 юни 1947.
[182] Защо ще бъде съден Никола Петков?..., 5—8.
[183] И с у с о в, М. Политическите партии..., с. 364.

народи вън от България, които са привърженици на свободата."[184] На всичко това Г. Димитров се задоволява да отговори, че американската общественост трябва да се въоръжи с необходимото търпение и спокойствие, за да дочака „справедливата дума" на българското правосъдие, и да се въздържа от действия, които биха затруднили установяването на необходимите нормални и приятелски взаимоотношения между България и Съединените американски щати[185]. Неговите думи оставят впечатлението, като че ли Америка е повече заинтересована от установяването на нормални отношения между двете страни, отколкото България.

При обиска, извършен на 6 юни в дома на Н. Петков, в личните му книжа са намерени 23 заявления за оставки на народни представители от ВНС, адресирани до неговото Председателство. От тях едното е на независимия депутат Петко Стоянов, а останалите са на депутати от групата на Н. Петков. Това са: Недялко Атанасов, Асен Стамболийски, Димитър Стоянов, Рангел Даскалов, Асен Павлов, Димитър Цветков, Кирил Попов, Недко Ботев, Тодор Лазаров, Стоян Божков, Иван Гинчев, Иван Костов, Кочо Бонев, Михаил Михайлов, Митю Седев, Петко Франгов, Петър Божинов, Спас Найденов, Тончо Тенев, Стоян Кърлов, Стефан Димитров и Калю Калев. Всички оставки имат едно и също съдържание: „Г-н председателю! С настоящето моля да ми бъде приета оставката като народен представител от . . .избирателна колегия, като вместо мен се постави следващият по ред от същата листа. София, . . .XI.1946 г. С почит. . .!" Различни са само имената на подписалите народни представители, имената на избирателните колегии и датите (11, 12 или 14 ноември 1946). Някои от оставките са без дати[186].

Този път писмото на прокурора (от 10 юни 1947), с което се известява за намерените заявления, е изпратено „на разпореждане" на Председателството на ВНС. Още същия ден (10 юни) В. Коларов уведомява Великото народно събрание за новото писмо на прокурора и приложенията към него и след прочитане на оставките поотделно се решава възникналият въпрос да бъде обсъден в Комисията по проверка на изборите[187].

На 11 юни парламентарната комисия представя своя доклад за резултатите от работата си. Прочетен е от народния представител

[184] Изгрев, № 824, 17 юни 1947.
[185] Работническо дело, № 136, 17 юни 1947.
[186] Стенографски дневници на VI ВНС, дял II, кн. 1, 164—165.
[187] Работническо дело, № 131, 11 юни 1947.

Георги Костов (БРП (к)). В него се изнасят някои допълнителни сведения:

Първо, че след прочитане на писмото на прокурора в Бюрото на ВНС постъпват две писма: едното от ПП на БЗНС — Н. Петков и другото — от бюрото на парламентарната група на тази политическа партия, в които се обяснява, че заявленията са депозирани в ПП на БЗНС — Н. Петков и искат да им бъдат върнати.

Второ, че в същото време независимият народен представител Петко Стоянов подава отделно заявление, в което съобщава, че е подал оставката си не пред ПП на БЗНС — Н. Петков, а пред изборен комитет начело с Н. Петков.

Трето, че през същия ден в канцеларията на ВНС постъпват поотделно от всичките 23-ма народни представители еднообразни молби, с които заявяват, че не са подали и не подават оставка и че оттеглят заявленията си за оставка[188].

Комисията не приема мотива, че уставът на БЗНС — Н. Петков повелява подобен начин на подаване на оставки. Тя отхвърля и твърдението, че заявленията са иззети от помещението на ПП на БЗНС — Н. Петков, а не от дома му. Също така смята, че е нелогично оставката на проф. П. Стоянов да бъде депозирана пред някакъв изборен комитет една седмица след свикване на ВНС. Що се отнася до молбите за оттегляне и анулиране на оставките, то комисията е на мнение, че те „нямат правно основание“[189]. Ръководейки се от тези съображения, Комисията по проверка на изборите предлага следните решения: „Поради доброволен отказ да носят мандата, с който са били облечени от своите избиратели; поради явен отказ да говорят и гласуват във Великото народно събрание според собствената си съвест и убеждение Великото народно събрание счита, че народните представители... (посочват се имената на 23-мата депутати — б. а.) са загубили достойнството и качеството да бъдат членове на Великото народно събрание, и ги лишава от мандат. Едновременно, уважавайки волята на избирателите от техните избирателни колегии, Великото народно събрание счита, че съгласно чл. 105, ал. 2 от избирателния закон те следва да бъдат заместени със следващите в съответните листи кандидати и подгласници.“[190]

В подкрепа на направеното предложение се изказват Вълко Червенков (БРП (к)), Спас Маринов (БЗНС), Анастас Петров

[188] Защо ще бъде съден Никола Петков?..., 45—46.
[189] Пак там, 46—54.
[190] Пак там, 54—55.

(Радикална партия), Добри Бодуров (БРСДП) и Атанас Драгиев (НС „Звено"). От името на опозицията говорят Крум Славов и Петър Братков (социалисти) и Йордан Ковачев и Георги Йорданов (земеделци). Думата е дадена и на засегнатите 23 депутати[191].

Резултатите от гласуването не будят никакво съмнение — предложението е прието с мнозинство[192].

От 12 до 14 юни се провежда процесът срещу бившия депутат от опозиционния Земеделски съюз Петър Коев, който получава присъда от 12 години и 6 месеца строг тъмничен затвор като „идеен вдъхновител" на организацията „Неутрален офицер". На съдебните власти са дадени „нови доказателства", че БЗНС — Н. Петков и неговият лидер са замесени в подготовката на „заговор" за събаряне на държавната власт[193].

Като вижда опасността, която застрашава цялата партия, на 11 юни народният представител Христо Стоянов се обръща с писмо до секретаря на ЦК на БРП (к) Вълко Червенков, с което се съобщава, че има мандат от Постоянното присъствие на БЗНС — Н. Петков да се срещне с него. Тази среща се провежда на 20 юни. Двамата излагат становищата на своите ръководства по политическата обстановка в България. От страна на ЦК на БРП (к) са поставени няколко ултимативни и почти неизпълними условия относно бъдещото място на опозиционния Земеделски съюз в обществено-политическия живот на страната — да се откаже от дотогавашната си политика и пристъпи към преориентация, да отстрани от ръководството си противниците на ОФ и БРП (к), да признае ръководната роля на Отечествения фронт в развитието на обществото[194].

На 14 юли е прието решение на НК на ОФ, с което напълно се одобрява становището на ЦК на БРП (к) и се оценява като „недостатъчна" представената декларация на Постоянното присъствие на БЗНС — Н. Петков. От своя страна НК на ОФ отправя нови претенции към БЗНС — Н. Петков: решително да осъди д-р Г. М. Димитров (Гемето) като чужд агент; публично да порицае лицата от своята среда, осъдени за „конспирации" (Петър Коев), както и лицата, подлежащи на съдене поради своите „конспиративни" действия (Никола Петков, Рангел Даскалов, Димитър Стоянов); да отстрани от своето ръководство лицата, които

[191] Пак там, 55—69; С е м е р д ж и е в, П. Цит. съч., 181—184.

[192] Стенографски дневници на VI ВНС, дял II, кн. I, с. 223.

[193] Ц в е т к о в, Ж. Цит. съч., 98—100.

[194] Работническо дело, № 150, 3 юли 1947; И с у с о̆ в, М. Политическите партии..., 367—368.

поддържат дотогавашния курс на съюза; да задължи членската маса по места да се включи в активна работа за събиране на храните и изпълнение на народностопанския план; да прекрати дотогавашната кампания срещу БЗНС, влизащ в ОФ, както и срещу другите партии[195].

След две седмици по повод резолюцията на Върховния съвет на БЗНС — Н. Петков и преименуването на съюза в БЗНС (обединен) НК на ОФ отново декларира, че държи на решението си от 14 юли и очаква истинско обновление на съюза[196]. По искане на БЗНС — ОФ Софийският областен съд отхвърля новото наименование на опозиционния Земеделски съюз и той започва да се нарича БЗНС (опозиция)[197].

Тактическата линия на комунистическата партия спрямо опозицията е вече ясно очертана — спиране на опозиционните вестници „Народно земеделско знаме“ и „Свободен народ“, забрана на публичните прояви на опозиционните ръководители, масирана кампания в печата за разобличаване на „реставраторската“, „контрареволюционната“ и „антинародната политика“ на БЗНС — Н. Петков, установяване на контакти с неговата членска маса с оглед на нейната политическа преориентация[198].

Председателят на ЦК на БРП (к) и председател на Министерския съвет Г. Димитров следи отблизо подготовката на процеса срещу Никола Петков. През юни при него стават няколко срещи и разговори „по съдебни въпроси“ с участието на министъра на вътрешните работи А. Югов, министъра на войната Г. Дамянов, главния директор на Народната милиция и директор на Държавна сигурност Руси Христозов, началника на РО при Министерството на войната ген. Петър Вранчев, съветските съветници в МВР и др.[199] По време на самия процес и непосредствено след това Г.Димитров е на лечение в Съветския съюз, но поддържа постоянна връзка по „случая Никола Петков“ с Трайчо Костов, Васил Коларов и Вълко Червенков[200].

Политбюро на ЦК на БРП (к) провежда специални заседания, посветени на политическата борба против опозицията[201]. На съвещание с ръководни партийни работници, състояло се на 14 ав-

[195] Изгрев, № 849, 16 юли 1947.
[196] Пак там, № 864, 2 авг. 1947.
[197] З а р ч е в, Й. Цит. съч., с. 198.
[198] ЦПА на БСП, ф. 1, оп. 5, а. е. 15, л. 7—8.
[199] И с у с о в, М. Сталин и България, с. 186.
[200] Пак там, 190—191.
[201] Пак там, с. 186.

густ 1947 г., секретарят на ЦК на БРП (к) Вълко Червенков откровено заявява: „Не се касае вече само за личността на Петков, а се поставя въпросът: може ли неговата организация да се ползува с легалност по-нататък. Ние няма да продължаваме да търпим опозицията в този вид, в който тя съществува от 1945 г. Това е една контрареволюционна, реставраторска опозиция. Ние трябва да вземем линия на ликвидиране на тази опозиция. Ние не трябва да ѝ позволяваме каквато и да е публична дейност по места.“[202]

Това становище е потвърдено и от изказването на Антон Югов — член на Политбюро на ЦК на БРП (к) и министър на вътрешните работи, който допълва казаното от В. Червенков: „Ние нямаме решение по този въпрос, но не бива да има колебание по това, че организацията на Никола Петков не може да бъде третирана по-нататък като легална организация — тя трябва да бъде поставена вън от закона.“[203] Очевидно е, че съдбата на Н. Петков и на неговата организация се решава не в съдебната зала, а в заседателната зала на ЦК на БРП (к) или в кабинетите на най-отговорните партийни и държавни ръководители.

В отделни моменти указанията се дават и чрез радиограми от намиращия се в Москва лидер на БРП (к). Особено важна е радиограмата му до Трайчо Костов и Вълко Червенков, в която нарежда: „Следва да се даде на главния обвиняем най-високата степен наказание при условие, че тази мярка бъде потвърдена от Върховния касационен съд. След потвърждението на това присъдата да се замени от Председателството (на републиката — б. а.) на доживотен затвор.“[204]

Показателно е и отношението на Москва, официално изразено в някои радиопредавания, в които дейността на Н. Петков се определя като „реакционна“, „терористична“ и подчинена на американските интереси, целяща да лиши България от нейната свобода и независимост и да върне предишния фашистки режим[205].

По-нататък събитията следват своя предопределен ход. Процесът срещу Никола Петков започва на 5 август в голямата тържествена зала на Съдебната палата (обвинителният акт е връчен на 23 юли). По делото са призовани 93 свидетели на обвинението и подсъдимите. Председател на съда е Найден Райчев, членове —

---

[202] ЦПА на БСП, ф. 1, оп. 5, а. е. 15, л. 8.

[203] Пак там.

[204] С т о я н о в, В. Предсмъртните писма на Никола Д. Петков до Георги Димитров и Васил Коларов (19 август — 22 септември 1947 г.). — В: Исторически преглед, 1991, № 7, 72—73.

[205] Работническо дело, № 173, 30 юли 1947; № 181, 7 авг. 1947.

Атанас Мулетаров и Константин Унджиев. Защитници на Н. Петков са 5 видни адвокати опозиционери: Н. Бронзов, Й. Ковачев, П. Братков, Д. Илиев и Петко Търпанов. В залата присъствуват близките на подсъдимите, български и чуждестранни журналисти и грижливо подбрани „граждани".

Никола Петков се държи „изключително достойно" (според определението на присъствуващ дипломат от САЩ)[206], отрича извършването на нелегална дейност срещу властта и заявява, че не се признава за виновен. Прокурорите Петко Петрински и Борис Минковски държат дълги обвинителни речи и искат най-тежкото наказание.

На 16 август съдът произнася присъдата — смърт чрез обесване. Мотивите за смъртната присъда са произволно юридическо „съчинение" на следователи, съдии и прокурори:

1) подбуждане за образуването на военно-конспиративна организация „Военен съюз", която си поставила за цел „събарянето, подравянето или отслабването на установената власт в държавата чрез въоръжена сила — преврат";

2) подбуждане за извършването на „общоопасни престъпления или терористични актове";

3) поместване на статии във в. „Народно земеделско знаме", с които се целяло „да се намали боевата способност и борческият дух на българската войска";

4) разпространяване в съюзния печат на неверни слухове и съобщения, с които се „подкопава" авторитетът на военното началство и се „отслабва" дисциплината във войската.

Останалите подсъдими, които са се „разкаяли" за своите действия, получават присъди с различни срокове „строг тъмничен затвор": полк. о. з. Марко Иванов — 15 години, полк. о. з. Борис Гергов — 10 години, майор о. з. Атанас х. Атанасов — 10 години, и Димитър Цв. Иванов — 5 години[207].

Според указанията на Г. Димитров и на ръководството в Кремъл Н. Петков трябва да бъде заставен да подаде молба за помилване, като направи декларация, че признава „вината си" и се разкайва за извършената „антинародна" и „престъпна" дейност. Опозиционният водач обаче отказва да направи това — неговият морал, неговата чест, неговото възпитание, неговите възгледи и неговата политическа отговорност не му позволяват да направи това.

---

[206] Г у н е в, Г. Цит. съч., с. 127.

[207] Изгрев, № 856, 24 юли 1947; № 860, 29 юли 1947; № 868—878, 6 авг. — 17 авг. 1947; И с у с о в, М. Политическите партии..., 375—376; С е м е р д ж и е в, П. Цит. съч., 85—161.

Отказът на Н. Петков да направи исканите „самопризнания" довежда до формиране на следното становище на Политбюро на ЦК на БРП (к), отразено в радиограма на В. Червенков до Г. Димитров от 19 август: „Нашето мнение е, че би следвало, след потвърждаване на присъдата от Касационния съд, да се приведе тя в изпълнение. Да се помилва осъденият е възможно само в този случай, ако той напълно капитулира, да се разкае, да признае в писмена декларация своето престъпление пред народа и сам да поиска милост."[208]

Въпреки постоянния натиск и тормоз, който се упражнява над Никола Петков, последният остава непреклонен. Г. Димитров продължава да настоява: „Трябва да се постараете да получите от Петков собственоръчно написано и подписано от него писмо до министър-председателя с пълни признания за своята вина и разкаяние с посочване при това и своята връзка с чуждестранните съветници. Трябва също да се подчертае неговата съвместна дейност с лулчевци, т. е. че са действували като обединена опозиция против народната власт. Писмото после ще публикуваме у нас и зад граница като факсимиле."[209] При Никола Петков комунистите „удрят на камък". Единственото нещо, което той прави, е подаването на касационна жалба, което се смята за формална съдебна процедура.

Западните сили предприемат активни действия в защита на Никола Петков. Хорнер и Бенет посещават временния председател на републиката Васил Коларов в Евксиноград и му излагат становищата на правителствата на САЩ и Великобритания — че смятат процеса за чисто политически, с който се цели ликвидиране на българската опозиция, и че Никола Петков е невинен и не може да представлява „опасност за сигурността на страната". От своя страна ген.-майор Робертсън и полк. Грийн (временно изпълняващ длъжността военен представител на Великобритания в СКК) отправят писма до заместник-председателя на Съюзната контролна комисия ген.-лейт. Черепанов с искане да се свика комисията и да се отложи изпълнението на смъртната присъда. Председателството на СКК (когато това съвпада с интересите на СССР) обаче има непреклонна позиция — смята за невъзможно да се меси в делото срещу Н. Петков, тъй като е „чисто вътрешна работа" на Бъл-

[208] Стоянов, В. Цит. съч., с. 73.
[209] Пак там, с. 74.

гария[210]. Подобен е и отговорът на съветското правителство на нотата на американския посланик в Москва[211].

Доколко този процес е чисто българско дело, може да се съди от сходните процеси в други страни с „народна демокрация" — Унгария, Югославия, Албания и Румъния. Твърдата ръка на Сталин и Берия се чувствува в цяла Източна Европа. Съветските специалисти — сътрудници на НКВД, имат неограничен простор на действие в органите на сигурността, войската и правосъдието. Те обаче усърдно са подпомагани и от „признателните им" български колеги.

На съвместно заседание на НК на ОФ и ръководствата на управляващите партии присъдата срещу Н. Петков се преценява като „законосъобразна и справедлива" и се прави предложение пред правителството да предприеме мерки за разпускане на БЗНС (оп.)[212].

След „всеобщото одобрение" на присъдата (така характерно за тоталитарните системи) и „всенародните искания" за забрана на опозиционния Земеделски съюз на 26 август 1947 г. Великото народно събрание приема Закон за забрана и разтурване на БЗНС — Н. Петков, който съдържа само 5 члена:

„Чл. 1. Обявява се за забранен и се разтуря Българският земеделски народен съюз — Н. Петков, Земеделсият младежки съюз при същия и всичките им поделения и секции.

Разтуря се също така парламентарната група на БЗНС — Н. Петков, като се анулира депутатският мандат на нейните членове, и не се допуща тяхното заместване от следващите кандидати по списъците, по които са избрани.

Чл. 2. Всички имущества на Българския земеделски народен съюз — Н. Петков, Земеделския младежки съюз при същия и поделенията им се предават на властта.

Чл. 3. Лицата, които държат каквито и да е движими и недвижими имоти, принадлежащи на организациите по чл. 1, а така също и книжа и архиви на същите организации, трябва да ги обявят и предадат на Министерството на вътрешните работи и на неговите органи по места в седемдневен срок от влизането на тоя закон в сила.

Чл. 4. За неизпълнение разпоредбите на чл. 3 виновните се

---

[210] Работническо дело, № 196, 24 авг. 1947; С е м е р д ж и е в, П. Цит. съч., 202—212; И с у с о в, М. Сталин и България, 187—188; Г у н е в, Г. Цит. съч., 130—131.

[211] Г у н е в, Г. Цит. съч., с. 131.

[212] И с у с о в, М. Политическите партии..., с. 378.

наказват със строг тъмничен затвор до 10 години и с глоба до 1 000 000 лева.

Чл. 5. Който опита да възстанови под каквато и да било форма организациите, упоменати в чл. 1, се наказва по чл. 1 от Наредбата-закон за защита на народната власт."[213]

Законодателното предложение е внесено от министъра на правосъдието Ради Найденов (БЗНС). Законопроектът е подкрепен от народните представители Слави Пушкаров (БЗНС), Владимир Поптомов (БРП (к)), Владимир Арнаудов (Радикална партия), Атанас Драгиев (НС „Звено") и Нисим Исаков (БРСДП). Приет е с мнозинство от Великото народно събрание[214].

С този законодателен акт опозицията в България е обезсилена и по същество ликвидирана.

В периода от произнасяне на смъртната присъда до приемане на закона за забрана на БЗНС — Н. Петков из цялата страна се извършват милиционерски проверки за разкриване на оръжие. Според М. Исусов през това време в столицата са намерени 12 ловни пушки, 8 карабини (4 от които без затвори), 8 револвери и 7—8 ножа, собственост на членове на съюза[215]. Ето с каква военна сила БЗНС — Н. Петков разполага за осъществяване на „заговор" и „завземане" на властта.

Убедили се, че Никола Петков не е като другите подсъдими и няма да направи разобличаващи го „самопризнания", на 13 септември членовете на Политбюро на ЦК на БРП (к) призовават своя „вожд" „да се реши твърдо въпросът за изпълнение на присъдата"[216]. От свое име Трайчо Костов добавя, че „присъдата при сегашните условия трябва да бъде изпълнена, ако искаме да нанесем смъртоносен удар на опозицията"[217].

Като временен председател на републиката В. Коларов следи отражението на процеса срещу Никола Петков в чужбина. Освен това той получава стотици протестни писма и телеграми от чужбина и изслушва възраженията на много чуждестранни дипломати и журналисти, акредитирани в София. Неговото мнение се различава от общото становище на Политбюро. Той е за замяна на смъртната присъда с доживотен затвор. С това смята, че ще се

---

[213] Стенографски дневници на VI ВНС, дял II, кн. 1, с. 442.

[214] Пак там, 442—454.

[215] Никола Петков. След 42 години — опит за портрет. Проект на БЗНС за конституция. С., 1990, с. 6.

[216] С т о я н о в, В. Цит. съч., с. 74.

[217] Пак там, с. 75.

запази престижът на България в чужбина, особено сред интелигенцията и широките демократични и антифашистки слоеве[218].

Не така обаче смятат неговите покровители в Москва. На 17 септември Г. Димитров уведомява Тр. Костов и В. Коларов, че съветското ръководство е „съгласно" смъртната присъда да бъде изпълнена[219].

На 16 септември Върховният касационен съд разглежда делото по касационната молба на Н. Петков. Прокурорът Ив. Данов иска тя да бъде оставена без последствие[220]. След съвещание на 18 септември Върховният касационен съд (второ наказателно отделение) потвърждава смъртната присъда срещу Никола Петков[221]. Същия ден са подадени 3 молби за помилване — от сестрата на Никола Петков, от Лигата за защита на правата на човека и гражданина и от парламентарната група на БРСДП (о)[222].

На 22 септември се събира Комисията при Министерството на правосъдието по чл. 598 от Закона за наказателното производство (тя има право на предложение за помилване до министъра на правосъдието). Комисията е в състав: главният прокурор на Върховния касационен съд, председателят на Софийския апелативен съд и началникът на Наказателния отдел при Министерството на правосъдието. Нейното становище е, че „не намира основание да се възбуди пред Председателството на народната република ходатайство за заменяване смъртното наказание на Никола Петков с доживотен затвор". В тоя смисъл тя прави и своя доклад до министъра на правосъдието, който при това положение не дава по-нататъшен ход на молбите за помилване[223].

На 23 септември 1947 г. в 0,15 часа смъртната присъда на Никола Петков е приведена в изпълнение в Софийския централен затвор[224] и още на другия ден тоталитарният режим започва да организира събрания и митинги в страната, за да демонстрира „одобрение" на това чудовищно престъпление[225].

НК на ОФ се мъчи да отхвърли широко разпространеното у нас и в чужбина мнение, че Н. Петков е осъден като водач на

[218] Пак там.
[219] Пак там, 1991, № 5, с. 92.
[220] Изгрев, № 904, 16 септ. 1947.
[221] Пак там, № 906, 19 септ. 1947.
[222] Пак там.
[223] Пак там, № 909, 23 септ. 1947.
[224] Пак там, № 910, 24 септ. 1947.
[225] Пак там № 911, 25 септ. 1947.

опозицията, като преповтаря стандартните обвинения за „подготовка на преврат“ и „предателство срещу народа“[226].

Опити да оправдае антихуманния и антидемократичен акт прави и Управителният съвет на Съюза на българските адвокати, който не се свени да твърди, че присъдата е „един редовен съдебен акт с всичкия му авторитет и значение“[227].

От Москва Димитров съветва „да се държи не отбранителен, а настъпателен тон както в нашия печат, така и в обясненията, които се дават в чужбина по тоя въпрос[228]. Той дава още един „мъдър“ съвет: „най-важните обществени организации и видни обществени и културни деятели да изявят в печата своето положително отношение към въпроса“[229].

Световната общественост се вълнува от развитието на събитията в България, но не е наясно с тънкостите на балканската политика на великите сили. Каква точно е позицията на Сталин или на американския президент Труман, и сега не може да се каже поради недостъпността на изворовата база. Когато се търси отговор на този въпрос, трябва да се има предвид, че според сключения мирен договор с България — в срок от три месеца след неговата окончателна ратификация съветските войски трябва да се изтеглят от България и с това може да се обяснят прибързаността, бруталността и жестокостта на осъществяването на разгрома на легалната опозиция в България. От друга страна, Америка е заинтересована това да стане в предвидения срок и не противодействува на активните политически действия на съветското и българското правителство. Затова едва ли е случайно съвпадението на някои факти и събития, свързани с процеса срещу Никола Петков, като:

— на 21 януари 1947 г. САЩ подписват (макар и предварително) мирния договор с България и на 5 февруари е отнет депутатският имунитет на Петър Коев, когото следствието ще превърне в един от главните свидетели в процеса;

— на 5 юни Американският сенат ратифицира мирния договор с България и същия ден Н. Петков е задържан от съдебните власти;

— на 8 юни Държавният департамент на САЩ отказва да удовлетвори желанието на М. Барнс да се завърне в България, „за да издействува освобождението на Петков“, и потвърждава ре-

[226] Работническо дело, № 223, 25 септ. 1947.
[227] Пак там, № 233, 7 окт. 1947.
[228] С т о я н о в, В. Цит. съч. — Исторически преглед, 1991, № 7, с. 76.
[229] Пак там.

шението си да признае българското правителство след влизането на мирния договор в сила;

— на 15 септември влиза в сила мирният договор с България и на 18 септември Върховният касационен съд потвърждава смъртната присъда на Н. Петков;

— на 19 септември Вашингтон информира София, че ще признае българското правителство, и след 3 дни е изпълнена смъртната присъда на Н. Петков[230].

Важен документ за съветската позиция пък е шифрограмата на Г. Димитров до Тр. Костов и В. Коларов, изпратена на 17 септември 1947 г. В нея министър-председателят ги известява, че мнението на съветското ръководство е да не се отстъпва пред „външното вмешателство" и „да се даде нагледен силен урок на всички, които се опитват да подриват народната власт и да се вмесват в нашите вътрешни работи"[231].

И още едно свидетелство в тази посока. Английският дипломат в Москва Франк Робертс на 26 август признава следното пред свой колега от Форин офис: „Чрез правенето на официални изложения тук и в София и тяхното публикуване ние ясно повдигнахме престижен за съветското правителство въпрос и за него ще бъде трудно да отстъпи от позициите си, още повече, че то сега е направо склонно да покаже своята сила в Източна Европа и да ни научи, че нашата намеса е не само неуместна, но и пагубна за тези, в името на които е упражнявана."[232]

В споменатата книга на Г. Гунев за Никола Петков се разкрива и гневният отзвук сред световната общественост след изпълнението на смъртната присъда над българския опозиционен лидер[233]. Това отражение изглежда още по-контрастно чрез сравнението, което авторът много сполучливо прави с официалните изяви на българското обществено мнение — „одобрителни" писма, телеграми, декларации, резолюции и т. н., приети от обществено-политическите, професионалните, творческите и други организации, а така също и от свиканите общи митинги и събрания по градове и села[234].

Г. Гунев поставя и въпроса за виновниците за убийството на Никола Петков. В техния списък авторът включва министър-председателя Георги Димитров, министъра на вътрешните работи

---

[230] Г у н е в, Г. Цит. съч., с. 122, 125.

[231] Цит. по И с у с о в, М. Сталин и България, 190—191.

[232] Пак там, с. 192.

[233] Г у н е в, Г. Цит. съч., 132—133, 142—143.

[234] Пак там, 129—130.

Антон Югов, целия състав на Политбюро на ЦК на БРП (к), българската тоталитарна журналистика, главния директор на НМ Руси Христозов, отговорния служител в ДС Георги Ганев, палача-следовател Изидор Зеев, съдиите — участници в „юридическия водевил", прокурорите Петко Петрински и Борис Минковски, групата апаратчици и „културни" дейци, поставили се в услуга на лъжата и измамата[235]. Не е отмината и ролята на Сталин за убийството на Н. Петков[236], както и отговорността на президента Труман и на Държавния департамент на САЩ[237]. Може да има известни резерви по отношение на подреждането на виновниците за трагичната съдба на Никола Петков, но не може да не се приеме позицията на автора като цяло.

Има и два спорни момента, свързани с процеса срещу Н. Петков, които заслужават внимание. Единият се отнася до известната отдавна молба, която той „пише" в затвора след произнасяне на смъртната присъда. В нея осъденият опозиционен лидер „признава" своята двегодишна политическа дейност за „изцяло погрешна", като сочи, че тя е „резултат на внушения и съвети", давани му от други, и че „кураж и вяра" в тази дейност са му давали и разговорите, които имал с „представителите на империалистическите държави", и че неговата дейност обслужвала „вътрешната и международната реакция"[238]. П. Семерджиев допуска съществуването на такова писмо, но смята, че то е изтръгнато с цената на жестоки мъчения и инквизиции[239], а М. Исусов отбелязва, че „пред лицето на смъртта това е разбираемо и допустимо по всички човешки закони"[240]. В книгата си „Сталин и България" М. Исусов оставя място за повече въпросителни, като отбелязва: „Как е написана тази молба на Никола Петков, упражнено ли е насилие върху него, или е използувана измама, всичко това остава неизвестно засега в историята."[241] Част от това писмо е било публикувано в печата и носи почерка и „подписа" на Н. Петков. През 1991 г. то бе поместено и в сп. „Исторически преглед" (№ 7, с. 71—72). В публицистичния материал „Фарсът", отпечатан в „Антени" в началото на 1990 г., Б. Малешевски лансира и друга хипотеза — че автор на писмото не е Н. Петков и че става дума за един „сръчно подправен

[235] Пак там, 144—145.
[236] Пак там, 143—144.
[237] Пак там, 145—146.
[238] Стоянов, В. Цит. съч., 1991, № 7, 71—72.
[239] Семерджиев, П. Цит. съч., 224—226.
[240] Никола Петков..., с. 35.
[241] Исусов, М. Сталин и България, с. 190.

писмен документ"[242]. Г. Гунев също категорично определя това писмо като фалшификат, като подчертава, че „това не са езикът, стилът и най-вече начинът на мислене на Никола Петков"[243]. Подобна хипотеза има своите дълбоки основания и не трябва да се отхвърля.

Вторият момент се отнася до наскоро откритите и публикувани от Веселин Стоянов в „Исторически преглед" (1991, № 5, 7) още 9 „предсмъртни писма на Никола Д. Петков до Г. Димитров и Васил Коларов"[244]. С тях Никола Петков „се обръща" към двамата държавни мъже на България за милост и отмяна на смъртната присъда, но, както подчертава авторът на горната публикация, като „запазва своята политическа чест и достойнство"[245]. Познавайки вече някои от похватите на тоталитарната система, необходимо е да бъдем много предпазливи в оценката си на подобни „исторически свидетелства". Без внимателно проучване на текстовете от палеографи, калиграфи, езиковеди и други специалисти, без съпоставката на тези писма с всичко, което е написал Н. Петков, без изясняване на всички детайли от живота му през времето от 19 до 22 септември ще бъде необосновано и неоправдано да се правят категорични съждения и изводи.

Все пак още сега възникват няколко (а те могат да станат и повече) предварителни въпроса:

— След като има указания от Георги Димитров и от съветското ръководство да се получат от Никола Петков „пълни признания за неговата вина" и разкаяние за извършената „престъпна" дейност и след като от Москва се настоява за засилване натиска за изготвяне на подобна декларация, то не се ли тръгва към написването (но не от Н. Петков) на тези писма, с което, поне до известна степен, да бъде изпълнена възложената задача?

— Защо на Г. Димитров се изпраща само едно от тези писма (и то преведено на руски език), ако те наистина са написани от Никола Петков?

— Защо те не са публикувани или направени достояние на българската и световната общественост (какъвто е замисълът на инициаторите) до смъртта на „техния автор"?

— Имал ли е възможност Никола Петков да прави преписи от

---

[242] М а л е ш е в с к и, Б. Фарсът. Съдебният процес срещу Никола Петков. — Антени, 17 ян. 1990.

[243] Г у н е в, Г. Цит. съч., 136—138.

[244] С т о я н о в, В. Цит. съч. — ИПр., 1991, № 5, 90—107; № 7, 55—76.

[245] Пак там, 1991, № 5, с 92.

тези писма, за да може да повтори буквално съдържанието на много от тях в известните ни няколко варианта?

— Съдържанието на тези писма не се ли доближава твърде много до официалните становища и оценки на БРП (к) по разглежданите въпроси?

— Не напомнят ли тези писма в твърде голяма степен протоколите от следствието по процеса срещу Никола Петков?

— Защо само едно от десетте писма е заведено в архивата на Софийския централен затвор и изпратено на адреса? Кога и къде са писани останалите и дали са били изпращани до получателите?

— Защо писмото до съветския пълномощен министър Ст. Кирсанов не е изпратено в съветското посолство, а е останало в органите на МВР?

— В писмата не се ли срещат най-често имената на тези личности, които в една или друга степен са вече „неудобни" за режима — проф. Венелин Ганев, екзарх Стефан, ген. Кирил Станчев и други?

— Как да се обясни фактът, че на 19 септември Н. Петков отказва пред адвоката си Н. Бронзов да пише втора молба за помилване (първата е касационната му жалба), а от писмата излиза, че 7 от тях са били вече написани до тази дата?

— Защо тези писма не са стигнали до Върховния касационен съд, Комисията по помилванията при Министерството на правосъдието или до Председателството на републиката?

Въпроси, въпроси, въпроси...

Да се надяваме, че бъдещите изследователи на живота и делото на Никола Петков ще дадат отговор на тях.

Нови проучвания са необходими особено по въпроса за състоянието, в което се намира Никола Петков след 19 септември, когато за последен път е посетен в килията си в Централния затвор в София от неговия адвокат Никола Бронзов. Някои историци изразяват мнение, че инквизициите над него не са позволили присъдата му да бъде изпълнена в нощта на 22 срещу 23 септември „чрез обесване"[246].

Н. Петков е виден български политик, авторитетен съюзен водач, последователен борец за свобода и демокрация. Той отрича тоталитарната система, отхвърля налагането на хегемонната роля на комунистическата партия, защищава традиционните идеи на Българския земеделски народен съюз. Към това могат да се добавят и думите на известния американски журналист Марк Етридж:

[246] Г у н е в, Г. Цит. съч., 135—138.

„Никола Петков бе един от най-способните, най-интелигентните и със сигурност — един от най-смелите мъже на Балканите. . .“ [247] Той допуска и политически грешки, особено по време на участието си в първото правителство на Отечествения фронт, но в нашата най-нова политическа история ще остане преди всичко като герой-мъченик, като жертва в името на демокрацията и хуманизма.

След забраната на БЗНС — Н. Петков и убийството на неговия водач настъплението срещу опозиционните сили продължава. По това време все още съществуват малобройната Демократическа партия и опозиционната група на БРСДП (о), но те вече нямат самостоятелен политически живот[248]. Бившите ръководни дейци на опозицията са подложени на преследване. Така например Трифон Кунев е осъден на 5 години затвор, бившият организационен секретар на разтурения Земеделски съюз и бивш депутат във ВНС Димитър Стоянов — също на 5 години, а бившият член на ПП на същия съюз и също бивш депутат във ВНС Недялко Атанасов — на 4 години[249]. За да не ги последва тяхната съдба, много бивши депутати, както и бивши членове на ръководствата на БЗНС — Н. Петков и на опозиционния Земеделски младежки съюз излизат с декларации, с които осъждат политическата дейност на Никола Петков. Между тях са: Асен Павлов, Минчо Драндаревски, Михаил Михайлов, Петър Сърбински, Недко Колев, Минчо Панов, Елисавета Антонова, Йордан Ковачев, Никола Ковачев и др.[250]

През есента на 1947 г. се възобновява и процесът срещу „Военния съюз“. На 25 септември ген. Кирил Станчев и останалите 38 подсъдими получават обвинителния акт. Процесът започва на 8 октомври и продължава около две седмици. Председател на съда е Константин Унджиев, а прокурори — Петко Петрински и Дончо Иванов. Осъдените по процеса срещу Никола Петков офицери М. Иванов, Б. Гергов и Ат. х. Атанасов са привлечени като свидетели. Този път упоритостта на ген. К. Станчев е сломена. И той е принуден да преклони глава пред „адската машина“ на тоталитарната съдебна система и да се признае за „виновен“. Сега вече вниманието от Никола Петков е изместено по посока на Дамян Велчев. За създаване на организация „с фашистка идеология“, която си е поставила за цел „събарянето, подриването и отслабването на

[247] Пак там, с. 143.

[248] С е м е р д ж и е в, П. Цит. съч., 192—193.

[249] Работническо дело, № 229, 2 окт. 1947; Трифон Кунев. 110 години от рождението му (Юбилеен вестник). Издава БЗНС „Никола Петков“, 20 февр. 1990.

[250] Работническо дело, № 227, 30 септ. 1947; № 231, 4 окт. 1947; № 262, 9 ноем. 147; З а р ч е в, И. Цит. съч., 198—199.

установената власт в държавата", съдът осъжда ген. Кирил Станчев на доживотен строг тъмничен затвор, а останалите подсъдими — на различни срокове затвор[251].

Липсват точни данни за въдворените в трудовите лагери политически лица, но техният брой видимо нараства, тъй като местата за въдворяване се увеличават. Много от противниците на режима са „настанени" в лагера в с. Ножарево (Силистренско), който открива свои филиали в селата Бащино, Босна, Главиница, Заград, Куфалча, Подлес и др.[252] Според известните ни данни през 1947 г. от София са изселени нови 68 семейства[253].

Много местни органи на властта извършват систематични злоупотреби и своеволия. Кметове, кметски наместници и секретар-бирници се държат грубо и надменно с населението. Между тях има хора, които са слабограмотни и политически непросветени. Произвол цари при разпределението и събирането на нарядните храни и на другите селскостопански произведения, при раздаването на нарядните стоки, при назначенията на общинска служба. Твърде често кметове комунисти определят по-високи наряди за храни на опозиционно настроени селяни и ги лишават от нарядни стоки. Членовете на временните общински управи (общинските съветници) съществуват само формално. Ограничава се достъпът на турското население до ръководните и административните длъжности в околиите и общините[254].

Политическото настъпление на БРП (к) изостря и вътрешнополитическите взаимоотношения в отечественофронтовските партии — БЗНС, НС „Звено", БРСДП и Радикалната партия. С подкрепата на комунистите левите крила в тези партии започват „атака" за завоюване на нови позиции и за изместване на десните и на центристките крила от ръководствата на партиите и от управлението на страната.

През пролетта на 1947 г. привържениците на Георги Трайков завземат с милиция редакцията на в. „Земеделско знаме", а на 14 юли с. г. Ал. Оббов е принуден да се оттегли от създадения през май политически секретариат на ПП на БЗНС и последният остава с двама души — Г. Драгнев и Г. Трайков. В ръководството на земеделската организация се налагат лица, които са за идейно-политическото сближаване с БРП (к) и за преразглеждане на

[251] Цветков, Ж. Цит. съч., 141—150.

[252] Стоянов, П., Е. Илиев. Политически опасни лица. Въдворявания, трудова мобилизация, изселвания след 1944 г. С., 1991, 15—16, 100—101.

[253] Пак там, с. 102.

[254] ЦПА на БСП, ф. 1, оп. 6, а. е. 312, л. 5—10; Цветков, Ж. Цит. съч., 20—21.

идеологическите и организационните основи на Земеделския съюз. Постоянното присъствие на съюза придобива следния вид: Георги Драгнев, Георги Трайков, Александър Оббов, Кирил Клисурски (организационен секретар), Васил Павурджиев (редакционен секретар), Димитър Николов (финансов секретар), Спас Маринов (административен секретар), Слави Пушкаров (секретар по културно-просветната работа), Георги Божков (секретар по масовите организации), д-р Георги Славчев (секретар по работата в Отечествения фронт), Стефан Тончев, Ради Найденов и Петър Каменов[255].

От Народния съюз „Звено", който все повече се приспособява към политическата линия на БРП (к), са отстранени „десните" ръководни дейци и изпратени на дипломатическа работа в чужбина — на 6 август 1947 г. проф. Никола Долапчиев заминава за Лондон, а на 23 август подпредседателят на ЦК на НС „Звено" и директор на печатните издания на съюза Васил Юруков — за Брюксел. Преди това за пълномощен министър в Швеция е назначен Петър Попзлатев. Във връзка с процеса срещу Н. Петков пълномощните министри В. Юруков, Д. Велчев и Н. Долапчиев напущат длъжностите си и стават политически емигранти. В НС „Звено" започват да се издигат предимно хора, които се от неговата левица, като Трайчо Доброславски, Трифон Трифонов, Марин Стойнов и др.[256] Благодарение на авторитета на Кимон Георгиев в съюза не се стига до открито разцепление.

Задълбочаване на идейната еволюция настъпва и в БРСДП, която на своя XXXVIII конгрес (5—7 октомври 1947 г.) категорично потвърждава своята готовност да участвува активно в процеса на „по-натъшното утвърждаване на отечественофронтовската власт" в страната[257]. Въпреки това органът на ЦК на БРП (к) в. „Работническо дело" не пропуска да подхвърли, че конгресът значително е подценил опасността от лулчевизма и от неговото влияние в социалистическото движение[258].

Интересно е, че и в подобни случаи не се минава без съветска „помощ". Така например, когато възниква острото противопоставяне между групите на Ал. Оббов и Г. Трайков в БЗНС, съветският посланик Кирсанов извиква двамата лидери, съветва ги

[255] З а р ч е в, Й. Цит. съч., 185—190.

[256] Д и м и т р о в, И. Цит. съч., 301—303.

[257] О с т о и ч, П. Българската работническа социалдемократическа партия..., 165—175.

[258] Работническо дело, № 236, 10 окт. 1947.

да се обединят и заявява, че нов опозиционен съюз в България няма да се прави[259].

В областта на просветната и научната политика заслужава да бъдат отбелязани няколко основни момента, които са тясно свързани с политическите промени в страната.

След поемането на Министерството на народната просвета от д-р Минчо Нейчев (ноември 1946 г.) се внася по-голяма яснота относно насоките на развитие на образователната система и нейните основополагащи принципи. Той обръща особено внимание на вечерното обучение, закрива гимназиите, за които няма подходящи условия за развитие, постепенно превръща училищата за деца от небългарска народност (т. нар. „малцинствени училища") в държавни, засилва контролните функции на МНП по отношение на 11-те чужди колежа (американски, френски, италиански и австрийски) и т. н.[260]

От 1946 г. се въвежда привилегированото приемане на студенти във ВУЗ за бившите партизани, политзатворници и концлагеристи, бойци от фронта, сираци от войната и съпротивата, вдовици на загиналите във войната и съпротивата, военни инвалиди. За тях се отделят около 20 % от местата[261].

През февруари 1947 г. е приет Закон за БАН. С него е извършено организационно преустройство на научния фронт в България. Член 1 от този закон има следното съдържание: „Българската академия на науките е най-висшият научен институт в страната. Тя е държавно учреждение със свой самостоятелен творчески, организационен и административен живот и се намира под върховния надзор на Министерския съвет, който утвърждава нейния общ научен план и следи за неговото изпълнение."[262] Основните звена в системата на БАН са научните институти, които до средата на 1947 г. стават 21. Възникват нови клонове на науката.

През юни 1947 г. е приет Закон за висшето образование, който влиза в сила на 5 юли с. г. С него се урежда структурата на висшето образование и се внася унификация на учебния процес. Във всички ВУЗ се откриват катедри по „научна философия" и се въвежда задължителното изучаване на руски език. В Историко-фило-

---

[259] Никола Петков..., с. 36.

[260] Чичовска, В. Държавни културни институции в България (1944—1948). — В: България 1300. Институции и държавна традиция. Т. 1. С., 1981, с.474.

[261] История на Софийския университет „Климент Охридски". С., 1988, 249—251.

[262] Държавен вестник, № 40, 19 февр. 1947.

логическия факултет на Софийския университет започва преподаването на исторически и диалектически материализъм[263].

В същото време Георги Димитров продължава да пише и говори, че към социализма България може да мине по свой път — „без диктатура на пролетариата“[264], но продължава да работи за окончателното обвързване на България със Съветския съюз и за ускорената съветизация на страната.

Политическият живот на България през 1946—1947 г. показва, че именно през тези години твърдо се налага монополът на комунистическата партия върху властта, който довежда до ликвидирането на политическата опозиция в страната, обезличаването на останалите политически партии, превръщането на парламента в декоративен държавно-политически орган и подчиняване на всички държавни органи на партийния апарат. С това се ликвидират последните остатъци от т. нар. „отечественофронтовска демокрация“ и се утвърждават принципите на тоталитарната система.

[263] Пак там, № 153, 5 юли 1947.

[264] Работническо дело, № 193, 21 авг. 1947.

Четвърта глава

Налагане на съветския модел на развитие

След подписването на мирните договори, провъзгласяването на „доктрината Труман“ и обявяването на „плана Маршал“ през 1947 г. светът навлиза в периода на „студената война“. Възприемането от Запада на политиката „от позицията на силата“ и издигането на „желязна завеса“ между двете световни социални системи предизвикват ответни мерки от СССР и страните с „народна демокрация“. Едни от първите стъпки в това отношение са създаването на Коминформбюро и преходът към сталинския модел на „изграждане на социализъм“ във всички страни от Източна Европа[1].

От 22 до 28 септември 1947 г. в Полша (в Шкларска Поремба—Долна Силезия, в един от почивните домове на полската Държавна сигурност) се провежда съвещание на представителите на Българската работническа партия (комунисти), Всесъюзната комунистическа партия (болшевики), Италианската комунистическа партия, Полската работническа партия, Румънската комунистическа партия, Унгарската комунистическа партия, Френската комунистическа партия, Чехословашката комунистическа партия и Югославската комунистическа партия, т. е. на 9 европейски комунистически партии. Официалните делегации се състоят от по двама души: съветската — Жданов и Маленков, полската — Гомулка и Минц, югославската — Кардел и Джилас, чехословашката — Слански и Бащевански, унгарската — Фаркаш и Ревай, румънската — Деж и Паукер, френската — Дюкло и Фажон, италианската — Лонго и Реале, и българската —

[1] Исусов, М. Политическите партии в България 1944—19848. С., 1978, 382—385; Драганов, Др. Комунистическото движение след Втората световна война. С., 1990, 28—34; Исусов, М. Сталин и България. С., 1991, 137—142.

Червенков (секретар на ЦК на БРП (к)) и Поптомов (член на Политбюро на ЦК на БРП (к)). На съвещанието се обсъждат три въпроса:

1. Информационни доклади от всички представени на съвещанието делегации;

2. Международното положение — докладва А. А. Жданов;

3. Координацията на дейността на комунистическите партии — докладва Вл. Гомулка[2].

Информационният доклад на БРП (к) предварително е съгласуван с Г. Димитров в Москва. Обхваща дейността на партията през последните 3—4 години — подготовката и осъществяването на политическата промяна на 9 септември 1944 г., вътрешнополитическото развитие на страната, стопанското възстановяване, външнополитическите въпроси, ролята на субективния фактор в развитието на обществото. Докладът е изнесен от В. Червенков на 23 септември. Генералната линия на БРП (к) и нейната цялостна дейност получават подкрепата на съвещанието. На критика са подложени стратегията и тактиката на Френската и Италианската комунистическа партия[3].

При разискванията по доклада на А. А. Жданов по международното положение отношение взема и Вл. Поптомов. Той изразява съгласие с оценките в доклада и разкрива опасността, която застрашавала България от страна на „монархофашистка Гърция" и „реакционна Турция"[4].

За координиране на дейността на деветте комунистически партии се решава да се образува Информационно бюро, в което ще участвуват по двама представители от всяка партия. То ще се събира на заседания всеки 3—4 месеца и ще издава свой печатен орган (за такъв по-късно е определен в. „За траен мир, за народна демокрация"). Седалище на Информбюро става столицата на Югославия — Белград[5].

Международното съвещание в Полша приема три основни документа — комюнике, декларация и резолюция. В българския печат те са публикувани на 5 октомври 1947 г.[6] Съвещанието очертава общата линия на действие — засилване на „революционните преобразования" в страните от Централна и

---

[2] ЦПА на БСП, ф. 1, а. е. 17, л. 1, 22.

[3] Пак там, л. 1-г, 7—9, 56.

[4] Пак там, л. 27.

[5] Пак там, л. 30—31.

[6] Работническо дело, № 232, 5 окт. 1947.

Източна Европа, ускоряване на „прехода към социализъм“ по съветски образец и „съгласуване“ на техните външнополитически изяви. От този момент насетне страните от Централна и Югоизточна Европа фактически се превръщат в „съветска провинция“[7].

Независимо от влошаването на отношенията между Изтока и Запада американското правителство изпълнява ангажимента си, поет във връзка с подписването на мирния договор с България. На 2 октомври 1947 г. Съединените американски щати възстановяват дипломатическите си отношения с нея и изпращат за свой пълномощен министър в София Доналд Рийд-Хийд. За български пълномощен министър в САЩ е назначен д-р Нисим Меворах[8].

Във връзка с готвения пленум на ЦК на БРП (к), който да приеме изводи за предстоящата дейност на партията в духа на линията, наложена от Полското съвещание, на 7 октомври е свикано заседание на Политбюро на ЦК на БРП (к). От заседанието отсъствува само Георги Димитров. Изложение по представените проектодокументи прави Вълко Червенков[9]. След това започват оживени разисквания, но с изключение на изказването на Трайчо Костов всички са в една посока — подкрепа на становището на Вълко Червенков, критика на дотогавашната дейност на ЦК на БРП (к) и на неговото Политбюро (като че ли участниците в заседанието забравят, че са членове на същото критикувано ръководство). Примерите са много показателни.

Титко Черноколев изтъква, че курсът на БРП (к) бил колеблив и половинчат, което създавало „обърканост“ сред партийните кадри и „замъглявало“ перспективата. Най-слабото място в политиката той вижда в стопанската област — няма „ясно отношение към крупно-капиталистическата собственост“, има колебания относно национализацията на индустрията, има „лош министър на индустрията (Хр. Лилков — б. а., който трябва да се смéни“, няма планов институт, нужни са нови органи за контрол и т. н.[10]

В. Коларов признава, че не са преценили „какво стана на 9 септември 1944 г.“, съжалява, че не са отнели имуществата на „нашите колаборационисти“, и предлага вместо едноличен

---

[7] Б ж е ж и н с к и, Зб. Големият провал. С., 1991, с. 16.
[8] Работническо дело, 230, 3 окт. 1947; № 262, 9 ноем. 1947.
[9] ЦПА на БСП, ф. 1, оп. 6, а. е. 365, л. 2.
[10] Пак там, л. 2—3.

председател в проектоконституцията да се предвиди „Президиум на републиката“[11].

Георги Чанков смята, че Политбюро „задържа нашето развитие“, че министърът на търговията (Йордан Божилов — б. а.) „излага“ партията, че „теорията за особените условия“ спъва темповете на растеж[12].

Антон Югов преценява, че са правени много „неоправдани отстъпки“ на буржоазията, църквата и опозицията[13].

Петко Кунин се обявява за частична национализация и за въвеждане на „двойни цени“ търговията, като „на богатите слоеве се продава на много по-висока цена“[14].

Трайчо Костов не смята, че е грешка „политиката за допускане на опозиция“, не е съгласен с незабавното разтуряне на Демократическата партия и БРСДП (о), но иска да се направи невъзможна тяхната дейност, да се нанесе икономически удар на Ат. Буров, Н. Мушанов и другите „реакционери“ и да се изселят от София Мушанов, Буров и др. Освен това той предлага да се ускори образуването на федерация с Югославия и България да се приближи към югославския държавен модел[15].

На 14 октомври с. г. се свиква XIII пленум на ЦК на БРП (к), който изслушва информация от В. Червенков за решенията на съвещанието на деветте комунистически партии в Полша и прави изводи за нашата страна, произтичащи от тези решения. На пленума не присъствуват Г. Димитров и В. Коларов[16].

В доклада си пред пленума Вълко Червенков подчертава, че непосредствено след 9 септември Българската работническа партия (комунисти) не е имала ясна представа за извършената промяна, за перспективите и темповете на нашето развитие напред. Той обвинява ръководството на партията, че не е предприело мерки за ограничаване на икономическата база на „реакцията“ под формата на борба срещу германските агенти, че е закъсняло със закона за конфискуване на незаконно придобитите богатства. Насърченият в Москва и във Варшава ръководен деец на БРП (к) отива и по-далеч в своята критика — че не е избегнато създаването на опозиция, че е допуснато нейното легализиране, че са ѝ били предоставени пълни политически права, че ѝ е осигурена

[11] Пак там, л. 4—6.
[12] Пак там, л. 6—8.
[13] Пак там, л. 9.
[14] Пак там.
[15] Пак там, л. 10—12.
[16] ЦПА на БСП, ф. 1, оп. 5, а. е. 17, л. 1-б.

твърде широка свобода по време на изборите, че дълго са търпени нейните „безчинства“ във Великото народно събрание. Той открито заявява, че комунистическата партия е платила данък на илюзиите си за мирно и безболезнено развитие. В. Червенков смята, че особено голямо е изоставането в стопанската област. БРП (к) не е взела в свои ръце всички по-важни икономически командни постове, едрият капитал не е ликвидиран, държавният апарат не е преустроен, проявява се излишна толерантност към опозиционно настроените лица, търпят се прояви на враждебно настроение към отечественофронтовската власт. Той посочва „слабости“ и в кадровата политика, недоволствува от липсата на единство в работата на държавния апарат, призовава към открита борба и „на ляво“, и „на дясно“. От неговата „унищожителна“ критика даже не е пощадена работата на Централния комитет на БРП (к) и неговото Политбюро[17].

Изглежда, че членовете на ЦК на БРП (к) са почувствували завоя в политическата линия на Всесъюзната комунистическа партия (болшевики) и се примиряват с критичния тон на изложението на Вълко Червенков. В отсъствието на двамата „големи“ в партията (Г. Димитров и В. Коларов) пленумът се съгласява с предложените от В. Червенков политически изводи и мероприятия:

1. Да се премине в настъпление срещу опозицията до нейното пълно унищожаване. Старите буржоазни партии, а също така и групата на Д. Гичев, да бъдат лишени от правото на легална проява. Да не се дава никаква амнистия на лицата от кабинета на К. Муравиев — В. Димов. Лулчевистите да бъдат поставени в невъзможност да се проявяват легално.

2. Да се внесат съществени изменения в проектоконституцията. Да се премахнат „концесиите на буржоазната демокрация“ (например правата на президента). Да се разработи въпросът за местните органи на властта. Проектът да се приближи до югославската конституция. Вместо президентска институция да се въведе Президиум на републиката, зависим от Народното събрание.

3. Да се осигури „преход към социалистическото развитие“ и се осъществи преустройство на държавната организация. Да се отстранят „буржоазно-демократичните отживелици“. Да се създадат органи за държавен контрол, планова комисия, институт на помощник-министри. Да се закрият някои министерства и да се

[17] Пак там, л. 56—57.

формират нови. Да се укрепи армията и да се очисти дипломатическият корпус.

4. Да се реорганизира правителството и се осигури „единство" в работата му и да се освободи от „безделници" и „неустойчиви елементи". Да се укрепят позициите на БРП (к) в него.

5. Да се преустрои Отечественият фронт. Да се приключи с паритета при съставянето на комитетите и се премине към изборност на комитетите. Отечественият фронт да се превърне в единна обществено-политическа организация „на всички демократични сили". Да се обнови програмата на ОФ и се посочат ясно перспективите за социалистическото развитие. Да се въведе индивидуално членство в ОФ и с членски книжки. Да се премахне ограничението министри да не влизат в НК на ОФ. В края на ноември или началото на декември да се проведе конгрес на Отечествения фронт.

6. На следващия пленум да се обсъдят структурата и организацията на работа в ЦК на БРП (к)[18].

Подобни мерки са предвидени в стопанската и външнополитическата област[19].

На съюзническите партии се препоръчва също да вземат отношение към решенията на съвещанието в Полша, като се изразява задоволство от заетата вече позитивна позиция от БЗНС[20].

Решено е също така да се свика заседание на НК на ОФ съвместно с ръководствата на съюзническите партии, на което да се разгледа въпросът за международното и вътрешното положение и да се излезе с общ документ[21].

Междувременно започват да се изпълняват указанията на Политбюро на ЦК на БРП (к) за арести и за изселване от София на по-изтъкнати дейци на опозицията и на видни политически личности от близкото минало[22]. По този начин, без да е забранена със закон, Демократическата партия е лишена от организационен живот и от централно управление, защото, както пише в спомените си Никола Мушанов, „всички членове са разпръснати из страната и не могат да се срещат, няма печатен орган, няма местни

[18] Пак там, л. 59—60.

[19] Пак там, л. 58—59.

[20] Пак там, л. 61.

[21] Пак там.

[22] Мушанов, Н. Спомени. Дневник. С., 1992, с. 38; Димитров, И. Миналото, което беше близко, а става все по-далечно. Срещи и разговори. С., 1992, с. 69.

организации, няма никаква връзка, нито общуване. С една дума — не съществува, умряла."[23]

В духа на установената практика НК на ОФ и ръководствата на отечественофронтовските партии и масовите организации се солидаризират напълно с решенията на XIII пленум на ЦК на БРП (к) и на 26 октомври публикуват съвместна декларация. В нея е подчертано, че Отечественият фронт трябва да се преустрои в единна политическа организация с изборни ръководства и обновена програма, която да отчита новите задачи в областта на държавното, стопанското и културното изграждане на България и перспективите на по-нататъшното политическо и социално развитие на страната и да се постави като програмна цел „изграждането на социализма"[24].

По отношение на опозицията линията на НК на ОФ е формулирана пределно ясно: „Да се продължи настъплението срещу реакцията в страната, срещу петата колона на империалистите, с неотслабваща сила до пълното нейно смазване."[25]

В областта на икономическата политика се настоява за засилване на държавния и на „общонародния" сектор, за „всестранно" развитие на народното стопанство, за разширяване на плановото начало[26].

За развитието на държавно-политическата система на обществото се предлага:

„5. Окончателно приемане Конституцията на народната република, като в проекта се внесат съществени изменения и допълнения, отнасящи се до органите на върховната власт на републиката (Председателство на републиката, зависимо от Народното събрание, вместо председател на републиката), до ролята и функциите на народните съвети (общински, околийски и пр.) в качеството им на местни органи на държавната власт, до ръководната роля на държавата в стопанското строителство, до засилване на изборното начало и др.

6. Преустройството на държавната организация въз основна на Конституцията с оглед да се приспособи държавната организация към новите потребности на нашето демократично строителство и развитие (създаване на орган за държавен контрол, на планов орган, въвеждане института на помощник-министрите и пр.)."[27]

---

[23] М у ш а н о в, Н. Цит. съч., с. 46.
[24] Изгрев, № 938, 26 окт. 1947.
[25] Пак там.
[26] Пак там.
[27] Пак там.

На съвместно заседание на Петия конгрес на РМС, Единадесетия конгрес на ЗМС, ЦК на ССМ, ЦК на МНС „Звено" и ИК на младите радикали (3 ноември 1947 г.) се взема решение за създаване на „единен съюз на демократичната младеж" в България в името на окончателното закрепване на отечественофронтовската власт и възприемането на социализма като обща идейна и политическа основа на младежкото движение[28].

Откритото прокламиране на курса за социалистическо развитие на страната налага внасянето на съществени изменения и допълнения в проекта за Конституция. По-важните от тях са: създаване на Президиум на Народното събрание; определяне на функциите на народните съвети; реорганизация на съдебната система и др. На 29 ноември преработеният проект е внесен за обсъждане във Великото народно събрание (чийто мандат е продължен с 1 година), а на следващия ден е приет на второ четене[29].

На 4 декември 1947 г. става третото четене на проекта за Конституция — гласуване член по член. В залата на Великото народно събрание присъствуват 364 депутати (от 375). Отсъствуващите 11 депутати са съобщили, че одобряват Конституцията. При поименното гласуване (срещу подпис) всички 364 народни представители единодушно гласуват за новата Конституция (включително и депутатите от БРСДП (о))[30], която законодателно утвърждава промените след 9 септември и закрепва републиканското политическо устройство. Конституцията влиза в сила на 6 декември 1947 г.[31]

Доскоро Конституцията на Народна република България от 1947 г. се определяше като „социалистическа конституция". Сега почти не се използува тази характеристика. Във връзка с това заслужава внимание мнението на съставителите на сборника „Български конституции и конституционни проекти" Веселин Методиев и Лъчезар Стоянов, които смятат, че нейните постановки имат доста еклектичен характер, тъй като „първоначалният вариант и последната му редакция са извършени от различни идейни подходи". Като пример те сочат, че в нея се запазват универсални принципи на демократично политическо устройство

[28] История на младежкото революционно движение в България. С., 1972, 529—531.

[29] Стенографски дневници на VI ВНС, 122-о зас., 29 ноем. 1947, 731—748; 123-о зас., 30 ноем. 1947, 749—763.

[30] Пак там, 124-о зас., 4 дек. 1947, 765—778.

[31] Държавен вестник, № 284, 6 дек. 1947.

(всеобщо и пряко избирателно право, равенство пред законите, свобода на словото, печата, събранията и митингите, неприкосновеност на жилището и др.), но заедно с това се прокарват принципите на социална справедливост „с прякото участие на държавата при регулиране на социалните отношения в полза на широките трудови среди“ (равноправие на жената с мъжа във всички области на живота, особени грижи за майката и детето, право на труд и почивка, право на пенсии, помощи и обезщетения, задължително и безплатно основно образование, разпределение на данъчните задължения според икономическото състояние и др.)[32].

Конституцията определя България като „Народна република“ с представително управление. Властта се осъществява чрез избори или чрез допитване до народа. Избирателни права имат всички граждани, навършили 18 години (с изключение на поставените под запрещение и лишените с присъда от граждански и политически права)[33].

Според чл. 6 средствата за производство принадлежат на държавата, на кооперациите или на частните физически или юридически лица. С особена закрила обаче се ползува държавната собственост. Предвидена е и възможност за ограничаване, отчуждаване или национализиране на частната собственост. Прокламиран е принципът „Земята на тези, които я обработват“. Държавата насърчава и подпомага трудовокооперативните земеделски стопанства. Развитието на народното стопанство се регулира чрез държавен народностопански план[34].

Текстовете за органите на държавната власт обхващат 4 глави. За върховен орган на държавната власт е обявено Народното събрание. То избира Президиум на Народното събрание. Върховен изпълнителен и разпоредителен орган на държавната власт е правителството. Броят на министерствата е увеличен на 17. С ранг на министерство са и новоутвърдените правителствени органи: Държавна планова комисия, Комисия за държавен контрол и Комитет за наука, изкуство и култура. За първи път в конституционен текст на местните органи на властта са отделени 9 члена[35]. Необосновано и неоправдано е обаче разделението „Върховни органи на държавната власт“ и „Органи на държавното управление“, както и обособяването на специална глава за

[32] Български конституции и конституционни проекти. С., 1990, с. 14.
[33] Пак там, 37—38.
[34] Пак там, 38—40.
[35] Пак там, 40—47, 48—49.

отношенията между органите на държавната власт и органите на държавното управление.

Въпреки изявеното желание на ръководни държавни дейци да се разработи по-пълно въпросът за съдебните органи това не се е отдало на законодателите. Няма ясни и категорични текстове за независимостта на тези органи, за устройството на съдилищата и прокуратурата, за компетенциите на Върховния съд на републиката. В текста няма нито един параграф за следствените органи и адвокатурата[36].

Най-пълно (в 24 члена) в Конституцията е разработена материята за основните права и задължения на гражданите[37]. Друг е въпросът, доколко на практика са зачитани тези прокламирани права и свободи.

В. Методиев и Л. Стоянов отбелязват редица сходства на втората българска Конституция с Конституцията на СССР. От съветската конституция е заимствуван тоталитарният принцип за единството на законодателната, изпълнителната и съдебната власт и за абсолютното господство на парламента в това триединство. По неин образец е регламентирана и дейността на Президиума на Народното събрание. „Съветска" е и формулата за правителството като изпълнителен и разпоредителен орган, както и формулировката на основните текстове за народните съвети и съдебните органи. Откритото прокламиране на изграждането на социализма е избегнато, но има редица текстове с идеологически оттенък (за ролята на „победоносното народно въстание на 9 септември 1944 г.", за отхвърлянето на буржоазнодемократическия парламентаризъм, за държавния монопол над вътрешната и външната търговия, за правото на държавата да национализира цели клонове на народното стопанство или на отделни предприятия от промишлеността, транспорта, размяната и кредита)[38]. Именно това сходство на Конституцията от 1947 г. със съветската конституция от 1936 г. дава възможност за прилагане на съветския модел на преустройство на обществото и държавата. Но това става не само и не толкова на конституционна основа, колкото чрез налагане на една сложна система от извънконституционни форми на управление[39]. М. Исусов допълва, че в новата българска Конституция са

[36] Пак там, 47—48.
[37] Пак там, 49—52.
[38] Пак там, 14—15.
[39] Работническо дело, № 288, 10 дек. 1947.

инфилтрирани „съществени черти“ и на югославската конституция[40].

На 9 декември 1947 г. е избран новоучреденият висш орган на държавната власт — Президиум на Народното събрание. В неговия състав са включени 19 души (11 комунисти, трима земеделци, двама звенари, двама социалдемократи и един радикал). За председател на Президиума на Великото народно събрание е избран д-р Минчо Нейчев (БРП (к)), за подпредседатели — Кирил Клисурски (БЗНС) и Димитър Нейков (БРСДП), за секретар — Йордан Чобанов (БРП (к)) и членове — Анастас Петров, Георги Цанков, Добри Бодуров, Екатерина Аврамова, Живко Живков, Иван Пашов, Иван Вутов, Йордан Панайотов, Кръстю Стойчев, Пеко Таков, Петър Попиванов, Рачо Ангелов, Тодор Павлов, Тодор Дачев и Христо Лилков[41].

Новото бюро на Великото народно събрание е съставено от 4 души: председател — Райко Дамянов (БРП (к)), и подпредседатели — Яни Янев (БЗНС), д-р Георги Атанасов (БРСДП) и Атанас Драгиев (НС „Звено“)[42].

Същия ден Г. Димитров подава оставката на оглавяваното от него правителство[43].

След приемането на оставката на правителството на 10 декември Великото народно събрание избира отново за министър-председател Георги Димитров и му възлага да състави четвъртото по ред отечественофронтовско правителство[44]. На 11 декември е утвърден новият състав на Министерския съвет, който включва 23 души. От тях 14 са представители на БРП (к), 5 — на БЗНС, двама — на НС „Звено“, и двама — на БРСДП. Разпределението им по длъжности е следното: Георги Димитров — председател на Министерския съвет и председател на Правителствените комитети за народна отбрана и външна политика, Трайчо Костов — подпредседател на Министерския съвет и председател на Правителствения комитет за стопански и финансови въпроси, Васил Коларов — подпредседател на Министерския съвет и министър на външните работи, Кимон Георгиев — подпредседател на Министерския съвет и министър на електрификацията и мелиорациите, Георги Трайков — подпредседател на Министерския съвет и министър на земеделието и горите, Георги

[40] И с у с о в, М. Сталин и България, с. 144.
[41] Стенографски дневници на VI ВНС, 125-о зас., 9 дек. 1947, 781—782.
[42] Пак там, с. 784.
[43] Пак там.
[44] Изгрев, № 977, 11 дек. 1947.

Попов — подпредседател на Министерския съвет и председател на Правителствения комитет за социални и културни въпроси, Добри Терпешев — председател на Държавната планова комисия, Георги Чанков — председател на Комисията за държавен контрол, Вълко Червенков — председател на Комитета за наука, изкуство и култура, Антон Югов — министър на вътрешните работи, д-р Кирил Драмалиев — министър на народната просвета, Иван Стефанов — министър на финансите, Ради Найденов — министър на правосъдието, ген.-лейт. Георги Дамянов — министър на народната отбрана, Кръстю Добрев — министър на търговията и продоволствието, инж. Манол Сакеларов — министър на строежите и пътищата, Петър Каменов — министър на комуналното стопанство и благоустройство, Стефан Тончев — министър на железопътните, автомобилните и водните съобщения, Цола Драгойчева — министър на пощите, телеграфите и телефоните, проф. Петко Кунин — министър на индустрията и занаятите, Васил Павурджиев — министър на мините и подземните богатства, Трайчо Доброславски — министър на народното здраве, Здравко Митовски — министър на труда и социалните грижи[45]. Новите членове на кабинета този път са 9. Между тях са В. Коларов, Г. Чанков, В. Червенков, К. Драмалиев, Ц. Драгойчева, П. Кунин и др. След смъртта на В. Павурджиев (БЗНС) неговото място е заето от К. Клисурски[46]. От Министерския съвет излизат Ал. Оббов, Г. Драгнев, Й. Божилов, Д. Казасов, Хр. Лилков, М. Нейчев и Р. Ангелов. Последните трима са избрани в Президиума на ВНС. Новият кабинет не излиза с програмна декларация, а заявява, че ще се ръководи от декларацията на дотогавашното правителство. Променя се обаче структурата на редица от министерствата — изграждат се планови отдели и служби в тях, формират се големи стопански обединения и т. н.

Следващите промени засягат системата на правосъдието. На 18 декември за главен прокурор на НРБ е избран Димитър Георгиев[47], а на 26 декември е избран и председател на Върховния съд на НРБ — Борис Лозанов[48]. Едновременно с формирането на новите органи на съда и прокуратурата е приет Закон за изменение и допълнение на законите за гражданското съдопроизводство, за наказателното съдопроизводство и за административното съдопро-

[45] Пак там, № 290, 12 дек. 1947.
[46] Работническо дело, № 4, 6 ян. 1948; № 20, 27 ян. 1948.
[47] Пак там, № 297, 17 дек. 1947.
[48] Пак там, № 304, 27 дек. 1947.

производство, а така също и Закон за преустройството на съдилищата. По случай приемането на Конституцията и новогодишните празници са помилвани 917 затворници[49].

Към края на годината са назначени помощник-министрите и подпредседателите на комисии и комитети към Министерския съвет. За тяхното назначаване има и съответни решения на Политбюро на ЦК на БРП (к). Ето и някои имена сред тях (по министерства, комитети и комисии): МНЗ — д-р К. Куситасев; МФ — Г. Петров; МВР — Р. Христозов и Й. Панов; ДПК — Т. Поляков, П. Шабански и К. Лазаров; КДК — Й. Каприелова и Д. Димитров; МНП — Гр. Атанасов и П. Иванов; МПТТ — Т. Прахов; МП — Ил. Тимев; МЖАВС — Л. Червенков; МСП — Б. Тасков, Л. Манчев; МТП — Н. Говедарски[50].

На 21 и 22 декември 1947 г. младежките организации в страната (политически, масови, неутрални) се обединяват в единен младежки съюз, наречен Съюз на народната младеж[51]. На 23 декември е осъществена национализация на индустриалните и минните предприятия в страната[52]. Така решенията на Коминформбюро и на XIII пленум на ЦК на БРП (к) намират поетапната си реализация.

На 4 януари 1948 г. ЦК на БРП (к) провежда XIV пленум. На него се правят съществени размествания във „висшия ешелон" на партията (след VIII пленум на Централния комитет, който избира неговите ръководни кадри). Всъщност това е първият пленум по кадрови въпроси, на който присъствува и Г. Димитров. Мотивът за реорганизацията на партийното ръководство е осъществяването на „по-голяма оперативност и експедитивност в работата на Централния комитет"[53]. Явно е обаче, че съображенията са от друго естество, тъй като само след няколко месеца се оказва, че структурните промени в апарата не са сполучливи, докато персоналните промени имат по-трайни последици — те показват, че мястото на всеки в партийната йерархия е временно и зависи от волята на лидера на партията, че постоянните рокади „във върховете" осигуряват така необходимите на тоталитарната система единодушие, послушание, дисциплинираност и сервилност пред „силните на деня".

---

[49] Пак там, № 3, 4 ян. 1948.

[50] ЦПА на БСП, ф. 1, оп. 6, а. е. 386, л. 1—2; Изгрев, № 991, 26 дек. 1947; № 995, 31 дек. 1947.

[51] История на младежкото революционно движение..., 537—539.

[52] Икономика на България. Т. 2. С., 1972, 105—123.

[53] Работническо дело, № 5, 10 ян. 1948.

По-конкретно организационните промени се изразяват в следното: броят на членовете на Политбюро на ЦК на БРП (к) се намалява от 13 на 9 души. В неговия състав остават: Г. Димитров, Тр. Костов, В. Коларов, А. Югов, В. Червенков, Г. Дамянов, Г. Чанков, Д. Терпешев и Вл. Поптомов. Тр. Костов измества от второто място В. Коларов, а Г. Чанков и В. Червенков минават на по-заден план. Кандидат-членовете на Политбюро от 3 стават 5 души. Тук са включени дотогавашните членове на Политбюро Ц. Драгойчева, Р. Дамянов, П. Кунин и Д. Ганев. Своето място на кандидат-член запазва Титко Черноколев, докато другите двама кандидат-членове Д. Димов и Г. Грозев са освободени от заеманите ръководни длъжности. Увеличен е и съставът на Секретариата на ЦК на БРП (к) — от 3 на 4 души. Г. Димитров е избран за генерален секретар на Централния комитет (отпада длъжността председател на ЦК), а за секретари на ЦК са утвърдени отново Тр. Костов — отговарящ за работата на правителството, В. Червенков — отговарящ по идеологическите въпроси и работата на Отечествения фронт, и Г. Чанков — отговарящ по организационните въпроси[54].

Създава се нов, помощен орган на Политбюро, наречен Оргбюро, в състав от 23 души: Г. Димитров, А. Югов, В. Червенков, Г. Чанков, К. Аврамова, М. Николов, Д. Дичев, Н. Павлов, Г. Грозев, Т. Черноколев, Ив. Масларов, Й. Катранджиев, Ж. Живков, Т. Живков, Ц. Драгойчева, Д. Янев, П. Пеловски, Ив. Димитров, П. Таков, Г. Цанков, Б. Българанов, Л. Теолов и Д. Димов. За отговорник за текущата работа на Оргбюро е определен Г. Чанков[55]. Този партиен орган е създаден по подражание на ЦК на ВКП (б). Той дублира работата на Политбюро, Секретариата и някои от отделите на ЦК на БРП (к) и затова не може да заеме определеното му място.

На пленума е взето решение за закриване на Организационния отдел на ЦК. Закрит е също така (и основателно) физкултурният отдел. В структурата на апарата на ЦК на БРП (к) остават три отдела: „Агитпроп“, „Кадри“ и „Финансово-административен“[56].

На постоянна работа в Националния комитет на Отечествения фронт се изпращат В. Червенков (като главен секретар на НК на ОФ), Г. Грозев, Р. Леви (Аврамов) и Ф. Козовски[57].

Пленумът изслушва и няколко информации — за изработване на проектопрограмата на единната обществено-политическа

[54] ЦПА на БСП, ф. 1, оп. 5, а. е. 19, л. 1—2.
[55] Пак там, л. 3.
[56] Пак там, л. 4.
[57] Пак там, л. 5.

организация — Отечествен фронт (от В. Коларов), за подготовката и провеждането на предстоящия конгрес на Отечествения фронт (от В. Червенков), за състава и начина на избиране на околийските и местните управи (от А. Югов), за проведената национализация на частните индустриални и минни предприятия (от П. Кунин), за държавния бюджет за 1948 г. (от Ив. Стефанов)[58]. „По всички въпроси — се подчертава в съобщението на ЦК на БРП (к) за пленума — станаха разисквания и бидоха възприети конкретните разяснения и указания на другаря Георги Димитров."[59]

Подобна щампа вече е наложена в речника на политическите дейци и в средствата за масова информация независимо от това, дали тези „разяснения" и „указания" се отнасят до заключителни думи или пък само до отделни реплики по разглежданите въпроси. В тези случаи обикновено е задължително и твърдото заявление, че „всички решения бидоха взети единодушно от ЦК на партията"[60]. Такъв подход се смята за сигурен показател за „единство в партията", за проява на нейната „желязна" дисциплина, за вярност към марксизма-ленинизма (а тогава — и към сталинизма). Това обаче най-често се прави, когато става дума за публични изявления. Закритите заседания на Централния комитет дават многобройни примери на остри дискусии, на сблъсък на мнения и т. н. Ето два примера от работата на същия XIV пленум на ЦК на БРП (к).

При обсъждането на проектопрограмата на Отечествения фронт се стига до противоположни схващания по въпроса за характера на промяната на 9 септември 1944 г.[61] За да се добие поточна представа за различията в мненията, ще предадем изразените становища (с известни съкращения) в тяхната последователност:

1. *В. Коларов:* „Съборена бе монархо-фашистката диктатура и властта премина в ръцете на народа."[62]

2. *Г. Димитров*: „Властта мина от ръцете на буржоазията в ръцете на народа, чиято решаваща сила е работническата класа."[63]

3. *В. Коларов*: „Победата се дължи на народа, но облекчена от Червената армия."[64]

4. *Т. Черноколев*: „Нашата партия няма пълна яснота по характера на Девети септември — едни говорят за революция (бур-

[58] Пак там, л. 5—6.
[59] Работническо дело, № 5, 10 ян. 1948.
[60] Пак там.
[61] И с у с о в, М. Политическите партии..., 402—404.
[62] ЦПА на БСП, ф. 1, оп. 5, а. е. 19, л. 22.
[63] Пак там.
[64] Пак там.

жоазно-демократическа или пролетарска), а други — за дълбока промяна."[65]

5. *Г. Димитров*: „Девети септември е всенародно въстание с дълбоко революционен характер. Деветосептемврийското въстание създаде основите за ликвидиране на капитализма, което сега правим. Това не е буржоазно-демократическа революция, защото у нас няма феодални остатъци. Не е и народна революция, защото това значи буржоазна революция."[66]

6. *В. Червенков*: „Девети септември по същество е истинска народна революция със социалистически характер."[67]

7. *Г. Димитров:* „Сега вървим по социалистически път, а не на 9 септември. Деветосептемврийското въстание само откри пътя към социалистически преобразования, към коренно държавно преустройство. Ние завършихме един етап — построяване фундамента за изграждане на социализма. Ние провеждаме национализацията по един конституционен път, а това е революционен път. Това е особеният път на нашата страна към социализма. По това се различаваме от СССР."[68]

8. *Д. Терпешев*: „Това бе социалистическа революция."[69]

9. *Ц. Драгойчева*: „Това е народно въстание, което откри пътя към социализма по мирен начин."[70]

10. *Г. Чанков*: „На 9 септември направихме революция и втора няма да правим."[71]

11. *Р. Видински*: „Ако имаше революция, нямаше да има опозиция."[72]

12. *Кр. Добрев*: „Не е нито буржоазно-демократическа, нито социалистическа революция, а въстание."[73]

Явно е, че това са коренно противоположни възгледи, които имат място в ръководството на БРП (к) до Петия конгрес на партията.

Вторият пример от работата на XIV пленум за противопоставяне на политически оценки се отнася до категоричното несъгласие на Г.Димитров с някои от изводите на В. Червенков, направени на Октомврийския пленум на ЦК на БРП (к) през 1947 г.

[65] Пак там, л. 25.
[66] Пак там, л. 25—26.
[67] Пак там, л. 27.
[68] Пак там, л. 27—28.
[69] Пак там, л. 28.
[70] Пак там, л. 29.
[71] Пак там, л. 30.
[72] Пак там, л. 31.
[73] Пак там, л. 32.

Г. Димитров заявява следното: „Аз четох някои разсъждения на другаря Вълко Червенков при последния пленум на Централния комитет против развитието на нашата страна и политиката на нашата партия, в които няма ни драм марксизъм. Там се приписват в грях на нашето партийно ръководство неверни обстоятелства, а се изпускат действителни грешки и опущения от наша страна.“[74]

Димитров защищава безусловно казаното от него по отношение на отечественофронтовските съюзници — че партията се нуждае от тях толкова, колкото и те от нея. Той смята, че всеки опит да се прави ревизия на този лозунг означава да не се вниква дълбоко в конкретната политическа обстановка. „На първия етап — продължава ръководителят на комунистическата партия — задачите, които стоят пред нашия народ, не могат да бъдат разрешени от една партия, колкото и силна да е тя, а трябва сътрудничество на всички отечественофронтовски партии, на обществените и прогресивни сили на нашия народ.“[75] Неговото убеждение е, че всяка зряла политическа партия трябва да умее да прави маневри, да хвърля мостове към други политически групи и да търси обединяване в името на общи цели и задачи[76].

Димитров рязко се разграничава и от формулировката на В. Червенков, че партийното ръководство не е оценило правилно характера на деветосептемврийската промяна и затова е закъсняло с провеждането на революционни мероприятия. Димитров припомня своята постановка по въпроса — това е „народно въстание“ с „дълбоко революционен характер“, което означава, че „революционните преобразования“ (включително и национализацията) не са стояли на дневен ред непосредствено след завземането на властта на 9 септември 1944 г.[77]

Той отхвърля и обвиненията на някои участници в XIII пленум, че отечественофронтовското правителство е дало широка свобода по време на изборите за Велико народно събрание. Димитров смята за правилна тактиката за „постепенно разобличаване на опозицията пред народа“, за нейната „постепенна ликвидация“, тъй като сред селяните е имало недоволство от политиката на БРП (к) и Отечествения фронт. Лидерът на комунистическата партия призовава управляващите среди да се придържат към реалната

---

[74] И с у с о в, М. Сталин и България, 146—147.
[75] Пак там, с. 147
[76] Пак там, 147—148.
[77] Пак там, с. 147.

действителност и да се съобразяват с интересите на всички слоеве от народа[78].

В заключителното си слово пред XIV пленум на ЦК на БРП (к) Г. Димитров изразява задоволство, че комунистическата партия е изпълнила своята роля на „ръководеща сила в Отечествения фронт и на целия народ“ и с това са открити благоприятни възможности за строителството на социализма — при това „при благословията и на земелците като партия, и на звенарите като партия, и на екзарха като глава на църквата“[79]. Така че в този момент той не отрича монополното положение на комунистическата партия върху властта, а само изтъква, че политическата система на обществото в България трябва да придобие изцяло „народнодемократичен характер“, като запази някои национални особености[80].

Прокламираната цел от ЦК на БРП (к) и НК на ОФ за изграждане на социализма се възприема от всички отечественофронтовски партии. XXVII конгрес на БЗНС (28—29 декември 1947 г.) приветствува програмните начала за „установяването на социалистическо общество“ в страната[81], а Националната конференция на НС „Звено“ (3 януари 1948 г.) декларира пълна подкрепа на курса към „изграждане на социализма“ в нашата страна[82]. С подобни резолюции излизат Върховният партиен съвет (секретар на партията е вече Славчо Стоилов, а Стоян Костурков остава почетен секретар) на Радикалната партия (25 януари)[83] и Висшият партиен съвет на БРСДП (25—26 януари)[84]. Освен това и четирите партии одобряват извършената национализация на индустриалните предприятия и банките и се обявяват за преустройството на Отечествения фронт като масова политическа организация.

Програмата за изграждане на социализма е подкрепена всецяло и от Съюза на борците против фашизма, в чийто Централен комитет влизат Г. Димитров, В. Червенков, А. Югов, Д. Терпешев, Ц. Драгойчева и др.[85]

[78] Пак там, с. 148.

[79] Пак там.

[80] Пак там, 148—149.

[81] З а р ч е в, Й. БЗНС и изграждането на социализма в България 1944—1962. С., 1984, 208—209.

[82] Изгрев, № 997, 4 ян. 1947; Д и м и т р о в, И. България на Балканите и в Европа. С., 1983, с. 304.

[83] Изгрев, № 1014, 27 ян. 1948; С т е ф а н о в, Хр. Българската радикална партия 1906—1949. С., 1984, с. 357.

[84] Изгрев, № 1014, 27 ян. 1948; О с т о и ч, П. Българската социалдемократическата партия (9 септември 1944— 1 август 1948). С., 1980, 311—312.

[85] Работническо дело, № 252, 29 окт. 1947.

В началото на 1948 г. е одобрен гербът на НРБ. Изработен е от творческия колектив, в който участвуват художниците Стоян Сотиров, Любен Димитров, Николай Шмиргела, Стоян Донков, Иван Мандов и Иван Пенков. Съгласно изискванията на Конституцията той е кръгъл, в средата е изобразен лъв, обграден от двете страни с житни класове, над лъва — петолъчна звезда, а от долу на лентата с цифри е написано: „9.IX.1944.“[86]

Приети са и законите за Народното събрание, за Президиума на Народното събрание и за народните съвети, с които се регламентират устройството и работата на тези първостепенни органи на държавната власт[87]. До произвеждането на избори за околийски, градски и селски общински народни съвети техните функции се поемат от временни околийски и местни управи, назначени от Президиума на Народното събрание[88].

На 2 и 3 февруари 1948 г. се провежда Вторият конгрес на Отечествения фронт. Той взема решение за преустройство на ОФ в единна обществено-политическа организация, с което се ликвидират елементите на коалиция в ОФ. На конгреса са приети нова програма, устав на Отечествения фронт и „Манифест към българския народ“. Утвърдени са и новите ръководни органи на организацията. За председател на Националния съвет на Отечествения фронт е избран Георги Димитров, а за главен секретар — Вълко Червенков. В Постоянното бюро на Изпълнителния комитет освен двамата са включени: Гочо Грозев, Яни Янев, Добри Бодуров, Христо Мархолев, Славчо Стоилов, Георги Кулишев, Иван Пашов и Лалю Ганчев[89].

След Втория конгрес на Отечествения фронт политическата дейност на организацията е обезличена. Комунистическата партия се разпорежда самоволно при вземане на каквито и да е решения на национално или местно равнище. Секретарите на комитетите на БРП (к) стават и председатели на комитетите на ОФ. Останалите политически партии са принудени да ограничат своите изяви. Всички те са задължени да се съобразяват с програмата за „построяване на социализма“. На отечественофронтовската организация е определена ролята да бъде „трансмисия“ в бюрократичната партийно-държавна машина.

---

[86] Български конституции и конституционни проекти, 52—53; Работническо дело, № 17, 23 ян. 1948.

[87] Работническо дело, № 33—36, 11—14 февр. 1948.

[88] Пак там, № 58, 11 март 1948; № 61, 14 март 1948; № 67 21 март 1948.

[89] Вторият конгрес на Отечествения фронт. С., 1948, 7—57; 155—171; Изгрев, № 1020, 3 февр. 1948; № 1021, 4 февр. 1948, № 1022, 5 февр. 1948.

С поставянето на Съюза на народната младеж под идейно-политическото ръководство на БРП (к) и с приемането на отечественофронтовската програма за изграждане на социализма като програма и на Общия работнически професионален съюз от Втория конгрес на ОРПС (29 февруари — 2 март 1948 г.) се поставя началото на нов етап в развитието на младежкото и профсъюзното движение в България[90]. Тези две масови обществено-политически организации също придобиват казионен характер и се превръщат в преки изпълнители на решенията и разпорежданията на управляващата комунистическа партия.

С укрепването на тоталитарната система в края на 1947 и началото на 1948 г. нараства и нейната готовност да изолира от политическия живот на страната всички по-известни бивши опозиционни дейци. Опит вече е натрупан достатъчно. Започва нова серия от арести и съдебни процеси. Най-голямо значение от тях се отдава на процеса срещу Димитър Гичев — бивш лидер на БЗНС „Врабча 1". След забраната на опозиционния Земеделски съюз Д. Гичев преустановява своята активна политическа дейност, но отечественофронтовската власт се страхува от неговия авторитет и иска да го отстрани от земеделското движение.

На 5 февруари 1948 г. е публикуван обвинителният акт срещу Димитър Гичев. Скалъпено е нелепото обвинение, че е организирал и давал нареждания за организиране на саботажи (укриване и унищожаване на селскостопанска продукция, предназначена за обществени наряди), че е разпространявал слухове, че събраните храни щели да бъдат изнесени в Съветския съюз, и че е подбуждал образуването на нелегални въоръжени групи, които да преминат в Гърция и след като се обучат там, да се върнат в България и да водят борба срещу „законноустановената" власт в страната. В процеса са включени още четирима души (Димитър Аргиров, Катя Борисова, Йордан Лазов и Димитър Малковски), които са и свидетели срещу Гичев. Прокурор е Петко Петрински — известен вече от делото срещу Н. Петков[91].

Оказва се обаче, че „независимата" съдебна власт този път не се е допитала за датата на публикуване на обвинителния акт, и Политбюро на ЦК на БРП (к) реагира незабавно на това „своеволие". На 6 февруари партийното ръководство взема следното решение:

[90] История на младежкото революционно движение в България, 538—541; Г е о р г и е в, В. Общият работнически професионален съюз в България 1944—1947. С., 1967, 64—65.

[91] Изгрев, № 1022, 5 февр. 1948.

„1. Занапред публикации от подобен род да се дават в печата само чрез Дирекцията по печата, която съгласува публикуването с министър-председателя или с министъра на външните работи.

2. Възлага на др. Топенчаров отговорността за провеждането на това решение на Политбюро.

3. Политбюро прави строга бележка на др. Димитър Георгиев — главен прокурор на Републиката, за това, че е допуснал публикуването на обвинителния акт срещу Д. Гичев, без да съгласува това с Политбюро, като е подценил политическото значение на тоя процес и вредното отражение, което има в чужбина това публикуване в тоя момент."[92]

За да не се получи някаква втора подобна „досадна" грешка по тоя и другите предстоящи съдебни процеси, на 1 април Политбюро приема ново решение, с което задължава съдебните органи:

„1. Процесът срещу Д. Гичев да се насрочи най-късно до 12 април. Съобщение в пресата ще се даде само след като почне разглеждането на делото, и то след като се съгласува с др. Трайчо Костов.

2. Процесът на нелегалната организация „Селска армия на свободата" да се насрочи 1—2 дни по-късно от този на Гичев.

По изнесеното за Г. Драгнев, Ас. Павлов, Б. Бумбаров и други опозиционни водачи да се даде гласност само в съдебно заседание, без да се изнася в печата.

3. Шпионският процес с Юлий Генов да се разгледа най-късно до края на м. април при закрити врата.

Отговорни за трите процеса, както и за онова, което трябва да се публикува — др. Трайчо Костов, Руси Христозов и Илия Тимев.

4. По шпионските процеси да се действува безпощадно.

5. Одобрява се предложението на др. Христозов за задържане на някои лица по „Легионерския център".

6. В най-скоро време др. Христозов да изготви доклад за задържаните и намиращите се на свобода злостни македонстващи, като се ускори тяхното дознание и евентуално предаване на съд."[93]

Според дадените указания делото срещу Д. Гичев (и другите четирима души) започва на 12 април и продължава само 5 дни. Председател на съда е К. Унджиев, а защитници на Д. Гичев — Димитър Вапцаров и Димитър Коцев. Обвинителната реч на прокурора отново е наситена с изрази като „вътрешна и

[92] ЦПА на БСП, ф.1, оп. 6, а. е. 432, л. 1.
[93] Пак там, а. е. 466, л 1.

международна реакция", „предателска, шпионска, вредителска и антинародна група", „войнствуващ реакционер", „враг на народа", „въжеиграч и политически двуличник", и т. н. Д. Гичев се държи достойно и по основните пунктове на обвинението не се признава за виновен. Съзнава своя дълг към българския народ и посреща твърдо тежката присъда — доживотен строг тъмничен затвор, глоба от 500 000 лева и лишаване от права завинаги[94].

Има и такава категория подсъдими — бивши опозиционери, които веднага „признават грешките си", стига да избегнат тежкото наказание. Борис Бумбаров — бивш министър, бивш народен представител от БЗНС — Н. Петков и член на неговото Постоянно присъствие, излиза с публична декларация, че осъжда „вражеската, антидемократичната, противославянската и антисъветската дейност" на опозицията и призовава да се работи за „циментиране" на народното и отечественофронтовското единство[95].

Въпреки предприетите репресивни мерки случаите на открито недоволство от режима продължават да създават проблеми на висшите органи на БРП (к) и на държавната власт. Дори на манифестацията на 1 май в София организаторите забелязват „лошите настроения" сред учащите се[96].

Бившата опозиция предприема и една друга тактика за спасение — навлизане в организициите на Отечествения фронт[97].

От своята длъжност пълномощен министър в Брюксел в началото на март 1948 г. е освободен Васил Юруков, „загдето не е бил съгласен с външната и вътрешната политика на правителството." Същевременно е изключен от НС „Звено" и от Съюза на българските журналисти[98].

Напусналият поста си пълномощен министър в Лондон проф. Никола Долапчиев е изключен от Българската академия на науките и Съюза на научните работници в България и е уволнен от Юридическия факултет на Софийския университет „Климент Охридски" заради проявената от него „противонародна дейност"[99].

И двамата са лишени от българско поданство, а имотите им са конфискувани в полза на държавата[100].

---

[94] Изгрев, № 1080, 13 апр. 1948; № 1084, 17 апр. 1948; Работническо дело, № 86, 13 апр. 1948; № 89, 16 апр. 1948, № 90, 17 апр. 1948; Цветков, Ж. Съдът над опозиционните лидери. С., 1991, 151—172.

[95] Работническо дело, № 3, 4 ян. 1948.

[96] ЦПА на БСП, ф. 1, оп. 6, а. е. 482, л. 1.

[97] Исусов, М. Политическите партии..., с. 409.

[98] Изгрев, № 1048, 6 март 1948; № 1052, 11 март 1948.

[99] Пак там, № 1050, 9 март 1948; № 1052, 11 март 1948; № 1080, 13 апр. 1948.

[100] Пак там, №1050, 9 март 1948.

свидетелство на фалш, лицемерие и политически лъжи. Нелепо и цинично звучат и твърденията, че чл. 4 от договора задължава България да не допуска съществуването и дейността на организации от фашистки тип, водещи враждебна на Обединените народи пропаганда. Тук грубо се експлоатира обвинението към групата на К. Лулчев в антисъветизъм, като се посочва последният пасаж от чл. 4, който изисква забраната на такива организации, които имат за цел да лишат народа от демократичните му права[141], а точно за тези права се бори БРСДП (о) и цялата легална опозиция в България.

С присъдата срещу парламентарната група на БРСДП (о) се слага край на организираната опозиция в България. Това означава крах и за многопартийната парламентарна система в страната. „Единството" в политическата структура на обществото вече е осигурено, а единодушието в Народното събрание — гарантирано.

Великото народно събрание си позволява за втори път да продължава своя мандат с още една година под предлог, че трябва да приведе устройството на държавата в съответствие с новата Конституция и че с едни нови избори ще се попречи на навременното гласуване на петгодишния държавен народностопански план[142]. То приема антидемократични закони, които отнемат основни личностни и имуществени права на българските граждани:

— Закон за национализация на частни индустриални и минни предприятия[143];

— Закон за национализиране на банките[144];

— Закон за изкупуване на едрия земеделски машинен инвентар[145];

— Закон за отчуждаване на едрата градска покрита недвижима собственост[146];

— Закон за временната трудова повинност[147].

Тоталитарният режим посяга и на независимостта на Българската православна църква. На 8 юни 1948 г. Националният съвет на ОФ ѝ поставя следните ултимативни условия (под формата на констатации и препоръки):

---

[141] Външна политика на Народна република България. Сборник от документи и материали. Т. 1 (1944—1962). С., 1970, 46—47; Работническо дело, № 285, 3 дек. 1948.

[142] Работническо дело, № 209, 4 септ. 1948.

[143] Държавен вестник, № 302, 27 дек. 1947.

[144] Пак там.

[145] Пак там, № 48, 28 февр. 1948.

[146] Пак там, № 87, 15 апр. 1948.

[147] Работническо дело, № 207, 2 септ. 1948.

„1. Църквата има за своя задача да се грижи да удовлетвори религиозните потребности на верующите; църковният амвон се използува само за религиозна служба, но в никой случай не може да бъде политическа трибуна за противоотечественофронтовска агитация и пропаганда; тя не може да търпи такива служители, които поощряват враждебни настроения и действия против народната власт или антисъветски настроения и действия.

2. Църквата се грижи нейните служители да бъдат примерни граждани на Републиката, тя следи за доброто тяхно поведение и взема мерки срещу проявите на разложение. Тя се грижи за доброто състояние на своите имоти, за тяхното благоустройство.

3. Църквата не води специална религиозна пропаганда сред децата. Възпитанието на децата е светско и се намира изключително в ръцете на държавата и демократическите обществени организации. Не са допустими никакви религиозни организации на децата.

4. В изданията на Светия синод и на Свещеническия съюз трябва да се провежда последователно линията на пълно сътрудничество на църквата с народната власт, да не се допускат явни измислици и фалшификации, каквито случаи са отбелязани досега.

5. Св. синод да отмени забраната си за участие на свещеници и други служители на църквата в Отечествения фронт и в органите на народната власт като забрана, която противоречи на Конституцията на Народна рапублика България, която гарантира за свещенослужителите равни граждански и политически права.

6. Масовите поклонения в Рилския манастир придобиват характер на известна демонстрация против народната власт и следва да бъдат прекратени.“[148]

Това решение е взето от Изпълнителния комитет на Националния съвет на ОФ с участието на двама представители на Св. синод, които са „останали на особено мнение“ по пункт 3-и[149].

Светият синод е принуден да се подчини на този диктат.

Натискът на властите върху църквата (има случай даже на задържане на владика от следствените органи)[150] заставя екзарх Стефан I да си подаде оставката на 6 септември 1948 г. Два дни покъсно оставката му е приета от Св. синод и той е освободен от длъжностите екзарх Български и митрополит Софийски. Официалното обяснение е, че това става „по здравословни причини“ и

[148] Изгрев, № 1150, 4 юли 1948.
[149] Пак там.
[150] ЦПА на БСП, ф. 1, оп. 6, а. е. 190, л. 1.

„съображения от чисто църковен характер“[151]. Наместник-председател на Св. синод и наместник на Софийския митрополитски престол става Доростолският и Червенски митрополит Михаил[152].

Както става ясно от завещанието на екзарх Стефан I и от коментара на Иван Минев по него, смяната има характер на синодален преврат, организиран от митрополитите Паисий Врачански, Неофит Видински и Филарет Ловчански и осъществен с активната намеса на държавната власт[153]. Тогава директор на изповеданията е Димитър Илиев, който има ранг на пълномощен министър в Министерството на външните работи[154].

Законният български екзарх е интерниран в с. Баня, Карловско, където остава до края на живота си (1956 г.)[155].

Насилието над религиозните общности се проявява и по отношение на протестантите в България. През есента на 1948 г. е арестувана цяла група пастори, обвинени в „предателство и шпионаж“[156].

През лятото и есента на 1948 г. репресиите обхващат всички партийнополитически, държавни и обществени структури. Извършват се на базата на решението на Политбюро на ЦК на БРП (к) от 21 юли с. г. за засилване на бдителността, което задължава кадровите и специалните органи да извършат „систематическо и основно проучване“ на ръководните дейци в БРП (к), Отечествения фронт, държавния апарат и стопанството. Взети са мерки за увеличаване щата на Държавна сигурност и на „особената“ милиция за охрана на учрежденията и предприятията, за осигуряване на допълнителен бюджет на МВР и за засилване на Гранични войски[157]. Замислите на политическото ръководство на БРП (к) най-точно са отразени във втората част на споменатото решение:

„5. Да се задържат най-активните деятели от бившите опозиционни партии, като една част от тях бъдат изпратени на принудителна работа...

6. Да се създаде специален лагер за всички уволнени офицери за фашистка дейност. Да се изселят от София, Пловдив, Варна, Бургас, Габрово и др. по-големи градове в страната уволнени офи-

---

[151] Църковен вестник, № 29—30, 21 септ. 1948.

[152] Пак там.

[153] Отечествен вестник, № 13945, 3 юни 1992.

[154] Църковен вестник, № 29—30, 21 септ. 1948.

[155] Отечествен вестник, № 13945, 3 юни 1992.

[156] И с у с о в, М. Сталин и България, с. 193.

[157] С т о я н о в а, П., Е. И л и е в. Политически опасни лица. Въдворявания, трудова мобилизация, изселвания след 1944 г. С., 1991, 127—128.

цери, лишени адвокати, индустриалци и др., някои от които, особено по-злостните, да бъдат изпратени на принудителна работа и въдворени в ТВО...

7. Да се ускори прочистването на граничните райони от неблагонадеждните елементи и на първо място от семействата на забегналите в Гърция и в Турция лица.

8. В основните и решаващи предприятия и тръстове към отдел „Кадри" да се създаде специална служба (спецслужба) за разузнавателна работа, която да бъде под ръководството на Държавна сигурност, както е в Съветския съюз.

9. Разузнаването на Трудовите войски, които изпълняват важни строителни задачи, да бъде подчинено на Държавна сигурност...

10. Да се подведе под отговорност Калистрат и се вземат специални мерки срещу дъновистите, баптистите и другите религиозни секти, които вършат вражеска пропаганда и шпионаж.

11. Да се вземат по-специални разузнавателни мерки в младежките бригади."[158]

С ново решение от 19 август с. г. се създава комисия при ЦК на БРП (к), която да преглежда и проверява списъците на представените за изселване „враждебни и реакционни елементи". Комисията е в състав: Руси Христозов, Димо Дичев и Йордан Катранджиев. Към градовете за „прочистване" е добавен и Перник[159].

И затова никак не е случаен фактът, че през 1948 г. броят на изселените семейства (вече от 6 града на страната) е най-голям (в сравнение с предходните и следващите години) — 1666[160].

Разширява се и обхватът на въдворените в трудови лагери лица, но не разполагаме с точни данни за техния брой през 1948 г. През същата година затворите, поправителните домове и трудововъзпитателните общежития са прехвърлени от Министерството на правосъдието към Министерството на вътрешните работи, към което е създаден отдел „Затвори и ТВО"[161].

Задържаните в лагери руски емигранти (белогвардейци) са предадени на съветското правителство[162].

Независимо от репресивната вътрешна политика, от неблагоприятната политическа обстановка в страната и намесата на

---

[158] Пак там, 128—129.
[159] Пак там, с. 130.
[160] Пак там, с. 102.
[161] Пак там, 16—17.
[162] Пак там, с. 15.

комунистическата партия във всички области на духовния живот развитието на образованието, науката и културата върви по свои специфични пътища, които значително се различават от тези в политическата и икономическата сфера. Влиянието на тоталитаризма върху духовната култура има други измерения, които не трябва да бъдат оценявани еднозначно.

В Конституцията на НРБ от 1947 г. е записано следното за образованието:

„Гражданите имат право на образование. Образованието е светско, с демократически и прогресивен дух. Националните малцинства имат право да се учат на своя майчин език и да развиват националната си култура, като изучаването на българския език е задължително.

Основното образование е задължително и безплатно.

Училищата са държавни. Само със закон може да се разреши основаването на частни училища, но в този случай те се намират под надзора на държавата.

Правото на образование се обезпечава чрез училища, учебно-възпитателни институти, университети, както и чрез стипендии, общежития за учащите се, подпомагания и особени насърчения за проявилите дарования.“[163]

В духа на тези постановки на 3 август 1948 г. е обнародван указ за закриване на чуждите училища в България [164], а на 3 септември с. г. Великото народно събрание приема цялостен Закон за народната просвета[165]. В целта на образованието е включено „социалистическото възпитание“. Възприема се курс на разширяване на професионално-техническото образование (включително и вечерното) за сметка на общообразователните средни училища. Освен това започва откриване на фабрично-заводски и промишлено-занаятчийски училища, на професионални курсове и т. н. По-голямата част от професионалните училища минават под непосредственото ръководство на МНП (дотогава те се намират под ведомството на 12 министерства). Висшият учебен съвет е закрит, а на негово място е образуван Върховен комитет по просветата към Министерския съвет, председателствуван от министъра на народната просвета[166].

---

[163] Български конституции..., 50—51.

[164] Държавен вестник, № 180, 3 авг. 1948.

[165] Пак там, № 218, 17 септ. 1948.

[166] Българските държавни институции 1879—1986. Енциклопедичен справочник. С., 1987, с. 219.

През септември 1948 г. Великото народно събрание гласува нов Закон за висшето образование, подготвен от Комитета за наука, изкуство и култура. С него висшето образование се поставя на „марксистко-ленински принципи" и се засилва приемът на студенти с работнически и селски произход. Въвежда се изучаването на основи на марксизма-ленинизма, политическа икономия и диалектически материализъм във всички висши училища. Подготовката на кадри с висше образование се свързва тясно с възприетата линия за „изграждане на социалистическо общество" в България. Висшите учебни заведения следва да се развиват като центрове за учебна и научноизследователска дейност[167].

През учебната 1948—1949 г. броят на студентите достига 39 221 души, а на преподавателите — 1666 души[168]. Само в Софийския университет „Св. Климент Охридски" през учебната 1947—1948 г. следват 32 589 студенти[169] (при капацитет 8000—9000 души).

Член 39 на Конституцията на НРБ от 1947 г. предвижда създаването на нов орган за ръководство на научните и културни институти и организации в страната — Комитет за наука, изкуство и култура (КНИК) с ранг на министерство[170]. Неговата дейност започва от 1 януари 1948 г.

С основаването на КНИК прекратява своите функции Камарата на народната култура. Дирекцията на висшето образование е прехвърлена от МНП към КНИК. Към комитета са изградени следните отдели: Отдел за наука и висше образование, Отдел за изкуство и култура и отдел „Културни връзки с чужбина". Извън тази структура, но под общото ръководство на КНИК са Главна дирекция на радиото и радиоразпръскването (приет е и специален закон за радиото) и Главна дирекция по кинематография. За председател на КНИК е назначен Вълко Червенков — член на Политбюро и секретар на ЦК на БРП (к). Негови заместници стават Рубен Леви (Рубен Аврамов), Карло Луканов и Александър Обретенов, а главен секретар — Елена Гаврилова. И четиримата са активни деятели на БРП (к). В състава на комитета са включени д-р Кирил Драмалиев — министър на народната просвета, акад. Тодор Павлов — председател на Българската академия на науките, проф. Георги Наджаков — ректор на Софийския университет, Люд-

[167] Държавен вестник, № 224, 24 септ. 1948.

[168] Статистически годишник на Народна република България — 1959. С., 1959, с. 245.

[169] История на Софийския университет „Климент Охридски". С., 1988, с. 264.

[170] Български конституции..., с. 44.

мил Стоянов — председател на Съюза на българските писатели, Георги Караславов — директор на Народния театър, и други дейци от духовната сфера. В системата на КНИК действуват принципите на централизма и строгата регламентация[171].

През 1944 г. България разполага с 13 драматични театъра с 3762 места, а през 1948 г. броят на театрите става 15, а местата се увеличават на 8549. От тези 15 театъра само 9 са на държавна издръжка, а останалите разчитат на финансовата подкрепа на общините[172]. Основният проблем в театралното дело е репертоарът и по него са главните противоречия между творческата организация на артистите и държавните институции. Основната задача на театъра отечественофронтовската власт вижда в „превъзпитанието" на зрителите в „социалистически дух".

Голямо внимание държавата отделя и на киното. През периода 1944—1948 г. броят на кината се увеличава 3 пъти (от 165 на 448), а броят на зрителите — над 2 пъти (от 14 925 000 на 32 047 000 души). Кината в селата от 37 се увеличават на 279. През тези години в България се произвеждат главно кинопрегледи — 45 през 1944 г. и 53 през 1948 г.[173] През февруари 1948 г. е извършена национализация в областта на киното, като е ликвидирана частната фондация „Българско дело" и е създадено държавното предприятие „Българска кинематография". Държавният монопол в киното обхваща вноса (главно от Съветския съюз), производството и разпространението на всякакви филми, както и вноса на съоръжения, пособия и материали за киното[174].

Опит за промяна в идейно-тематичната линия има и в музикалния живот на страната. Насърчава се създаването на масови песни. Полагат се усилия за запознаване на по-широки среди от българската общественост с постиженията на музикалното изкуство. През 1948 г. в България има 3 оперни, един оперетен театър и 10 музикални колектива (оркестри, хорове и ансамбли)[175].

В края на 1947 г. музикалната критика в страната започва кампания против джазовата музика на Запад. Тази музика се обявява за „упадъчна", „изкълчена" и „антихудожествена", като „средство за

---

[171] Работническо дело, № 1, 1 ян. 1948; Българските държавни институции..., 106—107; Ч и ч о в с к а, В.Международна културна дейност на България 1944—1948. С., 1990, 293—296.

[172] Статистически годишник..., 1959, с. 250.

[173] Пак там, с. 252.

[174] Работническо дело, № 53, 5 март 1948.

[175] Статистически годишник..., 1959, 250—251.

затъпяване на масите“ и за „отклоняването“ им от сериозните социални и обществени въпроси[176]. Подобна критика създава подходяща атмосфера за възприемане през следващата година и на официалното съветско гледище за вредите от „формалистическото направление“ в музиката[177].

Първите художествени изложби след 9 септември 1944 г. показват, че в областта на изобразителното изкуство продължават да се създават забележителни и ярки творби независимо от тяхната идейна насоченост[178].

През 1948 г. е ликвидирана частната издателска дейност. Тогава в България излизат 92 вестника с общ тираж 346 000 000 броя и 246 списания, чийто тираж е над 10 000 000 броя. Издадени са и 2322 книги с тираж около 20 000 000 броя[179]. Издателствата започват да дават предимство на автори, които в книгите си прилагат т. нар. „социалистически реализъм“. В страната има около 4000 читалища, още толкова библиотеки с над 500 тома, 68 музея и музейни сбирки[180].

След създаването на Комитета за наука, изкуство и култура ръководството на духовната култура преминава изцяло в ръцете на комунистическата партия. Това означава — налагане на марксистко-ленинската идеология в сферата на науката, образованието и културата и подчиняване на тяхното развитие на командно-административния модел на изграждане на социализма. Понататък това обвързване на културния фронт с тоталитарните структури на обществото довежда до администриране на културната политика, централизация на културния живот, сковаване на дейността на творческите съюзи и откъсване на българската култура от общите процеси в развитието на световната култура.

Във връзка с подготовката на Петия конгрес на БРП (к) на 5 декември 1948 г. в Москва пристига българска партийна делегация за консултации със съветското партийно ръководство. Делегацията е в състав: Георги Димитров — генерален секретар на ЦК на БРП (к), Трайчо Костов и Вълко Червенков — секретари на ЦК на БРП (к). Тя е приета от Сталин на 6 декември вечерта във вилата му край Москва. На срещата присъствува и Вячеслав

[176] Работническо дело, № 305, 28 дек. 1947.

[177] Пак там, № 37, 15 февр. 1948; Изгрев, 1076, 8 апр. 1948.

[178] История на България. Т. 3. С., 1964, 663—665.

[179] Статистически годишник на Народна република България — 1956. (Съкратено издание). С., 1957, с. 120.

[180] Пак там, с. 119.

Молотов. След разговора по някои основни проблеми от проектодокументите на ЦК на БРП (к) за конгреса (и особено по концепцията на Г. Димитров за народната демокрация) Сталин отправя неочаквани и тежки обвинения към Трайчо Костов и най-вече, че е дал указания на държавните органи в страната да спрат непосредственото даване на информация от стопански характер на съветските представители и че занапред искането и даването на такива сведения трябвало да стават чрез него (като председател на Комитета по стопански и финансови въпроси при Министерския съвет)[181].

На 9 декември 1948 г. се провежда заседание на Политбюро на ЦК на БРП (к), на което Герги Димитров информира за срещата в Москва и за обвиненията на Сталин към Трайчо Костов. На това заседание Политбюро строго осъжда неговата „сериозна и политическа грешка" и като „взема акт от самокритиката" на Тр. Костов, смята въпроса за приключен. Оказва се, че не е за дълго. Във връзка с горните обвинения по указание на Москва през 1949 г. е организирана съдебна разправа с Трайчо Костов[182].

Преходът към тоталитарно общество от сталински тип завършва с подготовката и провеждането на Петия конгрес на БРП (к). Разработката на такива основни партийни документи като политически отчет на ЦК на БРП (к), доклад от Централната контролна комисия, доклад за марксистко-ленинската просвета и борбата на идеологическия фронт, доклад по първия петгодишен народностопански план, предложение за изработване на програма на партията и доклад за проектоизмененията и допълненията в партийния устав налага неколкократно отлагане на конгреса. Това се обуславя и от продължителното боледуване на Георги Димитров (избран за „пръв делегат" на конгреса от партийните организации в цялата страна), както и от необходимостта от съгласуване на тези документи с ръководството на ВКП (б)[183].

На 16 декември 1948 г. партийните документи са утвърдени от XVII пленум на ЦК на БРП (к). На него са прочетени и указанията на Сталин, който по думите на Г. Димитров е оказал „много сериозна и ценна помощ" — особено по въпроса за характера, развитието и перспективите на „народната демокрация" и „народнодемократичната държава". На поставения от българската

[181] И с у с о в, М. Последната година на Трайчо Костов. С., 1990, 21—23.

[182] Пак там, 24—25.

[183] И с у с о в, М. Петият конгрес на комунистическата партия в България 1948 г. — Известия на института по история на БКП, 64, 1989, 24—40.

делегация (Г. Димитров, Тр. Костов и В. Червенков) въпрос за взаимовръзката между „народната демокрация“ и диктатурата на пролетариата Сталин е изразил становище, че въпросът трябва да се постави по друг начин — „народната демокрация“ и съветският режим като форми на диктатура на пролетариата. Димитров заявява, че заключенията в политическия отчет са направени в духа на постановките на Сталин[184]. На пленума се взема решение изборът на Централен комитет и Централна ревизионна комисия на конгреса да стане с тайно гласуване[185].

Петият конгрес на БРП (к) се провежда от 18 до 25 декември 1948 г. На него присъствуват 973 редови делегати, представляващи 496 000 партийни членове. Конгресът одобрява политическата дейност на партията след 9 септември 1944 г. и начертава нейната „генерална“ линия през следващите години — линия на изграждане на социалистическо общество по пътя на осъществяване на „социалистическа“ индустриализация на страната, преустройство на селското стопанство на „социалистически основи“ и извършване на „революционни“ преобразования в духовната култура. Взето е решение за преименуване на Българската работническа партия (комунисти) в Българска комунистическа партия и са избрани нейните централни органи[186].

На Петия конгрес на БКП са разисквани редица теоретически въпроси — периодизацията на историята на партията, характерът на деветосептемврийската промяна, закономерностите и особеностите на „прехода от капитализъм към социализъм“ в България и др.[187] Георги Димитров развива концепцията за „народната демокрация“ като „власт на огромното болшинство от народа при ръководната роля на работническата класа“. Той посочва, че политическата система на „народната демокрация“ е призвана да обезпечи развитието на страната „по пътя към социализма“, че „народнодемократичната държава е държава на преходния период от капитализма към социализма“. Под натиска на делегацията на ВКП (б) за конгреса, оглавена от М.А.Суслов, Г. Димитров е принуден да приеме постановката на Сталин, че „народната демокрация и съветският режим са две форми на диктатурата на пролетариата“. Това той обаче прави в заключителното си слово, а

[184] ЦПА на БСП, ф. 1, оп. 5, а. е. 27, л. 2—4.

[185] Пак там, л. 5—6.

[186] БКП в резолюции и решения... Т. 4, 123—156; Цветански, Ст. Организационното развитие на БКП 1944—1986. С., 1988, 15—16, 29, 88; Исусов, М. Петият конгрес..., 49—55.

[187] Димитров, Г. Цит. съч., 224—299.

не в политическия отчет пред Петия конгрес[188]. Неговото съобщение по тоя въпрос е следното: „Съобразно марксистко-ленинското разбиране съветският режим и народнодемократичният режим са две форми на една и съща власт — властта на работническата класа в съюз и начело на трудещите се от града и селото. Те са две форми на пролетарската диктатура. Своеобразната форма на прехода от капитализма към социализма у нас не отменя и не може да отмени основните закономерности на преходния период от капитализма към социализма, които са общи за всички страни. Преминаването към социализма не може да се извърши без пролетарска диктатура против капиталистическите елементи и за организация на социалистическото стопанство.“[189]

На състоялия се след конгреса (27 декември) пленум на новия Централен комитет е избрано Политбюро в следния състав: Георги Димитров, Трайчо Костов, Васил Коларов, Вълко Червенков, Георги Чанков, Антон Югов, Георги Дамянов, Добри Терпешев и Владимир Поптомов. Това са същите дейци, които са членове на Политбюро и до конгреса. Дори Трайчо Костов запазва своето място, въпреки че неговата политическа съдба е вече предрешена в Москва от Й. В.Сталин[190].

Броят на кандидат-членовете отново е намален от 5 на 3 души. За кандидат-членове са избрани Титко Черноколев, Райко Дамянов и Минчо Нейчев. Вън от този състав остават Ц. Драгойчева, П. Кунин и Д. Ганев (макар че последният е вече министър на външната търговия).

За генерален секретар на ЦК на БКП е избран Г. Димитров. Преизбрани са и двама от дотогавашните секретари на ЦК — Г. Чанков и В.Червенков, но вън от Секретариата остава Тр. Костов.

Като помощен орган на Политбюро е запазено и Организационното бюро, но неговият състав е намален от 23 на 11 души. В него са включени: Г. Димитров, Г. Чанков, А. Югов, Н. Павлов, Ив. Масларов, Д. Дичев, К. Аврамова, Г.Цанков, Т. Живков, Г. Грозев и М. Николов.

На пленума е избрана и Партийна контролна комисия (освен избраната на конгреса Централна ревизионна комисия) с председател Никола Павлов. Решено е и създаването на специален „Селски отдел“ на ЦК на БКП[191].

---

[188] И с у с о в, М. Петият конгрес..., 39—40, 52—53.
[189] Д и м и т р о в, Г. Цит. съч., с. 347.
[190] Информация от Вълко Червенков..., 120—122.
[191] Работническо дело, № 308, 28 дек. 1948.

С Петия конгрес на Българската комунистическа партия окончателно се слага край на „отечественофронтовския период“ в развитието на страната. Конгресът означава приключване на експеримента с „народнодемократичния модел на прехода от капитализма към социализма“ и открито признаване на диктатурата на пролетариата като задължителна политическа система на „социалистическото“ общество.

В началото на 1949 г. се слага и окончателният край на многопартийната система в България. На своята Национална конференция, проведена на 19 февруари 1949 г., Народният съюз „Звено“ взема решение да прекрати своето самостоятелно съществуване и да се влее в Отечествения фронт[192]. Подобно решение взема и XXIII конгрес на Българската радикална партия, проведен на 6 март с. г.[193] Формално като политическа партия продължава да функционира БЗНС, но той се превръща в сателитна партия и изпълнява политическата програма на БКП, като съобразява своята дейност с нейното ръководно положение в обществото. Така сталинският модел на обществено-политическото устройство намира своя завършен вид в България.

[192] Димитров, Г. България на Балканите..., с. 305.
[193] Стефанов, Хр. Цит. съч., 363—366.

Заключение

Политическият преврат на 9 септември 1944 г. полага началото на нова обществено-политическа система в България, известна под името „народна демокрация". Българската работническа партия (комунисти) и нейните съюзници от Отечествения фронт (БЗНС, НС „Звено", БРСДП и независимите интелектуалци), които с „решаващата помощ" на Съветската армия завземат политическата власт, издигат привлекателните лозунги за възстановяване на Конституцията, за „дефашизация" и „демократизация" на обществото, за социална справедливост и международно разбирателство, за провеждане на нова външна политика. Хората обаче остават излъгани в своите очаквания за по-добро политическо бъдеще. Оказва се, че една диктатура е заменена с друга и вместо „десен" в страната постепенно започва да се налага „ляв" тоталитаризъм. Това поставя в опасност както основните политически права и свободи на гражданите, така и тяхната лична неприкосновеност и собственост.

В държавната организация предимство се дава на репресивните структури — милиция, Държавна сигурност, военно разузнаване, съдебни органи. Страната е обхваната от терор, насилия и политически убийства. Нараства броят на въдворените в трудови лагери и на изселванията от София и други по-големи градове. Провеждат се политически съдебни процеси с изтръгнати насила „самопризнания" от обвиняемите и с лъжливи показания на свидетелите. Осъществяват се строга централизация в управлението и тотално „одържавяване" на обществото. Приемат се закони, които целят да „увековечат" властта на управляващата политическа формация.

Отечественофронтовският режим предприема законодателни мерки за ограничаване и ликвидиране на икономическата база на едрите собственици. Чрез национализациите, конфискациите и кооперирането в областта на селското стопанство, занаятчийството и търговията се тръгва и към рязко намаляване на броя на средните и дребните собственици в страната. В същото време се

спекулира с тезата за „ръководната роля“ на работническата класа в обществото. Тази постановка се оказва удобно прикритие за пропагандиране на теорията за класовата борба и за провеждане на т. нар. „класово-партиен подход“ в кадровата политика.

След две-тригодишно участие в управлението на страната комунистическата партия обосновава формулата за своята ръководна роля в него. Липсата на професионална подготовка и управленчески опит, както и издигането на тясно партийните и личните интереси над обществените скоро довеждат до дискредитиране на самата партия, до подмяна на социалистическите идеи с тоталитарни възгледи, до намеса във вътрешните работи на другите отечественофронтовски партии, до издигане на нереални за изпълнение задачи.

Приемайки безропотно ролята на изпълнители на политическата воля на комунистическата партия, другите отечественофронтовски партии — БЗНС, БРСДП, НС „Звено“ и Радикалната партия, се отдалечават от своите собствени програми и идейни принципи. Това не ги освобождава от политическата отговорност, която и те носят за управлението на страната през първите години след 9 септември 1944 г. и за налагането на тоталитарната система под формата на „народна демокрация“.

В още по-голяма подчиненост и зависимост от политическата линия на БРП (к) се оказват обществените организации в страната — Отечественият фронт, професионалните организации, младежките съюзи и другите масови организации.

За много от местните органи на властта са характерни произволните действия, несъблюдаването на законите, преследването на лични изгоди. Това може да се обясни с липсата на образователен и професионален ценз сред голяма част от държавните служители, с развихрилата се корупция, с полаганите усилия за „нагаждане“ и „престараване“ пред по-горните отговорни фактори.

Що се отнася до борбите между политическите партии, то те надхвърлят границите на нормалния политически живот и се израждат в политическа вражда, омраза и отмъщение. Това в еднаква степен важи както за отечественофронтовските, така и за опозиционните партии. И докато опозиционните сили залагат на опасното за тях оръжие на антикомунизма, то управляващите среди се опират на държавната власт, като се използват всички възможни средства за сломяване на противника: арести, политически процеси, забрана на опозиционните издания, разтуряне на опозиционните формации.

Политическото развитие на България през периода 1944—1948 г. показва, че политическата система трудно може да бъде определена като „народна демокрация". Наличието на толкова много политически процеси в страната, преследването на политическите противници, репресивното законодателство, налагането на ръководната роля на една партия в обществото, сливането на партийнополитически с държавни структура не дават основание за възприемане на подобна характеристика. За една истинска (народна) демокрация може да се говори само ако тя осигурява конституционно-парламентарен живот, политически и идеен плурализъм, многосекторна икономика, реално разделение на властите, зачитане на човешката личност и т. н. Друг е въпросът, доколко и какви права и свободи има и в страните, обявили се за свободни и демократични държави.

Още по-неприемлив е фактът, че дори след възприемането на сталинския модел на управление (1947—1948) в България политическата система продължава да се нарича „народна демокрация". А този модел вече предполага отхвърляне на парламентаризма, ликвидиране на многопартийната система, установяване на диктатурата на една партия (а даже и на една личност), налагане на командноадминистративни методи във всички сфери на държавно-политическия, стопанския и културния живот на страната и т. н.

Всички обобщения и изводи относно държавно-политическата система в България нямат никаква стойност, ако не се свържат с ролята на външния фактор за политическото развитие на страната в края и след Втората световна война. Няма никакво съмнение, че историческата ни съдба е предопределена от споразуменията между великите сили, които отреждат на България важно място в сферата на съветското влияние на Балканите. Тригодишното присъствие на съветски войски в България (1944—1947) я лишава от всякакви алтернативи в избора на модел на политическо устройство и обуславя налагането на тоталитарна система от съветски тип. Така че ключът за решаване на всички български въпроси (включително и съдбата на опозицията) е предоставен на Москва. В същото време САЩ и Великобритания се задоволяват с епизодични декларации, ноти и призиви, които в по-голяма степен са предназначени за успокояване на международната общественост, отколкото за реално въздействие върху политическия живот в България.

Развитието на държавно-политическата система през 1944—1948 г. дава възможност да се извлекат важни поуки от

нашето близко минало. За тази цел е необходимо да се вникне внимателно и безпристрастно в многообразното съдържание на историческия процес през посочените четири преломни години. Тези поуки имат особено актуално звучене в съвременните условия, когато българското общество осъществява своя исторически преход от тоталитаризъм към демокрация и пазарна икономика.

Списък на съкращенията

а. е.	— архивна единица
б. а.	— бележка на автора
БАН	— Българска академия на науките
БЗНС	— Български земеделски народен съюз
БЗНС —Н. П.	— Български земеделски народен съюз — Никола Петков
БКП	— Българска комунистическа партия
БНБ	— Българска народна банка
БНЖС	— Български народен женски съюз
БРП(к)	— Българска работническа партия (комунисти)
БРСДП	— Българска работническа социалдемократическа партия
БРСДП(о)	— Българска работническа социалдемократическа партия (обединена)
БСП	— Българска социалистическа партия
в.	— вестник
ВМРО	— Вътрешна македонска революционна организация
ВКП(б)	— Всесъюзна комунистическа партия (болшевики)
ВНС	— Велико народно събрание
ВПС	— Висш партиен съвет
ВС	— Висш съвет
ВСС	— Върховен съюзен съвет
ВУЗ	— висши учебни заведения
ВУС	— Висш учебен съвет
г.	— година
ген.	— генерал
гр.	— град
дис.	— дисертация
доц.	— доцент
ДПК	— Държавна планова комисия
ДС	— Държавна сигурност
ЕМОС	— Единен младежки общоученически съюз
зам.	— заместник
ЗМС	— Земеделски младежки съюз
зНП	— БЗНС — Н. Петков
ИК	— Изпълнителен комитет
ИКП	— Италианска комунистическа партия
Информбюро	— Информационно бюро
кап.	— капитан

КДК — Комисия за държавен контрол
кн. — книга
КНИК — Комитет за наука, изкуство и култура
КНК — Камара на народната култура
л. — лист
МВ — Министерство на войната
МВнР — Министерство на външните работи
МВР — Министерство на вътрешните работи
МЕМ — Министерство на електрификацията и мелиорацията
МЖАВС — Министерство на железопътните, автомобилните и водните съобщения
МЗГ — Министерство на земеделието и горите
МИЗ — Министерство на индустрията и занаятите
МКСБ — Министерство на комуналното стопанство и благоустройството
ММПБ — Министерство на мините и подземните богатства
МНЗ — Министерство на народното здраве
МНО — Министерство на народната отбрана
МНП — Министерство на народната просвета
МНС „Звено“ — Младежки народен съюз „Звено“
МП — Министерство на правосъдието
МПТТ — Министерство на пощите, телеграфите и телефоните
МС — Министерски съвет
МСП — Министерство на строежите и пътищата
МТП — Министерство на търговията и продоволствието
МТСГ — Министерство на труда и социалните грижи
МФ — Министерство на финансите
НК — Национален комитет
НМ — Народна милиция
НОВА — Народоосвободителна въстаническа армия
НРБ — Народна република България
НС — Народно събрание
НС „Звено“ — Народен съюз „Звено“
о. з. — офицер от запаса
ОЗИПС — Общ занаятчийски и професионален съюз
ОЗПС — Общ земеделски професионален съюз
ОНС — Обикновено народно събрание
оп. — опис
ОРПС — Общ работнически професионален съюз
ОСНС — Общостудентски народен съюз
ОФ — Отечествен фронт
ПБ — Политбюро
подполк. — подполковник
полк. — полковник
ПП — Постоянно присъствие

проф.	— професор
ПРП	— Полска работническа партия
РБ	— Република България
РКП	— Румънска комунистическа партия
РМС	— Работнически младежки съюз
РО	— разузнавателен отдел
С.	— София
с.	— село
САЩ	— Съединени американски щати
СБПФ	— Съюз на борците против фашизма
с. г.	— същата година
СКК	— Съюзна контролна комисия
СМВнР	— Съвет на министрите на външните работи
СНМ	— Съюз на народната младеж
ССМ	— Съюз на социалистическата младеж
СССР	— Съюз на съветските социалистически републики
т.	— том
ТВО	— трудововъзпитателни общежития
т. г.	— тази година
УПТ	— Унгарска партия на труда
УС	— Управителен съвет
ф.	— фонд
ФКП	— Френска комунистическа партия
ЦДА на РБ	— Централен държавен архив на Република България
ЦИАИ	— Църковен историко-архивен институт
цит. съч.	— цитирано съчинение
ЦК	— Централен комитет
ЦКДМ	— Централен комитет на демократичната младеж
ЦМК	— Централна младежка комисия
ЦПА на БСП	— Централен партиен архив на Българската социалистическа партия
ч.	— част
ЧКП	— Чехословашка комунистическа партия
ЮКП	— Югославска комунистическа партия

Показалец на личните имена

Аврамов, Рубен (Леви) 202, 229
Аврамова, Екатерина 96, 199, 202, 234
Ангелов, Върбан 37
Ангелов, Рачо (д-р) 13, 31, 42, 107, 141, 199, 200
Андреев, Михаил (о. з. поручик) 41
Антонова, Елисавета 150, 184
Аргиров, Димитър 208
Арнаудов, Владимир 85, 136, 167, 177
Арнаудов, Михаил (проф.) 33, 61
Атанасов, Атанас х. (майор) 159, 174, 184
Атанасов, Георги (д-р) 136, 138, 199
Атанасов, Груди 201
Атанасов, Недялко 52, 128, 169, 184
Атанасов, Щерю 41

Баба Тонка (Обретенова, Тонка) 123
Багрянов, Иван 33, 37, 38
Бадев, Йордан 61
Балабанов, Никола Т. 62
Баламезов, Стефан (проф.) 146
Балан, Станислав 33
Бареш, Г. 212
Барнс, Мейнард Б. 57, 78, 80, 88, 90, 106, 132, 157, 179
Барушийски, Асен 158
Бащевански, Ш. 189
Бевин, Ърнст 86, 88, 98, 99, 104
Бенет, Джон Стърндейл 156, 163, 168, 175
Бенковски, Георги 123
Бенов, Асен 131
Берия, Лаврентий 176
Берман, Я. 212
Бехар, Менахем 160
Бешевлиев, Веселин (проф.) 61
Биджов, Младен 211
Бирюзов, Сергей (ген.) 80, 134
Благоева, Стела 168
Бобошевски, Цвятко 13, 49
Бодуров, Добри 19, 54, 167, 171, 199, 207
Божилов, Добри 33, 38, 39
Божилов, Йордан 45, 141, 142, 192, 200
Божинов, Божидар 41
Божинов, Петър 169
Божков, Георги 167, 186
Божков, Стоян (инж.) 150, 152, 169
Бозуел, В. Е. Хустън 88, 106, 156
Бонев, Кочо 152, 169
Бончев, Бончо М. (проф.) 61
Борисова, Катя 208
Ботев, Недко 150, 169
Ботев, Христо 123
Бояджиев, Иван 109
Братанов, Димитър 19, 54
Братков, Петър 171, 174, 200, 221, 222
Брашованов, Ст. (проф.) 61
Бронзов, Никола 174, 183
Бумбаров, Никола 174, 183
Бумбаров, Борис 13, 18, 31, 51, 52, 57, 65, 74, 128, 155, 192, 209, 210
Буров, Атанас 40
Българанов, Боян 41, 81, 86, 158, 202
Бърнс, Джеймс 98, 99, 132, 133, 134, 160, 221
Бъчваров, Стоян 127

Вазов, Иван 40
Вангелов, Вълчо 131
Вапцаров, Димитър 209
Василев, Владимир 62
Василев, Димитър 39, 61
Василев, Димитър (проф.) 61
Василев, Славейко 28, 35
Василий, йеромонах 123
Велев, Димитър 19
Велчев, Дамян (ген.) 13, 31, 38 41, 43, 89, 100, 107, 159, 184, 186, 211, 214
Видински, Раденко 25, 32, 95, 204
Винаров, Иван (офицер) 44
Вишински, Андрей 102, 103, 106
Владикин, Любомир (проф.) 28, 33

Власковски, Власи 96
Волев, Борис 45
Вранчев, Петър (ген.) 44, 172, 218, 219

Габровски, Петър 39
Габровски, Ст. 85, 167
Гаврийски, Димитър 62
Гаврилов, Никола 37
Гаврилова, Елена 229
Гаджев Пею 108
Ганев, Венелин (проф.) 13, 38, 55, 92, 146, 183
Ганев, Георги 138, 181
Ганев, Димитър 17, 53, 84, 138, 202, 217, 233
Ганчев, Лалю 56, 207
Геминдер, В. 212
Генов, Георги П. (проф.) 61
Генов, Юлий 209
Геновски, Михаил 56, 84, 85, 107, 136, 145, 166
Генчев, Димитър 25
Георгиев, Бр. 168
Георгиев, Димитър 200, 209
Георгиев, Драгомир 25
Георгиев, Кимон 12, 13, 14, 19, 31, 32, 38, 42, 43, 54, 60, 78, 80, 82, 99, 100, 101, 105, 106, 107, 119, 132, 133, 136, 138, 141, 156, 163, 186, 199
Гергов, Борис (полк.) 11, 158, 159, 174, 184
Гере, Е. 212
Гешев, Никола 35
Гинчев, Иван 108, 169
Гиргинов, Александър 82, 122
Говедарски, Никола 201
Гогов, Ал. 167
Гомулка, Владислав 189, 190
Горянин, Змей 62
Горянски, Петър 62
Грийн (полк.) 175
Грозев, Гочо 53, 202, 207, 217, 234
Гумнеров, Любен 211
Гърков, Първан 36
Гьорев, Вангел 131

Давидов (преп. в СУ) 121
Дамянов, Георги 17, 37, 45, 53, 84, 141, 142, 159, 172, 200, 202, 217, 218, 233
Дамянов, Райко 17, 20, 37, 53, 54, 139, 151, 199, 202, 217, 233
Данев, Петър 151
Данов, Иван 178
Данон, Исак 36
Даскалов, Рангел 169, 171
Даскалов, Тачо 96
Даскалова, Невяна 52
Дачев, Тодор 199
Деж, Георги 189, 212
Деновски, Дено 131
Дертлиев, Петър (д-р) 131, 150, 151, 220, 221, 222
Джилас, Милован 189, 211
Джуров, Добри 25
Димитров, Георги 17, 37, 53, 54, 86, 89, 93, 96, 119, 122, 123, 125, 126, 133, 136, 138, 141, 142, 144, 149, 151, 153, 154, 156, 157, 162, 163, 164, 165, 166, 168, 169, 172, 174, 175, 178, 180, 181, 182, 188, 190, 191, 192, 193, 199, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 213, 214, 215, 217, 218, 220, 231, 232, 233, 234
Димитров, Г. М. (д-р) 18, 19, 38, 51, 55, 56, 57, 108, 110, 111
Димитров, Димитър 136
Димитров, Иван 202
Димитров, Иван п. 147
Димитров, Любен 207
Димитров, Стефан 169
Димитров, Христо 34, 35
Димов, Вергил 18, 33, 86, 108, 171, 193
Димов, Димитър 45, 53, 202, 217
Димчев, Владимир 37, 147, 166
Диков, Любен (проф.) 61
Дичев, Димо 25, 202, 218, 226, 234
Добрев, Кръстю 200, 204
Доброславски, Трайчо 186, 200
Долапчиев, Никола (проф.) 19, 156, 186, 210
Домусчиев, Рачо 150
Донков, Стоян 207
Доичев, Николай 62
Драганов, Павел 39
Драгиев, Атанас 138, 171, 177, 199
Драгнев, Георги 56, 74, 84, 107, 141, 185, 186, 200, 209
Драгойчева, Цола 17, 37, 53, 54, 84, 96, 167, 200, 202, 204, 207, 217, 233

Драмалиев, Кирил 41, 200, 229
Драндаревски, Минчо 18, 51, 128, 184
Дренчев, Милан 108, 131
Дуйчев, Иван (доц.) 61
Дунев, Дуньо 131
Държански, Ангел 13, 18, 51, 52, 65, 79, 128, 148
Дюкло, Жак 189, 212

Еремиев, Георги 131
Етридж, Марк 88, 184

Жданов, Андрей 189, 190, 212
Жеков, Никола (о. з. ген.) 33
Жеков, Тодор (кап.) 161
Жечев, Петър (подполк.) 158
Живков, Живко 168, 199
Живков, Тодор 25, 144, 202, 234

Завадски, Александър 212
Загоров, Славчо (проф.) 61
Запрянов, Петър 147, 167
Захариев, Васил (проф.) 61
Зеев, Изидор 181
Златарова, Вяра (д-р) 147
Златев, Стоян (подполк.) 159

Иванов, Благой (ген.) 44
Иванов, Димитър Ц. 108
Иванов, Дончо 184
Иванов, Иван п. 136
Иванов, Марко (полк.) 11, 158, 159, 174, 184
Иванов, П. 201
Иванов, Цвети 112, 113, 174
Иванчев, Иван х. 131
Идън, Антъни 79
Иконографов, Александър 127
Илиев, Ангел 136
Илиев, Димитър (адвокат) 174
Илиев, Димитър 225
Илиев, Момчо 45
Илиев, Ненчо 62
Илиев, Петър (ген.) 44
Илиев, Стефан 25
Исаков, Нисим 136, 177

Йонов, Стефан 19
Йорданов, Георги 52, 83, 75, 128, 171
Йосиф, екзарх 58
Йоцов, Борис (проф.) 40, 61

Казасов, Димо 20, 31, 38, 108, 136, 141, 151, 154, 161
Калев, Калю 169
Калистрат 226
Каменов, Петър 136, 138, 186, 200
Кантарджиев, Асен (проф.) 28, 33, 160
Капитанов, Христо 62
Капитанов, Цветко 136
Каприелова, Йорданка 201
Караиванов, Георги (проф.) 61
Караславов, Георги 131, 229
Кардел, Едвард 189, 211
Каров (ген.) 27
Касабов, Богомил 36
Катранджиев, Йордан 202, 227
Кереков, Стефан 56, 84
Кинов, Иван (ген.) 44, 159
Кирил, княз Преславски 13, 14, 27
Кирсанов, Степан 79, 101, 183, 187
Клисурски, Кирил 136, 186, 199, 200
Ковачев, Йордан 147, 171, 174, 184
Ковачев, Никола 187
Коджейков, Драгой 20
Коев, Петър 131, 148, 150, 151, 152, 158, 164, 171, 179
Кожухаров, Н. (проф.) 61
Козовски, Фердинанд (ген.) 44, 45, 159, 202
Коларов, Васил 17, 53, 54, 82, 83, 84, 86, 93, 123, 138, 139, 148, 151, 152, 165, 169, 172, 175, 177, 178, 180, 182, 191, 192, 193, 199, 200, 202, 203, 217, 233
Коларов, Иван 113
Коларов, Любен 56, 107, 142
Колев, Георги 131
Колев, Георги (о. з. подполк.) 218
Колев, Недко 184
Копринков, Иван 131, 220, 221, 222
Копчев, Борис (ген.) 41
Костов, Георги 170
Костов, Никола (полк.) 160
Костов, Трайчо 17, 37, 53, 54, 84, 86, 94, 96, 141, 142, 172, 173, 177, 178, 180, 191, 192, 199, 202, 209, 212, 213, 217, 231, 232, 233
Костурков, Пенчо (д-р) 85, 136, 138, 167

Костурков, Стоян 85, 107, 121, 136, 142, 206
Коцев, Димитър 210
Красински, Славчо 62
Крейн, Д. (ген.) 134
Кръстев, Антон (подполк.) 115, 121
Кръстев, Кирил 62
Кулишев, Георги 107, 136, 142, 167, 207
Кунев, Трифон 51, 83, 113, 114, 128, 131, 184
Кунин, Петко 17, 37, 53, 147, 167, 192, 200, 202, 203, 217, 233
Куситасев, Константин (д-р) 201
Куцаров, Сава (полк.) 27, 35
Кънев, Димитър 131
Кърлов, Стоян 169
Кюлявков, Крум 17, 131

Лавришчев, А. А. 51
Лазаров, Кирил 201
Лазаров, Тодор 131, 169
Лазов, Йордан 208
Лалов, Петко 45
Ланков, Никола 38
Леви, Рубен — вж. Аврамов, Р.
Левски, Васил 123
Лекарски, Крум (ген.) 159
Лилков, Христо (ген.) 107, 136, 141, 191, 199, 202
Личев, Марин 147
Лозанов, Борис 200
Лонго, Луиджи 189
Лука, В. 212
Луканов, Карло 63, 229
Лулчев, Коста 19, 52, 54, 58, 82, 90, 102, 103, 106, 108, 121, 128, 131, 136, 142, 155, 160, 161, 166, 220, 221, 222
Лулчева, В. 160
Лучевски, Д. 19
Ляпчев, Д. 13

Маковски, Борис 62
Маленков, Георгий 189, 212
Малковски, Димитър 208
Мандов, Иван 207
Манев, Георги (проф.) 61
Манчев, Л. 201
Маринов, Иван 11
Маринов, Илия 136
Маринов, Спас 170, 186
Марков, Марко (д-р) 61
Марков, Стефан 25
Марков, Янко 166
Мархолев, Христо 19, 167, 207
Маршал, Джордж 189
Масларов, Иван 202, 234
Матеев, Величко 131
Меворах, Нисим (д-р) 191
Минев, Иван 225
Минков, Атанас 136, 145
Минковски, Борис 111, 174, 181
Минц, Г. 189
Мирчев, Трифон 131
Митев, Ефрем 145
Митков, Серафим 131
Митовски, Здравко 19, 54, 136, 141, 142, 200, 219
Михаил, митрополит 225
Михайлов, Георги (проф.) 61
Михайлов, Иван (офицер) 44
Михайлов, Михаил 131, 169, 184
Михайлович, Дража 111
Михалчев, Димитър (проф.) 79, 98, 101, 102, 103
Михов, Никола (ген.) 13, 14, 27
Мичев, Константин 168
Мишайков, Димитър (проф.) 61
Младенов, Димитър (полк.) 219
Молотов, Вячеслав 79, 101, 102, 231
Морфов, Петър 33
Москов, Атанас (д-р) 113
Москов, Иван 61
Мулетаров, Атанас 174
Муравиев, Константин 11, 12, 13, 14, 16, 18, 24, 33, 37, 38, 40, 83, 86, 108, 109, 111, 193
Мутафов, Чавдар 62
Мушанов, Никола 40, 81, 82, 86, 155, 192, 194

Наджаков, Георги (проф.) 229
Найденов, Ради 138, 140, 141
Найденов, Спас 169
Нейков, Димитър 13, 19, 31, 38, 58, 83, 107, 142, 199
Нейчев, Минчо (д-р) 13, 31, 37, 42, 43, 60, 96, 107, 141, 142, 144, 187, 199, 200, 217, 233
Неофит, митрополит 225

Николаев, Н. П. (проф.) 61
Николов, Димитър 186
Николов, Краьо 131
Николов, Мишо 202, 234
Николов, Наум (проф.) 61
Николов, Спас 211
Николова, Жана 62

Оббов, Александър 18, 51, 52, 54, 56, 57, 79, 81, 83, 84, 85, 107, 141, 142, 186, 200
Обретенов, Александър 63, 229
Окслей, У. Х. (ген.) 134

Павлов, Асен 13, 18, 31, 51, 52, 57, 65, 79, 83, 128, 158, 169, 184, 209
Павлов, Никола 202, 218, 234
Павлов, Тодор 13, 14, 49, 147, 217, 229
Павурджиев, Васил 186, 200
Паисий, митрополит 225
Панайотов, Димитър 136
Панайотов, Йордан 136, 166, 199
Панов, Георги 131
Панов, Йонко (офицер) 41, 201
Панов, Минчо 52, 128, 184
Панчевски, Петър (офицер) 44
Пастухов, Кръстю 19, 51, 52, 102, 108, 111, 112, 113, 161
Патронов, Георги 158
Паукер, Анна 189, 212
Пашев, Борис 52
Пашов, Иван (д-р) 96, 166, 167, 199, 207
Пеловски, Пело 202
Пенев, Благой 25
Пенков, Иван 207
Петков, Антон 109
Петков, Георги (д-р) 221
Петков, Никола 10, 12, 18, 38, 51, 52, 55, 56, 57, 75, 77, 79, 83, 84, 90, 102, 103, 106, 108, 121, 123, 128, 131, 136, 138, 142, 145, 147, 148, 151, 153, 155, 157, 158, 159, 162, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 186, 208
Петрински, Петко 111, 112, 113, 158, 174, 181, 184, 208, 222
Петров, Анастас 136, 147, 170, 199
Петров, Георги (зам.-министър) 201
Петров, Георги (следовател) 37
Петров, Кирил (подполк.) 158
Пешев, Борис 52, 131
Платиканов, Никола (проф.) 61
Попзлатев, Петър 19, 92, 186
Попиванов, Петър 199
Попов, Георги 79, 107, 136, 141, 142, 143, 200
Попов, Димитър (офицер) 11
Попов, Иван 28, 35
Попов, Кирил 169
Попов, Л. 121
Попов, Никодим 131
Попова-Мутафова, Фани 61
Поптомов, Владимир 53, 147, 165, 166, 177, 190, 202, 217, 233
Праматаров, Андрей 34
Прахов, Тодор 2, 20, 201
Пушкаров, Слави 56, 177, 186

Радев, Иван (полк.) 41
Радославов, Васил (инж.) 28, 35
Райчев, Найден 158, 173
Ракоши, Матиаш 212
Ранкович, Александър 211
Рачев, Никола 25
Рачев, Цоню 19, 220, 222
Рачева, Мара 57
Реале, Еуджение 189
Ревай, Йожеф 189
Робертс, Франк 180
Робертсон, В. М. (ген.) 132, 134, 135, 175
Рогозаров, Иван (полк.) 28, 160
Рудневски, Иван 113
Ружев, Симеон 131
Рузвелт, Франклин 77
Русев, Руси Ст. 33

Самодумов, Тодор 63, 168
Самоков, Киро 131
Сакеларов, Манол (инж.) 141, 142
Сарафов, Кръстю 127
Седев, Митю 169
Секя, Пиетро 212
Симидов, Димитър 62
Симеон II, цар 124
Симов, Стоян 56, 84
Сираков, Янко (проф.) 61
Славов, Крум 147, 171, 220, 222
Славчев, Георги (д-р) 56, 167, 186

Слански, Рудолф 189, 212
Смолянов, Александър (подполк.) 158
Спасичев, Ст. (проф.) 61
Спасов (прокурор) 222
Спасов, Васил (проф.) 61
Спасов, Павел 62
Спасов, С. (полк.) 160, 222
Стайков, Енчо 25
Стайнов, Петко 19, 31
Сталин, Йосиф 10, 42, 77, 79, 86, 96, 98, 101, 102, 103, 106, 126, 142, 176, 179, 181, 211, 213, 215, 231, 232, 233
Стамболийски, Асен 51, 75, 83, 108, 120, 128, 131, 166, 169
Станимиров, Рачо (майор) 158
Станишев, Александър (проф.) 40
Станков, Иван 131
Станчев, Кирил 44, 159, 183, 184, 185
Статев, Хрисго 28, 160
Стефанов, Атанас (ген.) 35
Стефанов, Иван (проф.) 107, 141
Стефанов, Иван (полк.) 203, 210, 219
Стефанов, Найден (д-р) 110
Стоилов, Славчо 85
Стоименов, Георги 19, 45
Стойков, Никола 165
Стойнов, Марин 186
Стойчев, Владимир (ген.) 81, 103
Стойчев, Кръстю 199
Стоянов, Димитър 52, 128, 131, 169, 171, 184
Стоянов, Кочо (ген.) 27
Стоянов, Людмил 198, 229
Стоянов, Петко (проф.) 12, 13, 31, 38, 51, 55, 79, 83, 90, 121, 128, 131, 142, 147, 155, 169, 170
Стоянов, Христо 52, 128, 171
Странски, Иван (проф.) 61
Стратев, Христо 52, 54
Стубел, Йордан 62
Суслов, Михаил 212, 233
Сърбински, Петър 56, 151, 154, 184, 221

Таков, Пеко 96, 166, 167, 199, 202
Талев, Димитър 62
Тасков, Борис 201
Татаров, Стою 36
Тенев, Тончо 169
Теодоров, Теодор 13
Теолов, Ламбо 202
Терпешев, Добри 12, 17, 37, 38, 42, 53, 107, 141, 152, 200, 202, 204, 207, 233
Тимев, Илия 201, 209
Тито, Йосип 211
Тихолов, Тодор 136, 166
Тодоров Любен (д-р) 19, 42
Тодоров, Петър 19
Тодорова, Рада 167
Толбухин, Фьодор (маршал) 42
Толиати, Палмиро 212
Томов, Димитър (ген.) 216, 217, 218
Тончев, Стефан 54, 56, 79, 84, 107, 141, 186, 200
Топалски, Васил 25
Топенчаров, Владимир 63, 209
Торбов, Хрнсто 131
Тошев, Тодор (офицер) 11
Трайков, Георги 45, 56, 92, 141, 185, 186, 199, 220
Трендафилов, Владимир 127
Трендафилов, Константин 19
Трендафилов, Стоян (офицер) 11
Трифонов, Трифон 186
Труман, Хари 103, 179, 181, 189
Тръика, Адам 19, 54
Търпанов, Петко 19, 147, 174, 220, 222

Узунов, Васил 62
Унджиев, Константин 158, 174, 184, 209, 222

Фажон, Етиен 189, 212
Фаркаш, М. 189, 212
Филарет, митрополит 225
Филипов, Замфир 151
Филипс, Богдан (проф.) 13, 14, 27, 38, 61
Фотакиев, Тодор 25
Франгов, Петко 169

Хаджиев, Димитър 45
Хаджипётков (ген.) 39
Халов, Димитър 167
Ханджиев, Васил 148
Харизанов, Иван 19, 54, 167
Харлаков, Иван (кап.) 35
Хийд, Доналд Рийд 191
Хитлер, Адолф 155
Хорнер, Джон Евартс 168, 175
Христов (ген.) 27, 35

Христов, Камен 131
Христозов, Руси 25, 201, 209, 217, 219, 226

Цанков (ген.) 28
Цанков, Александър (проф.) 13, 28, 160
Цанков, Асен 28, 33, 160
Цанков, Георги 20, 54, 199, 202, 234
Цветков, Димитър 169
Циганчев, Атанас 56
Цолов, Павел 136, 147, 167
Цонев, Звезделин 62
Цонков, Цонко (о. з. полк.) 218

Чанков, Георги 17, 37, 53, 83, 84, 192, 200, 202, 203, 204, 217, 218, 233, 234
Червенков, Вълко 17, 53, 84, 86, 95, 138, 144, 145, 167, 170, 171, 172, 173, 175, 189, 190, 191, 192, 193, 200, 202, 203, 204, 205, 207, 212, 213, 217, 229, 231, 233
Червенков, Лулчо 201
Черепанов, Александър (ген.) 175
Черноколев, Титко 53, 96, 166, 191, 202, 204, 233
Чешмеджиев, Григор 13, 19, 31, 38, 51, 52, 58, 79, 87
Чинин, Васил 131
Чобанов, Йордан 199
Чолаков, Станчо (проф.) 13, 19, 31, 49, 60, 61, 79, 85, 107
Чочоолу (Неделчев, Стою) 122
Чърчил, Уинстън 77, 79, 103

Шабански, П. 201
Широки, Вилям 212
Шишманов, Димитър 40
Шмиргела, Николай 207
Шопов, Коста 45

Югов, Антон 13, 17, 31, 37, 42, 47, 53, 60, 100, 101, 107, 109, 119, 125, 141, 152, 164, 172, 173, 181, 192, 200, 202, 203, 207, 217, 218, 233, 234
Юруков, Васил 19, 54, 94, 186, 210
Юруков, Хрисго 54, 136, 166

Янев, Демир 202
Янев, Яни 167, 199, 207
Янев, Янко 62
Янев, Янко х. 62
Янков, Димо 220, 222
Яранов, Димитър 61

Съдържание

ПРЕДГОВОР.....3

Първа глава. ПРЕОБРАЗУВАНЕ НА ПОЛИТИЧЕСКАТА СИСТЕМА.....9

Втора глава. ИЗМЕНЕНИЯ В ПАРТИЙНАТА И ДЪРЖАВНАТА СТРУКТУРА.....66

Трета глава. ИЗОСТРЯНЕ НА ПОЛИТИЧЕСКИТЕ БОРБИ.....118

Четвърта глава. НАЛАГАНЕ НА СЪВЕТСКИЯ МОДЕЛ НА РАЗВИТИЕ.....189

ЗАКЛЮЧЕНИЕ.....235

СПИСЪК НА СЪКРАЩЕНИЯТА.....239

ПОКАЗАЛЕЦ НА ЛИЧНИТЕ ИМЕНА.....242

Любомир Огнянов

Държавно-политическата система на България 1944—1948

Редактор *Лиляна Лучева*
Художник *Емил Станкулов*
Технически редактор *Николина Николова*
Коректор *Здравка Тодорова*

Издателски индекс 13436
Формат 60x84/16
Печатни коли 15,63 Издателски коли 14,59

Компютърен набор — Издателство на БАН
Печатница на Издателството на БАН
1113 София, ул. „Акад. Г. Бончев", бл. 5
Поръчка № 202

ISBN 954-430-202-6